

Jog

történeti
szemle

1986 | 1

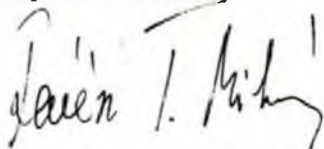
MIT DER BEILAGE
IN DEUTSCHER
SPRACHE

Beköszöntő

Pannonia patinás univerzitásának, az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek Magyar Jogtörténeti Tanszéke a Magyar Tudományos Akadémia jogtörténeti munkaközösségével karöltve új kiadványt bocsát útjára, a Jogtörténeti Szemlét. Mondhatnók – kissé merészen – folyóirat születik, melynél jó ideje szorgosan bábáskodik pár tucat jog-histórikus, történész, levéltáros és más írástudó. A korábbi, kissé ritkán jelentkező, s csak szűk körben ismert Jogtörténeti Értekezések helyett és mellett rendszeresebb megjelenést ígérünk – remélünk. Orgánumunkkal honunk is belép azok közé az országok közé, amelyeknek tudományos kiadványai sokszínű skálájából nem hiányzik a jogtörténetészeinek – kutatóinak – folyóirata. Többek között a lengyel, a csehszlovák, az osztrák és az angol lapok mellé sorolnánk hát be.

Folyóiratunkra régóta szüksége van a magyar tudománynak, s hitünk, nem kevésbé reményünk szerint a magyar múlt történései iránt mind érzékenyebb közönségnek. E kettős igény határozza meg kiadványunk irányát, s „irányát”. A szélesebb olvasói körhöz szólás szándékától vezérelve a jogtörténet-kutatás legújabb eredményeivel kívánjuk megismertetni Önt, aki lehet középiskolai diák, „egyetemi polgár”, tanár, human műveltségre fogékony műszaki értelmiségi, munkás, gyakorló politikus, szak-történész, levéltáros. Oldalainkon a régmúlt századok hőseinek, a „köznepok” embereinek cselekedetei elevenednek majd meg; politikusok, jogalkotók és jogalkalmazók életének, munkásságának rajzával gazdagodhat az olvasó. Ám természetesen múltunk jobb s több oldalú megismerését, megismertetését kívánva, a modernizálódó Magyarország jogfejlődését, politikai rendszerének egyre összetettebb szerkezetét is behatóbban óhajtjuk bemutatni, s óhajunk szerint mindezt marxista objektivitással, a történeti valóság iránti fogékonysággal és elkötelezettséggel tesszük, közérthetően, sokakhoz szólóan. Rovatainkban szóhoz jut majd jogtörténész, a politikai rendszer történetének kutatója, művelődés- és gazdaságtörténész, hogy egy-egy intézményt sokoldalúan körbejárva szolgáljuk „népünk önismeretének” gazdagítását. Eltökélten disputábilis voltunkat és nyitottságunkat bizonyítandó, alkalmanként ablakot nyitunk a világ jog- és történettudományának gazdag tárházára, fejet hajtva eredményei előtt, s vitába szállva a külföldi folyóiratokban olvasható „téves vagy elfogult” ítéletekkel. Kazinczyval valljuk: „A külföldi szépet és jót nem irtózni kell”, de e Kárpát-medencében megtelepedett népnek is példát adó történelme van.

Erről, s különösen a magyar múlt jogi és politikai históriájáról óhajtunk esetről esetre tükröt adni az érdeklődő publikum kezébe.

Jogtörténeti szemle | 1

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KÖZLEMÉNYEI
SZERKESZTI: RÉVÉSZ T. MIHÁLY

Kulcsár Kálmán Útravaló 3

Tanulmányok

Csizmadia Andor	A parlamentarizmus kezdetei Magyarhonban	5
Kállay István	Betörők és rablók az úriszék előtt	12
Rácz Lajos	Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről	24
Székely György	Hunyadi László kivégzése	33

Közlemények

Bellér Judit	Sajtópolitika Magyarországon a Bethlen-korszak első felében (1921–1926)	44
Máthé Gábor	A magyar jogfejlődés jellemző vonásai (1944–1949)	51
Mezey Barna	A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban	56

Tudománytörténet

Horváth Pál	A jogtörténet-tudomány a budapesti egyetemen 1945 után	66
-------------	--	----

Dokumentumok, források

Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről	77	
Pandula Attila	Kötetünk képeiről	84

Társasági élet

- Magyar jogtörténészek baráti köre 86
Egyetemi levéltári nap a 350 éves Eötvös Loránd Tudományegyetemen 88
A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Bizottsága 89
„Az óvadék a magyar büntetőjogban” (Cautio fidejussoria)—
Kállay István előadása a Magyar Jogász Szövetségben 91

Jogtörténeti arcképcsarnok

- Eckhart Ferenc 92
Illés József 95

Literatur

- Gábor Hamza Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den
römischen Rechtsquellen 97
Csaba Kabódi Lehrbuch im Themenkreis der Geschichte des Straf-
streckungsrechts und seiner gültigen Rechtsregeln 107
Gyula Vargyai Die Wandlungen der Staats- und Rechtsinstitutionen
in den ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts in Ungarn 111

Az ELTE Magyar Jogtörténeti tanszékének kiadványai 115

Publikationen des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte an der ELTE Universität 115

**Publications of the ELTE University of Sciences Department of Hungarian
State- and Legal History 115**

Inhalt 123

Contens 125

Tables des matières 127

A Jogtörténeti Szemle 1986/1. számának szerzői 129

Útravaló

A történettudomány hasznát hajlamosak vagyunk – a „historia est magistra vitae” szólás értelmében – kizárólag valamilyen történelmi leckeegyűteményként értékelni. Holott emlékeznünk kellene Friedrich Karl von Savigny, a világ első jogtörténeti folyóiratának (*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*. 1815.) első száma bevezetőjeként írt szavaira: „a történelem az egyedüli útja annak, hogy saját állapotunkról valódi ismereteket nyerhessünk”. Az utóbbi évtizedek magyar jogfejlődésében azonban nemegyszer megnyilvánult a szinte görcsös törekvés a múlttal való szakításra, s jöllehet mind a jogi szabályozásban, mind a bírói gyakorlatban visszatérően jelen vannak a korábbi jogfejlődés elemei, jogi kultúránk történeti fejlődésének következményei, mégis élt és él az illúzió: a „kötetlen” jogalkotás lehetőségében való hit.

A kötöttség természetesen nem csak vagy nem is elsősorban a múltból fakadó, a korábbi jogi szabályozásból eredő vagy jogi kultúránk továbbéléséből következő kötelék. Ám ennek elismerésével, a jelen valóságának mint a jogi szabályozás legfontosabb kontextusának elfogadásával arról sem feledkezhettünk meg, hogy e kontextus, „közállapotaink”, jelenünk egésze történeti folyamatok terméke, ezek ismerete nélkül tehát nem megérthető.

Közelebbi és távolabbi múltunk és benne jogi múltunk tanulmányozása, a megmutatózó folyamatok megértése tehát nem valamiféle eseti szempont miatt vagy ilyenből kiindulva fontos. Nem a jelen szituáció változó összetevőinek megfelelő hagyományokat kell keresnünk. Nem a „hősi múlt”, a „haladó” hagyományok feltárása érteti meg jelenünket és ad segítséget tudatos cselekvésünkhöz, hanem a folyamatok, az összefüggések – az országon kívülre is futó szálak és külső tényezők által is meghatározott helyzetek – feltárása. S minthogy jogtörténetről van szó: a jogi szabályozás, az állami cselekvés lehetőségeinek és korlátainak, a politikai és jogi eszmék valódi funkcióinak elemzése.

Mindez átgondolt történeti kutatásokat igényel. Azt is mondhatnám, hogy jogtörténetünknek – minden eredményét is számba véve – meg kell újulnia. Tisztes és alapos rész-kutatások hozamát szükséges a fenti szempontokból elemeznie, s felderítenie azokat a „fehér foltokat”, amelyek megszüntetése nélkül a történeti általánosítás is lehetetlen.

Programot adni természetesen nem az én feladatom, de annyit – kívánságként – is megállapíthatok, hogy az ilyen módon megújított jogtörténetírás valóban megadhatja a napjaink jogi és társadalomépítő feladataihoz oly régen várt tudományos segítséget.

KULCSÁR KÁLMÁN

akadémikus

*a Magyar Tudományos Akadémia
főtitkárhelyettese*

Tanulmányok

CSIZMADIA ANDOR

A PARLAMENTARIZMUS KEZDETEI MAGYARHONBAN*

A polgári átalakulás kérdései
az 1848/49. évi népképviselési országgyűlésen¹

1848/49. változást jelez a magyar társadalom és jog történetében. 1848 előtt a feudális kor csak a nemesség jogait biztosította, és kirekesztette — mint mondták — az alkotmány sáncaiból a nyomorult adófizető népet (a misera plebs contribuens-t). Ez azt jelentette, hogy az ország lakosságának mintegy 5%-át kitevő nemesség, illetve annak felnőtt férfi képviselői vettek részt — legalább közvetve — a törvényhozásban, vettek részt személyesen a végrehajtó hatalmat gyakorló vármegyei közgyűléseken s ugyancsak közvetve a bírászkodásban. A jobbágyság a földesurak úriszékének hatalma alatt sínylődtek, amelytől csak kivételesen lehetett fellebbezéssel fordulni a vármegyei törvényszékhez. Más volt ugyan a helyzet a szabad királyi városokban. Itt azonban — talán még kisebb arányban, mint a vármegyében — egy szűk körű — többnyire patrícius polgárság tartotta kezében a hatalmat, melyből még a szélesebb körű polgárság, az ún. céhpolgárság csak kis mértékben részesedett. A céhpolgárság képviselője, a választott község (electa communitas) élén álló tribunus plebis mindinkább kiszorult a hatalmat képviselő kistanácsból (a senatusból), vagy legalábbis élénken érezhető volt a kiszorítási tendencia.²

A feudális rend keservei azonban már a XVIII. század végétől visszhangra találtak a haladók körében. Elsőnek e század végén a magyar jakobinusok emelték fel intő szavakat a kizsákmányoltak polgári és politikai jogai érdekében. Köztük Hajnóczy József volt a legfigyelemreméltóbb, aki — bár egy időben szerémi alispán — nem nemes letére saját bőrén érezte a feudális igazságtalanságot, és az 1790/91. évi országgyűlés idején több anonim munkájában kérte a nem nemeseknek az országgyűlési jogokban részesítését. Ő veti fel először a népképviselési országgyűlés megvalósításának gondolatát. Szerinte „a nemzet törvényhozó testülete” azokból az egyénekből állana, akik földbirtokkal rendelkeznek, ezt azonban mindenki szabadon szerezhet.³

A polgári átalakulás kivívása ettől kezdve a magyar politikai irodalom állandó követelése, ami a XIX. század negyvenes éveiben kulminál, elsősorban a liberális és haladó Kossuth Lajos agitációja folytán. Kossuthon kívül e kérdésben élen járt a harcban a liberális ellenzék legnagyobb műveltségű köre: a centralisták (politikai ellenfeleik elnevezése szerint doktrinerek), akik legrészletesebben fejtik ki a polgári állam formai követelményeit s ennek megteremtésére vállalkoznak közülük egyesek, mint Szalay László, városi

*Csizmadia professzor munkájának posztumusz közlésével is tanítványi tisztelettel adózunk a múlt esztendőben elhunyt szerző emlékének.

követséget az országgyűlésen, hogy szavukat a polgárság nevében hallassák, melyhez tartozónak magukat tekintik.⁴

A centralista csoport egy másik tagja, Eötvös József báró a népképviseletről írt cikkében egyenesen arról ír, hogy a politikai újjászületés első pillanatának azt fogják tekinteni, amelyben a városok először élnek a szavazati joggal a törvényhozásban, bár a városok az egész nem nemes népességet nem képviselhetik. Ekkor a népképviselet első lépésének a városok országgyűlési képviseletét tekintették. Ez azonban csakhamar meghaladott álláspontnak számított, mert az utolsó reformországgyűlés – az 1847/48. évi – hajnalán, a haladók már nemcsak a városoknak, hanem az egész népnek kívántak szavazati jogot adni.

A népképviselet megadása egyik kulcskérdés volt az országgyűlésen is, de az 1848-as átalakulást vezető liberális nemesség gondoskodott arról, hogy polgári formák között is kezében maradjon a hatalom. Ezért már a népképviseleti választójogról szóló törvény első szakasza meghagyta a politikai jogok élvezetében mindazokat, akik a feudalizmus idején már ezt gyakorolhatták. Ez annyit jelentett, hogy falun – mint mondani szokták – a „bunkokrácia és a választási korteskedések képviselőinek”, a bocskoros nemességnek, a városokban pedig a polgárjoggal rendelkezőknek továbbra is megmaradt a választójoguk. Ezenkívül a népképviseleti törvény magas cenzust állapított meg, amely nem volt egyenlő – városokban magasabb volt – de falun az egynegyed telket (kb. 6 hold) elérte.⁵ A magas cenzus és a nemesi előjog fenntartása ellen az országgyűlés idején ugyan elítélően nyilatkoztak a pesti forradalmat előrelendítő márciusi ifjak és a pesti radikálisok vezette népgyűlések is, ez azonban nem változtatott a nemesség makacs kitartásán. Noha az egyik radikális (Madarász László, a későbbi rendőrminiszter) azt javasolta, hogy legyen „minden magyar *választó*, ki az ország védelmére összeiratik és szolgálattal tartozik”, a törvény csak további korlátokkal rögzítette a negyvennyolcas választójogot:

Az aktív választójogot a törvény annak a férfinak biztosította, aki

- a) Magyarországon született vagy honosították;
- b) 20. életévét betöltötte;
- c) nincs atyai, gyámi vagy gazdai hatalom alatt;
- d) hűtlenség, csempészés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyíték alatt nem áll; végül
- e) törvényesen bevett valláshoz tartozik. (Ezek voltak akkor a latin, görög, és örmény szertartású római katolikus, az ág. h. evangélikus, a református, az unitárius és a görög keleti (ortodox) vallások.)

A magyar választójogi törvénynek az aktív választójogot megállapító rendelkezései – az akkori viszonyokat tekintve – nagy lépést jelentettek előre. Ezért állapítja meg a radikális *Márczius Tizenötödike* nevű hírlap, hogy a törvény „szabadelvűségénél fogva minden más európai országbeli törvényeket jóval meghalad”.⁶

Valóban, ha akár az 1830. augusztus 4-i francia chartát, vagy az 1848. november 4-i alkotmányt nézzük, akár az 1832. évi angol Parliament Actot, sőt még a polgári alkotmányoknak példát mutató belga alkotmányt sem kivéve, amelyek 25 éves korhatárhoz (a franciák 21 évhez) és más szigorúbb feltételekhez kötötték – csak 1848. novembertől – a választójogot – a magyar választójogi rendszer haladó volt. Az osztrák birodalomra érvényes és 1848. április 25-én kiadott ideiglenes választójogi rendelet jóval reakciósabb, mert közvetett választójoggal operál. Minden községből (városból 250 lakos) (Wahl-Distrikt) választ egy elektort (Wahlmann). Ha a község (város) nagyobb, minden további

500 lakos választ egy újabb elektort. A választókra feltételként a 24. év betöltését, a polgári jogok szabad élvezetét és a választókerületben legalább hat havi helyben lakást írtak elő; negatív feltételként kikötötte a rendelet, hogy munkások, szolgák és olyanok, akik nyilvános gondozásban részesülnek, nem választhatók. Még szigorúbb feltételeket írtak elő a képviselőkre. Csak az 1848. május 15-i újabb forradalmi hullám után kibocsátott jogszabály (1848. május 30-i, Ministerialerlaß) terjeszti ki átmenetileg a szolgákon kívül minden 24. évét betöltött férfira a választójogot.⁷

A haladó magyarországi rendszer azonban cenzusokat is tartalmazott. Az aktív választójog megszerzéséhez szükséges volt még, hogy a választóknak a már említett feltételek mellett

a) szabad királyi városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községekben 300 frt. értékű háza, földje legyen, más községekben 1/4 úrbéri telke vagy ezzel egyenértékű birtoka;

b) mint kézműves, kereskedő, gyáros állandó lakóhelye, saját műhelye, üzlete vagy gyára legyen, s ha kézműves, legalább egy állandó segéddel dolgozzék vagy

c) legalább saját földből vagy tőkéből eredő 199 forint évenkénti állandó és biztos jövedelmet kimutatni képes legyen.

Jövedelemre való tekintet nélkül megkapták a választójogot a tudósok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a Magyar Tudós Társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és tanítók. Az erdélyi törvény azonban a honoráciorokat kirekesztette a falvakban, hacsak egyéb feltételeknek meg nem feleltek.

Magyarországon a passzív választójogot (választhatóságot) a törvény az aktív választójog már felsorolt feltételein kívül a 24. életév betöltéséhez és a magyarul tudáshoz kötötte azzal az indokkal, hogy a törvényhozási nyelv egyedül a magyar.

Pozitív rendelkezése volt a törvénynek a választókerületek egységes kijelölése. Általános szabály az volt, hogy 30 000 lakosra jutott egy-egy mandátum. Az 1848. évi törvény szerint 377 kerület volt az országban, ehhez járult még a 68 erdélyi kerület.

Az 1848. évi márciusi törvények létrejöttére döntő volt a március 15-i pesti forradalom, mely egyik csúcsa volt a Párizsban kezdődött és Európán végigseprő forradalmi hullámnak. Ez az átalakulás alig két héten belül a törvények egész sorát hívta életre. Ezeket a törvényeket általában két csoportba oszthatjuk. Az *első csoportba* azok tartoztak, amelyek a Habsburg-birodalom keretében bár, de viszonylagos önállóságot biztosítottak Magyarországnak. Ennek egyik megnyilvánulása volt a független felelős magyar minisztérium létrehozása. Ide tartozott a népképviselői országgyűlés már eddig tárgyalt megteremtése is (1848:5. sz. törvény), s ezzel kapcsolatban a kéttáblás országgyűlés életre hívása Pesten (1848:4. tc.). Az 1848. évi 7. törvény s ezzel szinte egyidőben az 1848. évi erdélyi 1. sz. törvény egybehangzóan kimondták Erdély unióját az anyaországgal, megtörtént az 1848. évi 16. és 23. törvénycikkkel a helyi szervek, a vármegyék és a városok polgári alapokra helyezése is. Néhány törvény (1848: 18., 19., 20. tc.) gondoskodott egyes szabadságjogok, a sajtószabadság, a tanszabadság és a vallásszabadság rögzítéséről. Mindezek előremutató törvények voltak, bár nem nélkülözték a szabadságjogok polgári korlátait, így a sajtószabadságnál a kauciót, a tanszabadságnál a könnyítéseknek csak az egyetemi oktatásra korlátozását és a vallásszabadságnál csupán a *bevett vallások*

egyenlőségét, amelybe sem a zsidók vallásszabadsága, sem a lelkiismereti szabadság nem fért bele.

Az 1848. évi törvények *másik csoportját* a gazdasági vonatkozásúak alkották, amelyek a feudális gazdasági rend lebontását és a tőkés gazdaság intézményeinek kiépítését szolgálták. Ide tartozott a közteherviselést kimondó 8. törvény, az úrbéri szolgáltatások megszüntetéséről szóló 9. törvény, a legelő „elkülönözéséről” és a faizásról (lignatio) szóló 10. törvény, a földesúri hatóságok által intézett ügyekről, s ebben az úriszék eltörléséről szóló 11. törvény, a papi tized megszüntetéséről szóló 13. törvény, az ősiség (aviticitas) eltörléséről szóló 15. törvény, melyek lebontották a feudális rend jogintézményeit.⁸

Mindezek a törvények a forradalmi lendületű országgyűlés által hozott márciusi átalakulás keretébe tartoztak. Mikor végre – nem kis bizonytalankodás után – V. Ferdinánd április 11-én szentesítette a márciusban hozott törvényeket⁹, az újonnan megalakult kormány hozzákezdhetett a törvények végrehajtásához.

A kormány megalakulásán és munkájának megkezdésén kívül talán legáltalánosabb hatása volt a törvények között a népképviselő, amelynek előkészített végrehajtása igénybe vette az egész április hónapot, míg a választások május és június hónapokban zajlottak le. A választási törvény – mint láttuk – az alkotmány sáncaiból eddig kívülrekedt néposztályoknak adott lehetőséget az ország ügyeinek irányítására. Ha a választójogban nem is részesültek még a nők, a segéddel nem dolgozó iparosok, a negyed teleknél kisebb birtokkal rendelkező parasztok, a zsellérek, a napszámosok, a mezőgazdasági cselédek, az atyai hatalom alatt állók és más függő helyzetben levők jelentős csoportjai, végül a nem bevett felekezetekhez tartozók, azzal, hogy a törvény biztosította a választójogot az iparosok jelentős részének, a volt telkes jobbágyoknak és a vagyontalan nem nemes értelmiségieknek, a feudális rendi képvisellel szemben megvetette a népképviselői választási rendszer alapjait.

Sokkal óvatosabban követte a magyarországi kezdeményezést az erdélyi választásokat szabályozó 1848. évi 2. (erdélyi) törvény, amely a nemzetiségi kérdés helytelen kezelése következtében a magyar nemesi hegemonia fenntartása érdekében kizárta a választójogból a vagyontalan, nem nemes értelmiségieket, s megszorította a volt jobbágyok választójogban részesítését.

A baloldal – aminek nem volt önálló, szervezett pártja – csupán arra törekedett, hogy a reformkorszak harcaiból a néptömegek előtt ismert képviselőit mandátumhoz juttassa vagy felkutasson helyileg népszerű, baloldali gondolkodású, bár országosan eddig ismeretlen jelöltek. A szervezethez azonban annyira hiányzott, hogy a helyi jelöltek minden központi támogatás nélkül küzdöttek, s még olyan országszerte népszerű jelöltet is, mint amilyen Petőfi, a költő volt, csak néhány újságcikkkel támogattak, amelyekből bizonyára kevés jutott el a választókhoz; a választási módszerekben járatlan költőt közönyös nemtörődomséggel hagyták elvérezni a „kaputosok” által megszállt kiskunsági apparátus fondorlatai között.¹⁰ Így azután – ha voltak is a népnek helyi jelöltjei, azok elszigetelten, egymásról mit sem tudva harcoltak s a liberális nemességnak (városokban a liberális polgárságnak) jól szervezett választási apparátusával kellett megmérkőzniük.

Ha a választási eredményekben az egyes képviselők foglalkozását és ezen keresztül osztályhelyzetét vizsgáljuk, legott szembetűnik, hogy az országgyűlési képviselők túlnyomó többsége a reformkorszak vezető osztálya a megyei birtokos nemesség közül

került ki. Az összes képviselő mintegy 74%-a birtokos nemes volt, ebből 16 grófi, 10 bárói címmel, s ha birtokaik nagysága jelentős különbséget is mutatott, érdekeik lényegében azonosak voltak. E birtokos nemeselek jelentékeny része, az összes képviselő mintegy 30%-a egyben megyei tiszviselő is volt, ezzel is dokumentálva, hogy a magyar államiság védőbástyája, a mindenható vármegye továbbra is részt kér a hatalomból. Sőt a vármegyei birtokos nemesség a felelős minisztérium megteremtése óta állami hivatalokat is vállalt. Erre utal az a kb. 12%, ami az állami tiszviselők részesedését jelentette az összes képviselői helyekből. A birtokos nemesség mellett a városi polgárság foglalta le a képviselői helyek jelentős részét, összesen mintegy 14%-át. Ezeknek majdnem fele városi tiszviselő, több mint fele önálló ügyvéd, néhány orvos, egyéb értelmiségi főfoglalkozású köztük több pap, önálló iparos, kereskedő mindössze 1%.¹¹

Az új országgyűlési képviselet a májusi–júniusi választások után 1848. július elején ült össze, és feladatának tekintette mindannak a változásnak megvalósítását, amelyet a márciusi napok forradalma és a nyomába szegődő törvényhozás elindított. Valóban nem volt hiány a lelkesedésben, nem volt hiány a népképviselők terveiben sem, amelyeket a nyáron összeült országgyűlés elé terjesztettek. A megvalósulásnak azonban útját állták a szeptemberi napok, amikor a Habsburg-hatalom parancsára Jellasics József horvát bán átkelt a Dráván és megindította seregét a mind nagyobb függetlenségre törekvő polgári magyar állam ellen. Jellasics csatát veszített seregét ugyan a fiatal magyar honvédség megállította Pákozdnál, s a hadvezéri dicsőségre vágyó bán sikertelensége alkalmat adott Petőfinek az ismert sorok megírására

*Fut Bécs felé Jellasics a gyáva,
Seregének seregünk nyomába.*

Ha a bán csapatai e napokban valóban le is szerepeltek, a magyar sereg nem jutott Schwechaton túl, s a bécsi forradalom leverése után a császári hadvezérrel, Windischgrätz herceg csapatai megindultak a nyugati határokon át Pest felé. Nincs terünk arra, hogy a szabadságharc dicsőséges és szomorú fegyvertényeit elősoroljuk. Csak arra kívánunk rámutatni, hogy 1849 újévéig a pesti országgyűlés egész sereg törvényt hozott tető alá, melyeknek azonban legtöbbje nem a polgári átalakulás továbbbépítését szolgálhatták, hanem a szabadságharcban való helytállást. Így jött létre 1848 októberében Kossuth vezetésével a szabadságharc új kormányzati szervezete, a Honvédelmi Bizottmány,¹² így született meg az első polgári költségvetés, ugyancsak Kossuth pénzügyminisztersége alatt,¹³ így épültek ki a forradalmi intézmények: a pesti, budai majd az ország különböző részein életre hívott közbátorsági választmányok, a helyi igazgatás aktivizálására, a katonai szervezés segítségét szolgáló kormánybiztosi intézmény, s már 1849. év elején a nemzetgyűlés debreceni szakasza alatt az egész országot behálózó vészbíróságok.¹⁴ Míg azonban a szabadságharc állami szervezete kiépült, a magyar kormányférfiak az ország jelentős hányadát alkotó nemzetiségek megnyugtatásával is törődtek. Ezt a célt szolgálták volna a nemzeti-ségi törvények, amelyek elsősorban a románok jogos igényeinek kielégítésén voltak hivatottak munkálkodni.¹⁵ Mindez a szabadságharc mostoha körülményei között csak terv maradt, kivéve egyet, az ún. nemzeti-ségi törvényt, amely a védekezés végső akkordjai között a szegedi nemzetgyűlés napjaiban, 1849 júliusában született, s amely „a magyar birodalom területén lakó minden népiségnek nemzeti szabad kifejlődését biztosítja”. A hivatalos nyelv ugyan a magyar maradt, de a községekben érvényesülhetett a nemzeti-ségi nyelv, a törvényhatóságokban a többségi nyelvet is hivatalos nyelvnek kellett tekin-

teni; ugyanez az elv érvényesülhetett az esküdszéki eljárásban is. Az egyházakban szabadon használhatták a nemzetiségi nyelvet, s ez érvényesült az elemi oktatásban, az anyakönyvek vitelében is. Külön kívánta a kormány a románok és a szerbek sérelmeit orvosolni, és ezért messzemenő engedményeket tett a görög ortodox egyház számára is. Noha a nemzetiségi törvény végrehajtására a világosi fegyverletétel miatt nem kerülhetett sor, a törvény a maga idejében jelentős lépés volt a megértés felé. Ennek létrehozásában nem kis szerepe volt az Erdélyben tevékenykedő és nemzetiségi elfogultsággal igazán nem vádolható Bem József lengyel tábornoknak. A nemzetiségi törvény haladó törvény volt, csakúgy, mint a felekezeti egyenjogúság felé mutató másik szegedi törvény a zsidókról.¹⁶

Nagyon hiányos volna az 1848/49. évek országgyűléseinek tárgyalása, ha nem emlékeznénk meg arról a törekvésről, amely már 1848 őszén az országgyűlés egyik legfontosabb programja volt: az úrbéri kármentesítés. Ez a kérdés sokszor felmerül a szabadságharc alatt tartott országgyűlések folyamán, de végül nem a szabadságharc országgyűlése, hanem a Habsburg abszolutizmus egyik pátense valósította meg, igaz, nagyon szerény keretek között. Másik – nemkülönben fontos kérdés volt a parasztság gazdasági problémáinak megoldása. Míg ugyanis a jobbágyok tulajdonul kapták az eddig birtokolt úrbéres földjeiket, (624 134 telkes jobbágy család), a többségben levő zsellérek (913 962 család) csak a hűbéri jellegű szolgáltatásoktól mentesültek, de földhöz nem jutottak. A szolgacsaládoknak pedig gazdaságilag nem adott segítséget a 48-as törvényhozás, s egyáltalán nem elégítette ki földigényeiket.

A parasztság gazdasági problémáinak félmegoldása azok vidéki mozgalmait eredményezte. Az országgyűlés, elsősorban Deák Ferenc az igazságügy-miniszter különböző módokon akart segíteni a parasztságon. Deák javaslatot terjesztett elő, amelyben a hűbériség teljes felszámolását akarta a házas zsellérek részére, ki akarta terjesztetni a haladó úrbéri vonatkozású rendelkezéseket a jobbágykézre került irtványokra, maradványföldekre és egyéb, szerződéssel bérbe adott jobbágyföldekre, -rétekre, ha a tulajdonos nem tudja bizonyítani, hogy majorsági földekből valók.¹⁷ Mindezek azonban a szabadságharc alatt nem valósultak meg, s szeptember 15-én csupán a szőlődézszmát fizetőkön segítettek.

Anélkül, hogy a szabadságharc gazdag jogszabályalkotására tovább is kitekinthetnénk, utalnunk kell az 1849. április 14-én Debrecenben kiadott Függetlenségi Nyilatkozatra, melyben a nemzetgyűlés az ország függetlenségét, a Habsburg-ház detronizálását kimondta,¹⁸ és rendezte az ország kormányzatát. Kossuth Lajost kormányzó elnökké választották, aki ettől kezdve az államfői tiszteletet viselte.

Mindez nem változtat azon, hogy a cári seregek 1849 augusztusában a magyar szabadságharcot levertek, s így a polgári köztársaság torzó maradt.

Jegyzetek

- 1 Csizmadia Andor referátuma a Lengyel–Magyar Történész Vegyes Bizottság tudományos ülésén 1984. november 2-án.
- 2 A városi szervezetről l. *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Reformtörekvések a városi közigazgatásban. Kolozsvár, 1940. – Uő: A tribunus plebis városi jogunkban. A Janus Pannonius Egyetem 1985. évi Dolgozataiban.
- 3 Hajnóczyról l. *Bónis György*: Hajnóczy József. Bp. 1954. Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Sajtó alá rendezte: *Csizmadia Andor*. Bp. 1958.

- 4 A centralistákról I. *Sőtér István*: Eötvös József. Bp. 1953.; *Szalay László*: Országgyűlési beszédek a szabad királyi városok ügyében. Publicistai dolgozatok. Pest, 1847. I. 175–185.
- 5 *Csizmadia Andor*: Magyar választási rendszer 1848–1849-ben, 1963. 58.
- 6 Márczius Tizenötödike. 1848. április 2. sz.
- 7 Az osztrák választójogról I. *Götz, H.*: Die Entwicklung des parlamentarischen Wahlrechtes im alten Österreich. Innsbruck, 1949. Kézirat. – Az osztrák választójog részletes elemzése (a történelmi fejlődés érintésével): *Boyer, L.*: Wahlrecht in Österreich. Wien, 1961. I. k. – Összefoglaló monográfia az európai választójogról: *Braunias, K.*: Das parlamentarische Wahlrecht. Berlin und Leipzig, 1932. 1–2. k.
- 8 Az országgyűlés törvényeiről I. *Barta István*: Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847–48. Bp. 1951.
- 9 A törvények szentesítésének huzavonájáról I. *Károlyi Árpád*: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp. 1936.
- 10 Petőfi választási harcairól I. *Urbán Aladár*: A nagy év sodrában. Bp. 1981. 273.
- 11 A választási eredményekről I. *Csizmadia Andor*: Magyar választási rendszer. ih. 152.
- 12 A Honvédelmi Bizottmányról I. *Ember Győző*: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. In: Kossuth Emlékkönyv. Bp. 1952. I. 175.
- 13 Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban, 1848 április–szeptember. Szerk. *Sinkovics István*. Bp. 1957.; Kossuth Lajos Összes munkái. II. k.; *Sinkovics István*: Kossuth az önálló pénzügyek megteremtője. In: Kossuth Emlékkönyv. I. 87–174.
- 14 A véstörvényszékek működését ismerteti *Sarlós Béla*: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Bp. 1959.
- 15 Az erdélyi unió érdekében készült törvénytervezeteket közli *Beér János* – *Csizmadia Andor*: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp. 1954. 576–591. Az unió – létrejöttéről I. *Márki Sándor*: Az erdélyi unióbizottság. Budapesti Szemle, 1898.
- 16 A nemzetiségi törvény értékeléséről I. *Gerőné Fazekas Erzsébet*: Az 1849-es és 1868-as nemzetiségi törvény összehasonlítása a történelem haladó erőinek szempontjából. Századok, 1948. 283–312.; *Imreh István*: Balčescu és Kossuth. In: Irodalmi Almanach. III. Kolozsvár, 1952.; *Arató Endre*: Az 1849. évi júliusi nemzetiségi törvény és helye Európában. Kortárs, 1975.; I. *Tóth Zoltán*: A Szemere-kormány nemzetiségi politikája. Az MTA II. Osztályának osztályközleményei. II. Bp. 1952.
- 18 *Révész Imre*: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. In: Kossuth Emlékkönyv. I. 409–453.; *Varga Zoltán*: A trónfosztás. In: A szabadságharc fővárosa. Debrecen, 1948. 385–504.

BETÖRÖK ÉS RABLÓK AZ ÚRISZÉK ELŐTT

Egyszerű lopások

A lopás, valamely dolognak a tulajdonos tudtán kívüli elvétele,¹ mindenkor igen gyakori és sokrétű cselekmény volt. Éppen ilyen szerteágazó annak bírósági megítélése is. Nehéz volt elválasztani a bűnvádi eljárást és a polgári pert, hiszen gyakran a károsult egyúttal vádló is, akinek érdeke a kár megtérítése.² E tanulmány arra vállalkozik, hogy a XVIII–XIX. század magyar társadalmának peremére szorult elkövetők pereinek, a fölöt-tük ítéletet mondó földesúri bíróságok döntéseinek bemutatásával rajzolja meg a kor vagyonbiztonságának helyzetét. Az ilyen ügyekben eljáró bírói forma az úriszék nemcsak a földesúr, hanem az uradalmi alattvalók tulajdonát is védte. Ezért mindenkinek kötelessége volt a tolvajt üldözni vagy az üldözéshez segítséget nyújtani. A nagykárolyi úriszék pl. öt lakost „árestált be”, mivel a tolvajt elszalasztották és nem üldözték.³

Különösen a XVIII. század első felében gyakori volt, hogy a lopást ház-, pince- vagy bolt- (nagyrészt mézszárszék-, kocsma-) feltöréssel párosulva követték el. A betöréses lopást általában súlyosabban büntették. 1703-ban pl. a semptei hidon fogtak el egy tolvajt, aki egy házat feltört, a kamrát „megásta”, az ott talált ládát feltörte. Az úriszék szerint megérdemelné az akasztófát, de „mivel ezelőtt ilyen lopásban nem tapasztaltatott és a kárvallott kára is megtérül” (mivel az még a tettesnél volt), háromszor 30 pálcát vertek rá. Az őt őrző hadnagynak jutalmat kellett adnia, majd visszaadták Nagyszombatra, városi jobbágyi szolgálatra.⁴

1724-ben Tisler Antal kutyapeccér állott a lakompaki úriszék előtt. Azzal vádolták, hogy betörve a kastélyba, behatolt a kertész házába, ládját feltörte, abból ruhákat lopott el, majd elásta. „Mindezt a maga nyelvén meg is vallotta.” Mint „tolvaj és útonálló, fosztó latort” akasztófára ítélték, és előző társai, valamint más gonosz tettei kivallatására, tortúra alá vetették. — A keresztúri úriszék egy nőt, aki lopásért és csavargásért már volt büntetve, fővételre ítélt, mert újból házakba tört be, ott fiókokat és szekrényeket nyitott ki és pénzt, portékát vitt el. „Mint régi szokásából természetűté vált valóságos tolvajt” ítélték halálra. Férje is be volt fogva, de mivel semmi sem bizonyult rá, kiengedték. — A lóki úriszék egy házakba való behatolással, ládák feltörésével vádolt asszonyt, miután a tortúra alatt magát némileg (de nem egészen) terhelte, kitiltott Sopron vármegyéből.⁵

A Bethlen család úriszékén, ahol általában szigorúbb ítéletek születtek, a házfeltörésért csak 12 Ft-ot szabtak ki. — A nagykárolyi úriszék 1740-ben házfeltörésért és 7 Ft értékű lopásáért 60 botot és a már elszenvedett hathavi karcert. — Ugyanezen úriszék előtt Faragó Gergelyt azzal vádolták, hogy vasárnap, az istentisztelet alatt egy sváb ember házába betört, ládját feltörte. „Csaknem világos gyanúsággal terhelve” a bíróság 50 kemény pálcát méretett rá. — Tótmegyerén két lakos a kertész házába betört és 85 Ft-ot elvitt. Az ügyész a Károlyi-úriszék előtt kötelet kért rájuk, de csak 60-80 korbácsot kaptak két részletben. — Nem kímélték a tolvajok a mezei kunyhókat sem. Egy csongrádi lakos a határban levő kunyhókat törte fel és azokból lopott. Pro correctione 24 ütést mértek rá.⁶

Súlyosbító körülménynek vették, ha a házfeltörést „tanult tolvaj mesterséggel” hajtották végre. 1756-ban állott egy cigány Festetics Kristóf tapsoni úriszéke előtt. Az uradalmi ügyész azzal vádolta, hogy „mint ragadozó tolvaj személy, felebarátjának jószágát, javait szomjuhozván”, összesen öt házat vert fel és 2 máriást, valamint 43 Ft-ot vitt el. Ezért halált kért rá. Az alperes ügyvédje azzal védekezett, hogy az összeg ugyan felül van a 25 Ft-os értékhatáron, de az alperesnek ebből csak 11 Ft jutott, a többit a társai kapták. Az úriszék állásfoglalása szerint a lopás nagyságát nem azon mérik, hogy mennyi a tolvaj haszna, hanem, hogy mennyi a kár. A vádlottat (akit alperesnek nevez a jegyzőkönyv) négyfokú tortúrának vetették alá; ennek során tettét bevallotta. A bíróság akasztófára ítélte, hogy „mások, kivált az ilyenét kóborló, vándorló és életeket egyedül abban töltő cigányok, úgy mások is, kik felebarátjuknak véres verőtekjét szomjuhozni kívánják, elevenen példát vehessenek”.⁷

A XIX. század eleji gyakorlatot mutatják az alábbi jogesetek: 1803-ban állt a magyaróvári úriszék előtt egy lakos, aki egy házat feltörve a szekrényből egy kötényt lopott. 14 napi áristomot kapott érte. Ugyanezen úriszék Gál Mihályt, több más ház feltöréséért egy évi karcerre ítélte, heti két nap böjttel és háromszor 15 bottal súlyosbítva. Utána a származási helyére toloncolták. — A nagykárolyi úriszék jegyzőkönyvéből ismerünk egy klasszikus behatolási leírást: a tettes „éjfél tájban, midőn már mindnyájan lecsillapodtak, a házhoz elmenvén, az utca felől való ablakot először bottal betörte, azután belülről kezeivel az ablakot kinyitván, a szobába bemászott. S ottan egy üveg pályinkát ellopván, ismét kijött és azon pályinkából alattomban mást is részesített.” Az úriszék súlyosbító körülménynek vette, hogy tettét „előre feltett szándékkal” követte el. Ezért 60 palcát veretett rá. Társára, aki tudott róla, de kötelessége szerint fel nem adta, 30 botot. — Ugyancsak a nagykárolyi úriszék előtt állt egy másik tolvaj, aki éjjel, amikor senki sem volt otthon, egy házba behatolt. Közben a gazdaasszony hazajött, mire a tettes elbújt a padláson. A bíróság előtt azzal védte magát, hogy krumplit akart venni az asszonytól, azért ment a házába. Ezt az úriszék nem fogadta el, mégis beszámítva gyenge testalkatát, csak 24 vesszőre ítélte.⁸

A tatai úriszék két gyanúsítottat, akikre ugyan a főügyész házában feltörését nem tudták rábizonyítani, de akiknél az ellopott ingóságokból valamit megtaláltak, ezek árban (2 Ft) marasztalt el. A főügyész házában feltörőjét ezt követően hamarosan megtalálták Márkus Ábrahám személyében, aki négy évi rabságából szuabadulván, újból betört. A tatai úriszék nyolc évi, a szegedi javítóházban töltendő tömlőre ítélte, évi 64 palcával szigorítva. — 1805-ben egy csavargót, aki kulcsaival erőszakosan házakat nyitott fel, ugyanez az úriszék halálra ítélte, mivel már volt büntetve tolvajságért, de a büntetések sem javítottak rajta. — Van példa arra is, hogy a tatai úriszék egy egyszerű házfeltörésért mindössze 32 palcát szabott ki. — 1834-ben a mezőőrsi Esterházy-úriszék elegendő bizonyítéknak vette a házfeltörésre, hogy „akkor éjjel a háznál háromszor szokatlan világot láttak”.⁹

Keményen büntette az úriszék a *pincefeltörést*. Ez természetesen következett abból, hogy az uradalmi és a paraszti gazdaság bevételeinek jelentős része a borból származott. Pénz és botbüntetés, tortúra és nemegyszer akasztófa járt érte. 12 Ft pénz büntetést szabott ki pl. a bátorkeszi úriszék 1716-ban Mikon Albertre és öt társára, akik a falusi bíró pincéjébe törtek be. — A kékkői úriszéken viszont az ügyész egy pince feltöréséért halált kért. Az úriszék azonban e helyett homagiumot, illetve behajthatatlanság

esetén 100 botot szabott ki. — A semptei úriszéken egy 13 éves fiúra „tekintettel fiatal korára”, 50 botot vertek.¹⁰

Akasztófára jutott egy „fur malefactor” 1738-ban a körmendi úriszék jóvoltából. Az volt a vád ellene, hogy „gonosz, kóborló életet él, a közönséges csöndességet háborgatja, tolvajkodik és pincéket tör fel”. Társai kitudására az akasztás előtt tortúra alá vetették. — 1739-ben Festetics Kristóf keszthelyi úriszéke előtt Graber Istvánt azzal gyanúsították, hogy társaival a szőlőhegyekben csavarog, pincéket tör fel, „úgyhogy a szőlősgazdák nem merik még a csekélyebb portékájukat sem ott tartani”. Több tanú kihallgatása után ítélet nem született, de tortúra alá vetették, hogy társait vallja ki. — A nagykárolyi úriszék előtt állt Csokonyai István és társa, akik éjjel egy pincét feltörtek és a borban 40 icce kárt tettek. 50-50 kemény pálcát vertek rájuk és „a bor árát a kárvallottnak fordítsák vissza” (vagyis adják meg).¹¹

1798-ban állott két asszony és két férfi a Hatfaludy család décsi úriszéke előtt: azzal vádolták őket, hogy az egyik nőtől kapott fa álkulccsal egy pincét felnyitva, onnan bort loptak. 20-20 korbácsot kaptak (illetve az a nő, aki a kulcsot adta, 24-et) és a kárt meg kellett téríteniök. — A tatai úriszék kibecslésre tartotta érdemesnek Paha Lászlót. „Mégis, hogy ártatlan gyermekei az apjuk gonoszságáért ne szenvedjenek”, kétheti tömlőcre, kenyéren és vizen, valamint kétszer 32 pálcára ítélte azzal a feltétellel, hogy ahányszor a hegybírak a szőlőhegyen kapják, vigyék be a várba, ahol 25-öt vernek rá.¹²

Nem került el ismételt pincefeltörés miatt a kibecslést egy keszthelyi jobbágy. A korábbi ítélet ugyanis úgy hangzott, hogy a közelebbi legkisebb lopás esetén a szőlőhegyről kicsapatják. Ez most meg is történt; házát árverés útján eladták és szántójából kitiltották. A szőlőből nem tudták vizsint kitiltani, mert az az anyjéé volt. — 1820-ban a cserépvári Dessewffy-úriszék 30 pálcát veretett egy tardi lakosra, mert hordáskor a vendégfogadó pincéjébe betört és onnan hat icce pálinkát lopott. Korábban már büntetett társa, aki a kerülő ablakát is beverte, hathavi tömlőcöt és kétszer 40 pálcát kapott.¹³

1837-ben került a csokonyai Széchenyi-úriszék elé egy többször büntetett lakos, aki újabban a kocsmá alatti pincét feltörte, onnan 33 akó bort és 74 icce zsírt vitt el. A bíróság másfél évi fogságra és háromszor 50 pálcára ítélte. Társa egy évet és kétszer 50 pálcát kapott. — 1843-ban ítélezett a kékkői úriszék Ivanics Pál felett, aki már több pincét feltört és nagy mennyiségű italt vitt el. De fenyítést eddig nem kapott, mert a károlyi sulttal mindig kiegyezett. Ezúttal azonban nem maradhat büntetlenül — mondta a bíróság —, és negyedévi vasban, közmunkán töltendő fogságra és kétszer 40 botra ítélte, heti két nap böjttel. Ezúttal már nem vették figyelembe a kárvallottal való kiegyezést.¹⁴

A házakon és pincéken kívül a *boltok* sem voltak biztonságban, közülük leggyakrabban a *mészárszékeket* törték fel. 1775-ben pl. a nagykállói börtönben tartottak fogva két helybeli lakost és egy nemest, aki „magát önként alávetette az úriszék jurisdictiojának”. Az volt a vád ellenük, hogy éjjel feltörték a helybeli mészárszéket, onnan egy bőrt és 2 Ft-ot elvittek. Az ügyész az 1723:12. tc. alapján súlyos büntetést kért rájuk. A vádlottak ügyvédje által bemutatott vizsgálati jegyzőkönyv szerint védenői a jelzett időben máshol (alibi) tartózkodtak, „mivel pedig egy személy nem lehet egyszerre két helyen, így nem követhették el” a vádbeli cselekményt. A bíróság több tanút is kihallgatott, akik bizonyították, hogy otthon aludtak azon az éjjelen. Így a bíróság felmentette őket.¹⁵

1783-ban folyt büntetőper a Kállay-úriszék előtt Jenei István ellen, aki a mészárszéket feltörte, és a szekrényből pénzt vitt el. Az ügyész a Hármaskönyvre hivatkozva („a tolvaj-

jok büntetése a hurok”) halált kért rá. A vádlott ügyvédje azzal védekezett, hogy maga a mézárosmester hagyta nyitva a boltot és hívta fel a vádlott figyelmét, hogy tréfából vigye el a mézároslegény ládáját és tegye a hóhér kertjébe. A vádlott nem is tagadta, hogy a ládát elvitte, csak azt nem ismerte el, hogy abból 100 Ft-ot kivett. Szerinte csak 20 Ft volt benne, így többet nem is vehetett ki. A kihallgatott tanúk sem tudták megmondani, hogy a mézárosnak mennyi pénze lehetett. Így a bíróság elfogadta a vádlott beismerő vallomását a 20 Ft-ról. A súlyos büntetést elkerülte, de a bolt feltöréséért kétszer 50 botot kapott és a 20 Ft kárt meg kellett térítenie.¹⁶

A magyaróvári úriszék 1819-ben a mézárszék feltöréséért mindössze 15 botot szabott ki. – A nagykarolyi úriszéknek a tisztartó jelentette, hogy „rossz emberek éjjel a város közepén lévő zsidó boltot ki akarták rabolni”, a kamrárt fel is törték. A bíróság az uradalmi ügyészre bízta az „ügy és a gonosztevők kinyomozását”. Feltehetően ezeket nem találta meg, mert nem lett belőle büntetőper.¹⁷

Szentségtörő lopás

Ez a cselekmény a templomban vagy más szent helyen (ideértve a temetőt is) elkövetett lopást jelenti. Büntetése – elsősorban szentségtörő jellege miatt – csaknem mindig a halál. A változás csak annyi a korábbi századokhoz képest, hogy már nem máglya,¹⁸ hanem akasztófa – vagy esetleg megszégyenítő büntetés, ritkábban rabság – várt az elkövetőre.

1687-ben került a Zichyek divényi úriszéke elé Hudec György, aki éjjelre bezáratta magát a templomba, és onnan a lakosok ott elhelyezett portékáit (lisztjét, búzáját stb.), amiket azért tettek oda, hogy biztos helyen legyenek, ellopta. „Így felebarátjait megkárosította, Isten házáat violálta, magát szentségtörőnek declarálta.” A vádat képviselő tisztartó mint magistratus dominii, a Hármaskönyv I:15. és az 1521:36. tc. alapján fővételt kért. Az „alperes” azzal védekezett, hogy a nagy nyomorúság vitte rá, másképp nem követte volna el. „Fejének gratiát reményel és élete melioratioját igéri.” A bíróság szerint a halált megérdemelné, de tekintetbe vették „kolduló állapotát, világtalanságát, három árva gyermekét és, hogy bűneit megbánva jobbulást ígért, ehhez képest modificálván országunk törvényeit” a kemény büntetés helyett három vasárnap a templom előtt kézi kalodába tették, nyakon fogva és háromszor 40-50 pálcaütéssel „snayargatták”. Ha ezután bármit elkövetne, minden gratia nélkül halált kap.¹⁹

1724-ben ítélkezett Stratmann Eleonóra rohonci úriszéke öt férfi és egy nő felett, akik nagyobb értékben templomi kincseket loptak. A bíróság a banda vezetőjét elevenen kerékbetörésre, a többieket tortúrára, majd akasztófára, illetve pallosra ítélte azzal, hogy holttestüket helyezték kerékre. Az ítélet két héten belül a grófnőhöz került, aki jóváhagyta, de kegyelemből az elsőrendű vádlott büntetését akasztófára enyhítette, holttestét csak azután tették a kerékre. A tortúra minden elítéltnél megmaradt: „Alatta minden vallomást és kijelentést szorgalmasan és rendben fel kell jegyezni” – írta Stratmann Eleonóra.²⁰

Az Esterházy-úriszék gyakorlatában is előfordult, hogy a templomi lopást a tettes úgy követte el, hogy bezáratta magát a templomba. 1720-ban állt pl. Hefler András azzal a váddal a lakompaki úriszék előtt, hogy az istentisztelet után alattomban bentmaradt a

féltoronyi templomban és bezáratta magát. Felfeszítette a tabernákulumot egy magával vitt szeggel és kivette a cibóriumot. Azt összetörte és magával vitte; az egyik ablakon keresztül kötélén ereszkedett le. Az elvitt cibóriumot tolvaj módjára a maga hasznára akarta fordítani, egy részét el is adta. Az uradalmi ügyvéd halált kért rá, miután a vádlott mindent bevallott. A bíróság szörnyű elrettentő ítéletet hozott: tortúra után jobb kezét levágták, fejét vették, majd holttestét fejével együtt kerékre helyezték.²¹

1733-ban Goldheimer György gyertyatartót és kegyzsereket lopott a soproni jezsuita templomból, és azokat egy kismartoni zsidónak eladta. Ezt követően betört a kismartoni apácák templomába is. Az uradalmi prokurátor kézlevágást vagy sütögetést és akasztófát kért rá. Az alperes azzal védekezett, hogy a tárgyakat találta és nem a templomból lopta. A bíróság csak két gyertyatartó ellopását látta bizonyítottnak, de azt sem éjjel, hanem nappal a nyitott templomból. Ezért a halálbüntetést elkerülte, a városból a hóhér vészőzte ki.²²

Halált és előzőleg a jobb kéz levágását kérte az uradalmi ügyvéd 1739-ben egy szentségtolvaj nőre a keresztúri úriszék előtt. A bíróság azonban a halálbüntetés alól felmentette, mert a kárvallottak mindent visszakaptak, „a templomi portékák” különben is csekély értékűek, nem sokat érők, „ez releválja a rab cselekedetét”. Tekintetbe véve hosszú ideig elszenvedett fogságát, 20 korbácsot vertek rá, majd a születési helyére küldték.²³

1752-ben ítélkezett a nagyvázsonyi Zichy-úriszék két vádlott felett, akik 23 évvel azelőtt a keszthelyi vásárban a sümegi zsidó sátorát „felverve”, onnan portékát loptak. A közelmúltban pedig négy templomot raboltak ki. Az első a marcali templom volt, ezt felverték és onnan (a vádlottak szerint) 115 Ft-ot vittek el. A plébános szerint a kár 600 Ft volt. A második templom a zalaapáti volt. Innen egy kelyhet, kis tányért, keszkenyőt, kis keresztet vittek el. A következő a nagyszőlősi templom volt. Ezt egy horgas kulccsal nyitották ki és 8 Ft-ot, két vörös pamukos abroszt, keszkenyőket és selyem anyagot loptak. Az ügyész indítványozta, hogy társaik kitudása céljából, a hóhér csigázza meg őket. Utána a Hármaskönyv I:15. és a Praxis Criminalis 85. tc.-re hivatkozva akasztófát vagy megégetést javasolt. A bíróság a vádlottakat meg sem hallgatva, bizonyítottan látta a cselekményeket. Ezért akasztófára ítélte, és előzőleg a hóhérré tüzes fogókkal csipkedte őket.²⁴

Enyhébb volt a büntetés, ha a cselekmény csak templomi persely feltörése és nem kegytárgyak ellopása volt. 1816-ban pl. a nagykárolyi úriszék perselyfeltöréséért és a pénz ellopásáért kéthavi rabságot és kétszer 50 pálcat szabott ki.²⁵

Rablás, útonállás

Eckhart Ferenc szerint a rablás idegen javak erőszakos eltulajdonítása. Szerinte tehát a lopástól kizárólag az erőszak különbözteti meg. A korabeli felfogás azonban nem ebben látta a különbséget. Kelemen úgy vélte, hogy a rablás az, ha egy dolgot a tulajdonos tudtával, de annak ellenére veszünk el. A rablás mindig felfegyverkezve történt, és személy elleni erőszakkal vagy személy elleni erőszak kilátásba helyezésével járt. Ez különböztette meg mind a közönséges, mind a betöréses lopástól. Így kiesik a rablás fogalomköréből a házfeltörés, ami pedig erőszak nélkül lehetetlen. A rablás a legősibb bűncse-

lekmények közé tartozik, amelynek ügyében a vizsgálat — ezt már I. László törvénye ki-
mondta — mindenütt megengedett volt. Büntetése a XVI–XVII. században az akasztófa,
a keréketörés, a szíjhasítás, mindez tortúrával párosítva. Egyes helyeken előfordult
vérdíj kiszabása is, így a gazdagabb mentesülhetett a halálbüntetéstől. A károsulttal való
megegyezést a bíróság nem vette mentségnek, illet legfeljebb a tettes halála esetén, öz-
vegye köthetett. A rablóktól beszedett pénzt a károsultnak adták vissza.²⁶

1716-ban a ludbregi Batthyány-úrszék előtt állt két lakos. A vád szerint társaikkal
együtt a postamester házára törtek, őt és feleségét az egyik szobába zárták, a házból
egy nagyobb ládát elvittek, a kisebbikből pedig kivettek 500 Rft-ot. De 750 Rft értékben
meglopták a helybeli Szentháromság egyházat is. Batthyány Ádám özvegyét, Stratmann
Eleonórárt az uradalmi ügyész, Mlinarich Miklós képviselte mint „felperes (actor)”. A bí-
róság a bűnösökre akasztófát szabott ki, de előbb tortúra alá vetették őket. Az ítéletet
a grófnő ratifikálta. — 1719-ben a körmendi úrszék egy rablási ügyben elrendelte a spa-
nyolcsizma alkalmazását, mire a vádlott „önként” bevallotta a rablást. Életét pallos alatt
végezte. — 1728-ban az erdődi úrszék fegyveres rablásért (armata manu) 100 botot
mért ki.²⁷

1801-ben történt, hogy több férfi, szökött katonának adva ki magát, éjjel rajtaütött
a majki molnáron, pénzt és kenyeret követelve tőle. A tatai úrszék úgy értékelte, hogy a
„dolog nem annyira rosszasságból, mint inkább borosságból származott”. Ezért megűsz-
ták 25–30 pálcával. — Akasztófán végezte viszont 1806-ban Panyi Ferkó, aki maga is
beismerte, hogy részt vett a bokodi molnár különös kegyetlenséggel és erőszakkal vég-
rehajtott kirablásában.²⁸

1843-ban állott három vádlott Kékkő várában az úrszék előtt. Azzal vádolták őket,
hogy a nagylibercsei szalajkafőző házárt megtámadták, pénzét és némely ingóságait elra-
bolták, őt megverték, az ott háló urasági bérest megvérezték. Tettüket először tagadták,
de miután a megvert emberekkel szembesítették őket, „hirtelen magukba szálltak” és
vallomást tettek. A bíróság „szántszándékos rablóknak és vérengzőknek” minősítette
őket. Aki a cselekmény kitervelője volt, másfél évi, vasban és közmunkán tölendő, heti
két nap böjttel és negyedévenként 25 bottal súlyosított rabságot kapott, társai egyévi
rabságot, vasban, közmunkán, heti két nap böjttel és negyedévenként 20 bottal. Visz-
szaadták, amit raboltak, és a kárvallottnak, valamint a megvéreztetett bérésnek 10–10 Ft
vérdíjat fizettek.²⁹

Ugyanebben az évben történt, hogy egy juhász az erdőn áthaladó gyermekek batyuját
elvette, a bojtár pedig elrejtette. Így a juhászt rablónak, a bojtárt orgazdának minősítette
a Balassa-úrszék. Beszámítva a már letöltött 8–8 havi börtönt, a juhász 30 botot kapott,
a bojtárt e nélkül engedték. A rablott holmi visszakérült a gyerekekhez.³⁰

1845-ben Nagy János két társával éjjel fegyveresen megtámadta a csokonyai pusztán
tanyázó birkásokat, és erőszakkal 30 birkát csikart ki tőlük. Az ügyész a kártérítésen
felül „sanyarú tömlőcöt és testi büntetést” kért rájuk. A vizsgálat során a bojtárok el-
lenük vallottak, ezt azonban a Széchenyi-úrszék nem tartotta elégnek és „közbenszóló”
ítélettel „a per alatt már felfedezett körülmények megvizsgálására, bővebb nyomozást”
rendelt el. Ez a bővebb vizsgálat egy újabb tanú „meghiteletését” jelentette. A végső
ítélet félévenként 30 pálcával súlyosított kétévi rabság lett.³¹

Az *útonállást* mint a forgalmat és az általános közbiztonságot veszélyeztető (vásárolzó
kereskedők kifosztása, távoli legelőre vagy vásárra hajtott marhák elrablása stb.) cselek-

ményt a rablás különösen súlyos esetének fogták fel. Az útonállók számát igen növelték a szökött katonák vagy a besorozás elől elbújdosott férfiak. Bizonyos, hogy a szigorú ítéletek – a XVII. században ezek mindig halált jelentettek, amit kínzás előzött meg – a közlekedés biztonságát szolgálták. Az akasztófa, a pallos vagy a horogra vetés a XVIII. században már gyakran botbüntetésre vagy börtönre szelidült.³²

1689-ben a Rákóczi-úriszék karóba húzatott több jobbágyot, akik udvarházakra törtek, azokat felperzselték és több gonosz cselekedetet vittek véghez. Az ügyben tanúkihallgatásra nem is került sor. – A keresztúri Esterházy-úriszéktől Resch András 40 botot kapott, mert éjjel egy bécsi lakost kicsalt a keresztútra, és óráját, ezüstpénzét, köpenyét és 350 Ft-ját elrabolta. – A magyaróvári úriszék egy elbocsátott katonát és feleségét, akik az erdőben csavarogtak, ott sok esetben (cumulus) útonálltak és raboltak, másfél évi áristomra ítélte, hetenként két nap böjttel, negyedévenként 20 korbáccsal. Utána csehországi szülőhelyükre toloncolták őket.³³

1808 augusztusának egyik éjjelén Ormos Ferenc és társai, a kovácsi és rezi erdőkben megbújván, elhatározták, hogy a keszthelyi újmajori svájcerost és a hévízi molnárt kirabolják. Ormos a kilenc haramiát a Hosszú-hegyre vezette, ott meghaltak, egy lopott birkát lemetszettek, majd bort ittak. Így megpihenvén az Újmajorban körülvették a svájcecos házat; kívülről strázsákat állítottak, a házigazdát felkeltették, és bort követeltek tőle. Miután ajtót nyitott, hárman fegyveres kézzel a szobába hatoltak, a gazdát, feleségét és cselédeit összekínózták, rajtuk sebeket ejtettek. Halállal fenyegették őket, ha nem mutatják elő javaikat. Így módon 212 Ft bankócedulát, 1 aranyat, 200 Ft rézpénzt és 51 Vft-ot raboltak, valamint a legtöbbet érő ingóságokat magukkal vitték. Onnan a hévízi malomhoz mentek. Ketten kívülről strázsát álltak, a többi pedig beütött a malomba. A molnárt, feleségét és legényeit a földhöz csapkodták, kegyetlenül megverték, többször halállal is fenyegették, 525 Ft bankócedulát, 95 Ft rézpénzt, 50 Vft-ot és értékesebb javakat raboltak el. Még a legények pénzét is elszedték. Mindezt vallomásukkal és a tisztí vizsgálassal bizonyította az ügyész, aki mint éjjeli gyilkos rablókra, a Hármaskönyv I:15. és a Praxis Criminalis II:71. c. alapján a férfiakra akasztófát, a nőkre pallost kért. Mivel Ormosnak vagyona is volt, az ügyész ebből követelte a kár megtérítését. A keszthelyi úriszék Ormost akasztófára ítélte; a többieknek pedig, akik rejtegették, enni adtak mint orgazdának és pártfogóknak, beszámította a már elszenvedett tomlócöt. A vádlott fellebbezett és nem hiába, mert via gratia, enyhítést, négy évi karcert kapott, heti két nap böjttel, félévenként 40 bottal. A küllírat szerint 1809-től volt már fogva, a kegyelmi leirat kelte 1812, szabadult 1816-ban.³⁴

A fenti eset is a XVIII. század végén, illetve a XIX. század első évtizedeiben egyre gyakoribbá váló, *bandákba* tömörült személyek által elkövetett rablásra utal. Igaz, hogy rablóbandák már a XVII. században is működtek – elég a bakonyi vagy a zborói bandákra utalni –³⁵ ezek azonban csak elszórt esetek. Maga a *betyár* kifejezés 1775-ben bukkan fel a szentesi Harruckern-úriszék előtt, ahol Pathó betyár társát vádolták állatlopással, de bizonyíték híján elítélni nem tudták.³⁶

1808-ban folyt a büntetőper a nagylónyai úriszék előtt Drabant András és négy társa ellen. Az ügyész azzal vádolta őket, hogy az erdőben titkos rejtekhelyet csináltak maguknak, a lónyai lakosok sertéseit ellopták, és ott eldugták. „Most odáig merészkedtek, hogy több vidéki kondással magukat egy tolvaj társaságba összezsátolták, gonosz tetteik tetőzésére a haranglábi csapszéken éjjel gyakran összegyűltek, megtanácskozták, hogyan

dűlják fel szegény jámbor hazafi társaik véres verejtékkel keresett javait. A lakosok közül is némelyeket magukhoz szédítettek, vagy fenyegetéssel kényszerítettek. Most legutóbb szeptember 18-án virradóra, setét hajnalban, az erdőben kint hálni szokott hetyéni ökörcsordáról egy negyedfű ökör tinót elhajtottak; levágták, húsát felkoncolták és maguk között felosztották.” Az ügyész mint prédáló és ragadozó erdei rablókra, az első három vádlottra a Hármaskönyv I:15., az 1608:15. és az 1545:44. tc.-re hivatkozva akasztófát, a többiekre érzékeny testi büntetést kért. Az alperesek ügyvédje azzal védekezett, hogy az első három vádlottat egy kondás pálinkával lerészegítette, és utána vette rá a tinó megölésére. Kérte, hogy a bíróság vesse vissza a hetyéniak tanúvallomását, mert ezek kárvallottak, és így a saját dolgukban nem lehetnek tanúk. A többi vádlott pedig semmit sem csinált, csak nem merték magukat kivonni a rossz társaságból.. Attól féltek, hogy ha kihúzzák magukat, akkor valami szerencsétlenség történik velük, „amint az már szokott lenni”. Egy embernek már a combjába verték a kést ilyen ügy miatt. Az ügyész súlyosbító körülményként hangsúlyozta, hogy a vádlottak az erdőben titkos szállást tartottak fenn, más kondásokkal társaságba szerveződtek, és a szomszéd határokon raboltak. Az úriszék is elfogadta az alperes ügyvéd okfejtését, hogy a fenti kondás vette rá a vádlottakat a tinó ellopására és levágására. Ezért a kondást „a vármegye törvényszékének ítéletére bízta”, ahol egyébként más cselekmény miatt már fogva is volt. Az első három vádlott két részletben, három hónap alatt 80–80 pálcát, a többi két részletben 60–60 pálcát kapott. Meg kellett téríteniük a levágott tinó becsárát (100 Rft-ot). Az összegből levonták a „nyomozók” által Hetyénben megtalált 6 Rft értékű hús és a 8 Rft értékű bőr árát. Az ítélet végrehajtásával az erdőfelügyelőt bízták meg. A bíróság megtiltotta, hogy a kondások az erdőben az erőltlen sertések számára a tanyától távol „rekeszeket” tartsanak.³⁷

1810-ben állt a keszthelyi úriszék előtt Kovács György, – akit a környék „nagybajuszú Gyuri”-ként is ismert – volt szántói kanász, „haramiáskodás és haramiákkal való társalkodás” vádjával. Az ügyész előadta, hogy nevezett a vállusi birkás házában a haramiákkal ivott, őket egy szántói pince feltörésére és kirablására ingerelte és vezérelte. Maga tagadott, de haramiatársai ellene vallottak. Az ügyész halált kért rá. A szembesítés során az egyik terhelő tanú, egy szökött katona visszavonta a vallomását. A bíróság ezért csak azt látta bizonyítottnak, hogy a vádlott egyszer a haramiákkal társalkodott és hogy rossz életűnek tudták. Ezért betudva neki a már elszenvedett kilenc havi tömlöcöt, 50 pálcát vertek rá és kiengedték. Tartásának költségeit meg kellett fizetnie az uradalomnak.³⁸ Ebben az esetben tehát a vád ugyan a „haramiáskodás” volt, a bíróság azonban csak a bűnsegédi bűnrészességet, illetve a felbújtás kísérletét látta bizonyítottnak.

Ugyanebben az évben a celli vásárban lopás miatt megfogták szántói Farkas Györgyöt és társát. A vármegye főbenjáró perrel támadta meg őket, és mivel a vérhatalommal bíró keszthelyi uradalom bírósága alá tartoztak, átadta őket az úriszéknek, illetve velük együtt a bűnpert és a hozzá való írományokat. A bűnperből, vallomásokból, a bírói vizsgálatokból, Szántó helység panaszából, az eladott jószágokra vonatkozó dokumentumokból, a náluk talált mindenfajta lopott jószágból és egyéb gyanús szerszámok jegyzékéből kiderült, hogy csavargó és haramia életet folytattak és többrendbeli tolvajságot követtek el. Az ügyész ezért halált kért rájuk. A vádlottak mindent tagadtak és az úriszék sem látta bizonyítottnak a haramiáskodást. Ezért csak a kilenc pár bocskor és egy öreg szűr rájuk bizonyult ellopása miatt vonták felelősségre őket. Beszámítva a már elszenvedett hathavi

tömlőcöt, az első vádlott „sérötös (sérültes)” állapota miatt egyhónapi tömlőcöt kapott, heti három nap böjttel; a másikra, aki egészséges volt, 40 palcát vertek.³⁹

1814-ben történt, hogy Agga Ferenc, útonálló gyilkos és haramia, szökevényként elhagyta a szolgálatát, puskával felfegyverkezett, összeállt négy szökött katonával és vezetőjüké lett. Két hétig a közbátorság nem csekély akadályára és ártalmára csavargott. Május 22-én a Keszthely melletti Gyöngyös-csárdában szállt meg etetés végett két szeke-revel egy szombathelyi kereskedő. A haramia a vendégházban az ajtót rácsukta, és „mint zsvány, fertelmes káromkodással megtámadta”. A borkereskedő menekülni próbált. A vádlott társaival utána futott és a karmati úton, a csárdától nem messze, a fűzfák között, útját állta. A kocsist baltával hátba ütötték, irtóztató káromkodások közepette halállal fenyegetve az utasokat, a pénzüket követelték. Mikor a kereskedő az életéért könyörögve térdre esett, a haramia puskatussal fültövön vágta. 96 Ft készpénzt és 12 Ft értékű holmit raboltak el. Ezután a kárvallott visszatért a csárdába, és embereket kért segítségül. Ezeket a vádlott felvont puskával halállal fenyegette meg a Rezi szőlőhegyen. Egy emberre rá is lőtt, de a puska nem sült el, csak csettent. Mikor már a társait elfogták az emberek és maga is a földre volt nyomva, még mindig megkísérelte puskáját az üldözőkre fogni és elsütni, amíg kezéből erőszakkal ki nem csavarták. Az ügyész kerékbe-törést kért rá. A vármegye május 27-én judicium statariumot tartott, de a haramiák ügyét a törvény rendes útjára „igazították”. Így került Agga Ferenc mint a keszthelyi uradalom jurisdictioja alatt álló lakos, az úriszék elé. Ügyvédje nem kért szabadon bocsátást – ez ebben az esetben nem is volt lehetséges –, hanem azzal védte, hogy a vádlott bojtár volt, de szerencsétlenül járván, birkáitól megfosztották: „Ez a pallérozott emberek gondolkodását is próbára tenné. Élete módját kereste és a sors szerencsétlen kockája hozta össze a szökevényekkel. Ezek közös társasága bátorította arra, amire egyedül sohasem vetemedett volna. Mint gyarló és oktalan nem tudott ellenállni, cselekedeteinek szabadsága csorbított és részben hatalmán kívül történt. A szabad magameghatározás akadályá mindig mentségül szolgált, reméli most is. Ezenkívül a vádlott holtreszeg volt, amikor a kereskedő után indult, a bor bátorító ereje által vitte végbe a tettet. Sok rossznak oka volt a bor, de mindenkor könnyebbülést hozott a bűnösre. Elméjétől megfosztva nem ontott embervért, halált nem okozott, nem lehet tehát őt halálra ítélni.” Az úriszék kerék helyett akasztófára ítélte. Az ügy fellebbezés útján 1816 májusában került a Királyi Tábla elé, amely az ítéletet 1816. évtől számított négy évi rabságra enyhítette.⁴⁰

Különösen minősített cselekmény volt, ha a rablás gyilkossággal párosult. A *rabló-gyilkosra* a XVII. században kerék, akasztófa várt, de előfordult, hogy a hátából szíjat hasítottak.⁴¹ A XVIII–XIX. században büntetése az akasztófa vagy a pallos. 1702-ben a nagykárolyi úriszék egy vádlottat fővételre ítél, mert fegyveres kézzel rátört az uradalmi tisztség házára, és megfontolt szándékkal rablást és emberölést követett el. Károlyi Sándor mint földesúr, Ulászló I:82., az 1363:38., a Hármaskönyv III:26. és az 1563:40. tc.-re hivatkozva halált kért a gonosztevőre, akinek ez már a harmadik gyilkossága volt. A vádlott azzal védte magát, hogy az előző gyilkosság után – amit különben részegen követett el – megegyezett a vérrokonokkal. A bíróság az 1608:2. tc.-re hivatkozva fővételre ítélte.⁴²

1750-ben állt a nagykárolyi úriszék előtt Szilágyi Lőrinc, aki az előző évben társával Bihar megyében négy ökröt lopott, majd két lovat Batthyány Zsigmond uradalmából. Közben egy embert agyonlőtt, de meglőtte a tisztartót is, ő azonban megmaradt. Az

ügyész a gyilkosságon kívül súlyosbító körülményként említette, hogy a vádlott a lopott állatokat idegennek adta el, így azokat megtalálni sem lehet, a kár nem térül meg. Negyedfokú tortúra alá vetés után, a tagok eltörésével keréketörték. — 1762-ben a szombathelyi Batthyány-úriszék egy manifestus lator, fur et homicida személyt pallosra ítélt, majd testét a hóhér kerékre tette.⁴³

1781 januárjában Sogovics József, „amikor más emberek a templomban a Szent Mise hallgatásában és imádságokban foglalatoskodtak volna, behatolt egy szentmiklósi lakos házába és az ott talált szekercével feltörte a ládát és 30 Ft-ot kivett belőle. Tovaj-ságán rajtakapta a gazda 13 éves nevelt lánya; ezért őt szekercével fejbevágta és megölte” — mondta az ügyészi actio. A vádlott bevallotta a tettét, de azzal védte magát, hogy nem a fejsze élével, hanem csak a fokával ütött, így a seb véletlenül történt, és ha hamar borbély kezére kerül, nem mérgesedik el és nem hal meg harmadnap. A borbély bizonyítványa, valamint a corpus” delicti” szerint háromszor ütötte fején és karján a lányt és mindhárom vágás halálos volt. „Mindez nemcsak a gonosszágra célzó indulatja, de a véghez vitt kegyetlenségének mivolta, a sokszor gyakorolt ütések és vágások...” — mondta az ítélet. Ez pallosra szölt, de a 40 Ft homagiumot is megfizettették vele.⁴⁴

1806-ban a tatai úriszék előtt Mosogató Jancsi, császári kanász beismerte, hogy sérteketek hajtott el, de a hat évvel korábban a dobosi csárdában elkövetett gyilkosságot tagadta. Két vallomás és az ezekkel egyező visum repertum azonban tökéletesen bizonyította, hogy a csárdában különös kegyetlenséggel és dühösséggel viseltetett és rabolta ki a meggyilkolt személyt. Súlyosbító körülményként értékelték büntetett előéletét. Pallos általi halálra ítélték.⁴⁵

1809-ben a keszthelyi úriszék előtt Bodry József halászt azzal vádolták, hogy a fenéki árokások konyhájánál, ahol italt mértek, bort ivott, majd a keszthelyi kocsmárosnét azzal csalta ki a Balatonra a bárkájához, hogy eleven halat akar neki adni. Ott azonban kitekerte a nyakát és elvette a 80 Ft-ját. A hullát a tó másik partján találták meg, a rajta levő jelek a vádban kifejtetteket mutatták. Az úriszék nem látta bizonyítottnak a rablógyilkosságot. A tanúk látták ugyan az asszonyt a Balaton felé menni a vádlottal, de annak mi oka lett volna őt megölni. „Valamint a tekerésnek nyoma sincs a hullám, így talán az vízbefulladt.” Ezért Bodryt kiengedték.⁴⁶

1823-ban állt a keszthelyi úriszék előtt Bentsik Mihály útonálló és gyilkos. Egy este a hidegkúti csárdában dorbézolt, ott ismerkedett meg egy lakossal, akit elkísért a hegybe. Kalapot akart vele cserélni, ezen összevesztek. Bentsik a balaskájával többször fejbevágta a másikat, amibe az belehalt. Erre elvette tőle a tarisznáját, baltáját, szűrét és lajbiját. A bíróság szerint Bentsik magát védte, amikor a másik el akarta venni a kalapját, aki valószínűleg zsivány volt. A tettet ezért nem lehet a vádlottnak „imputáltatni”. De a csavargás (Gyöngyös-kocsmá, Hidegkúti-csárda, Battyánhát) miatt egy évi fogságra ítélték. — 1838-ban a csokonyai úriszék Sári Ferkót és Cserép Ferkót rablógyilkosságért akasztófára ítélte.⁴⁷ De mindezek az ügyek már egy másik bűncselekmény, a gyilkosság felé mutatnak.

- 1 Kelemen, I.: Darstellung des Ungarischen Privat-Rechtes. Wien, 1818. V. 194.
- 2 Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708. Bp. 1962. 155.
- 3 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) OL Károlyi család levéltára. P 1531. No 981. Nagykároly 1806. ápr. 15. No 31. 77.
- 4 OL Esterházy család levéltára. P 199. Capsa XXII. Sempte 1703. nov. 16. No 2.
- 5 OL Herceg Esterházy család levéltára. P 157. Lakompak 1724. jún. 12.; Keresztúr 1737. szept. 3.; Lók 1750. ápr. 27.
- 6 OL Bethlen család levéltára. P 1951. L. Lupsa 1717. márc. 1.; Károlyi család levéltára. P 1531. No 962. Nagykároly 1740. márc. 21.; No 1866. Tótmegyer 1766. júl. 21.; Nagykároly 1774. febr. 25.; P 1535. Csongrád 1780. máj. 29. No 15.
- 7 OL Gersei Pethő család levéltára. P 235. Tapson 1756. szept. 6.
- 8 OL Habsburg-család levéltára. P 306. Magyaróvár 1803. szept. 5. No 86.; 1811. aug. 27. No 971.; P 1531. No 981. Nagykároly 1811. jún. 4.; No 15.
- 9 OL Esterházy család levéltára. P 187. II. B. Mezőőrs 1806. szept. 6. No 2.; 1834. febr. 24. No 46.
- 10 P 1531. No 1868. Bátorkeszi 1716. dec. 14. No 9.; Balassa család levéltára. P 1769. Kékkő 1727. dec. 5.; P 199. Capsa XXII. Sempte 1730. No 4.
- 11 OL Batthyány család levéltára. P 1322. Körmend 1738. aug. 18. No 2.; Gersei Pethő család levéltára. P 235. Keszthely 1739. febr. 28.; P 1531. Nagykároly 1776. jan. 8.
- 12 OL Hatfaludy család levéltára. P 311. XXIX. 9. Décs 1798. jan. 2.; Esterházy család levéltára. P 210. Tata 1811. máj. 24. No 5.
- 13 Festetics család levéltára. P 274. Rubr. XXIII. Fasc. A. No 72. Keszthely 1817. márc. 29.; OL Dessewffy család levéltára. P 88, 79. Cserépvár 1820. jan. 7–8.
- 14 OL Széchenyi család levéltára. P 623. X. 4. Csokonya 1837. dec. 18. No 35.; P 1769. Kékkő 1843. febr. 3. No 6.
- 15 OL Kállay család levéltára. P 343. No 6. Nagykálló 1775. dec. 18.
- 16 P 343. Nagykálló 1783. máj. 27.
- 17 P 306. Magyaróvár 1819. szept. 7. No 405.; Károlyi család levéltára. P 1534. Nagykároly 1814. dec. 30.
- 18 Varga Endre: Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek. Bp. 1958. 471.
- 19 OL Zichy család levéltára. P 707. Fasc. 280. et B. No 4. Divény 1687. jún. 25.
- 20 P 1322. Rohonc 1724. szept. 11.
- 21 P 157. Lakompak 1720. jan. 15.
- 22 P 157. Keresztúr 1733. okt. 12.
- 23 P 157. Keresztúr 1739. jún. 3.
- 24 P 707. Fasc. 264. et D. Nagyvázsöny 1752. júl. 3.
- 25 P 1531. No 981. Nagykároly 1816. jún. 17. No 47.
- 26 Kelemen: 1818. V. 193–195.; Eckhart Ferenc: Földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp. 1954. 104–105.; Varga: 1958. 236, 698, 919.; P 1535. Jegyzőkönyv 1838. No 91.
- 27 P 1322. Ludberg 1716. aug. 21.; Bécs 1719. aug. 22.; P 1531. Erdőd 1728. máj. 9. No 2.
- 28 P 210. IV. Tata 1801. jan. 7. No 2.; 1806. jan. 13. No 8.
- 29 P 1769. Kékkő 1843. febr. 3. No 9.
- 30 Uo. No 5.
- 31 P 623. X. 4. Csokonya 1845. dec. 12.
- 32 Varga: 1958. 34., 678–679., 911., 924.
- 33 OL Rákóczi Aspremont család levéltára. P 1498. Zboró 1689. okt. 1.; P 157. Keresztúr 1743. szept. 12.; P 306. Magyaróvár 1807. dec. 11. No 637.
- 34 P 274. Rubr. XXIII. Fasc. A. No 37. Keszthely 1809. szept. 11.
- 35 Varga: 1958. 379., 910., 930.
- 36 OL Harruckern család levéltára. P 418. Fasc. U. No 70. Szentés 1775. márc. 15. No 9.
- 37 OL Lónyay család levéltára. P 451. Nagylónya 1808. okt. 3.
- 38 P 174. Rubr. XXIII. Fasc. A. No 44. Keszthely 1810. nov. 26.
- 39 Uo. No 46. Keszthely 1810. nov. 26.

- 40 Uo. No 57. Keszthely 1815. febr. 1.
41 *Varga* 1958. 647., 984.
42 P 1531. No 1868. Nagykároly 1702. aug. 24. No 1.
43 P 1531. No 962. Nagykároly 1750. júl. 28.; P 1322. Szombathely 1762. jún. 17.
44 P 235. Csurgó 1781. ápr. 23.
45 P 210. IV. Tata 1806. jan. 13. No 6.
46 P 274. Rubr. XXIII. Fasc. A. No 38. Keszthely 1809. szept. 11.
47 Uo. No 114. Keszthely 1823. dec. 9.; P 623. X. 4. Csokonya 1838.

HATALMI SZIMBOLIKÁNK NOMÁD GYÖKEREIRŐL

Már a legkorábbi primitív népeknél is kialakultak a közösségi vezető vagy később király kiválasztásával, annak beiktatásával és uralkodásának bevezetésével kapcsolatos – néha bizony nem is formális – szabályok, amelyeknek megtartása adott esetben olyan fontos lehetett, hogy – az akkori hiedelmek szerint – a közösség megmaradása ettől függött.¹ Mindmáig a legalaposabb részletességgel és színes előadással tájékoztat erről bennünket a néprajztudomány elismert nagy alakja J.G. Frazer.²

Sajnos a hazai, illetőleg a magyarsággal kapcsolatos kutatások közel sem tudnak ilyen jelentős összegezést felmutatni a mondott témakörben, bár a magyarságnak a pogány időkre, pontosabban a kereszténység felvételét és az államalapítást megelőző időkre vonatkozó hatalmi szimbolikájáról töredékes tudósítások és nyomok maradtak fenn.³ Ezek feltérképezése és rendszerbe foglalása már csak azért is időszzerű lenne, mert a magyar nép életére vonatkozóan a kutatások eléggé kiterjedtek. Az összehasonlító néprajz fejlődése révén napjainkban olyan területekről is számos adattal bírunk, mint például őseink hiedelemvilága. Ugyanakkor a vezetői hatalom vagy főhatalom megszerzésével, átadásával és gyakorlásával kapcsolatos jogszokásokat szinte teljesen elfedi a kereszténnyé váló magyar állam királyi hatalmával kialakuló szabályok, s a pogány múlt e területen csak néha és ma már szinte megmagyarázhatatlan töredékeiben kísért.

Annyit talán azért megállapíthatunk a történeti kutatások jelenlegi eredményei szerint, hogy a nomadizáló, honfoglalás előtti magyarság az államszervezettel kapcsolatos első ismereteit türk majd kazár kötelékben szerezte meg,⁴ ebből következtethető, hogy őseinknek a főhatalom megszerzésével és gyakorlásával összefüggő jogszokásait bizonyára meghatározóan befolyásolták a türk és kazár birodalmaknak a főkagán méltóságával kapcsolatos szabályai. Ám mégis nagyon nehéz eldönteni, hogy azon homályos múltból felbukkanó utalás, amely elmondja Álmos, illetve Árpád *pajzsra emelését*, az a türk-kazár vonalon hozzánk került vagy őseinknek az ural-altáji népek köréből magával hozott jogszokása volt-e?⁵

Már egyértelműbben a türk-kazár szokás- és hiedelemvilágra utal az az adat, hogy a honfoglalóknak a Kárpát-medencébe való bejövetele után, Álmost az erdélyi hegyekben megölték.⁶ *A közösségi vezetők felelőssége a közösségért*, illetve a konzekvencia ilyen drasztikus érvényesítése nem egyedülálló, hiszen ez már az ótestamentumból ismert. Hasonló „uralkodói felelősségi alakzatot” többet is közöl, főként afrikai népek köréből az említett Frazer-féle összegzés. Azt kínai krónikákból is tudjuk, hogy a türk kagánok megválasztása kapcsán szokás volt a leendő uralkodó nyakát selyemzsinórral fojtogatni, megtudandó meddig kíván uralkodni. Majd az így megtudott esztendőket elteltével, ha még életben volt az uralkodó, éppen az általa mondott idő „szentsége” miatt be kellett fejeznie életét, ugyanis helyettese vagy a nép megölte.⁷

Viszont a szakrális „királyöléssel” párhuzamosan számolnak be az arab utazók arról a kazár szokásról is, hogy a királyölés ellenére milyen nagy az uralkodó és helyettese iránti

tisztelet. Királyuk iránt viseltető engedelmességük odáig terjed, hogy ha valamelyikükre a király (itt a kagán helyettese) kimondta a halálos ítéletet, s az illető az ország nagyjai közül való, s a király nem akarja, hogy kivégeztetése nyilvánosan történjék, azt *mondja neki, hogy ölje meg magát s az (elitelt) lakására megy s megöli magát*.⁸

Érdekes módon az ázsiai lovas nomád népek körében másutt is fellelhető ez a szokás. Közelebbről a velünk szorosabb kapcsolatba kerülő török birodalomról és annak felső vezetéséről tudják már európai források alapján, hogy nemcsak a szultánt állították félre hasonló módon, ha elégedetlenek voltak a kormányzásával, de a vezető tisztségviselőkkel kapcsolatban is sűrűn gyakorolta a selyemzsinór küldését a szultáni kormányzat. Az 1500–1600-as évek Európája ekkorra réges-rég elfeledte a saját ősei körében is néhány száz esztendővel azelőtt még élő szokást, s már csak borzalommal csodálkozik rá egy-egy fővezér vagy pasa „megselyemzsinóroztatására”, amint például Cserei Mihály Históriaijában is olvashatjuk az 1683-as Bécs alatti vereségért kivégzett fővezér haláláról: „A fővezér elsősorban magát oltalmazza vala, de látván a császár levelét, melyben azt parancsolá, hogy a fejét küldje a császárnak: mind a levelet, mind a selyemzsinórt kivel megfojtják, mind a bársony erszényt, melyben a fejet tevék, *nagy alázatosan elvevé*, és kevés időt kérvén magának rövidesen imádkozék; azután nagy resolútióval a *zsinórt maga veté nyakában*...”⁹

Szintén a főhatalommal és hatalomgyakorlással kapcsolatos szimbolika körébe tartozik az a magyar krónikás adat többszöri ismételtetése, hogy őseink a *törzsszövetséget*, amit Etelközben hoztak létre az ún. *vérszerződéssel* pecsételték meg. Néprajzi kutatásokból ismert, hogy ez az aktus a *nomád testvérré fogadás* eléggé ismert formájának egyik alkalmazása volt. De további kutatások a szövetség vagy *szereződéskötés* más, őseink által ismert és alkalmazott formáit is felszínre hozták. Egyik ilyen forma a *kutyára tett eskü* volt. Részletesebben már szintén keresztény forrásokból tudjuk, hogy az 1100–1200-as években az európai keresztény országokba becsapó kun törzsek szintén használták ezt a formát. Így Ioan Ferenc¹⁰ is beszámol korabeli francia krónikák alapján az 1200-as évek elején a bizánci latin császárságban hatalomra jutó francia lovagok és a kun törzsek vezetői közötti ilyen „pogány módon” végbement szerződéskötésről. Nem sokkal később a magyar királyi udvarból tudunk hasonló eseményről, amikor a tatárjárás után védelemre szoruló magyar állam vezetői úgy döntenek, hogy a trónörökös ifjabb király, a későbbi V.István egy kun törzsfő leányát vegye feleségül. Krónikásaink szerint a fiatal pár esküvőjén megjelent tíz kun törzsfő is, akik a lakodalom közepén egy kutyát kettévágtak, s arra esküt tettek, hogy a királlyal, IV.Bélával kötött szövetséget megtartják.¹¹ Egyik mai író a leírások alapján megpróbálta rekonstruálni az eseményt. Szerinte ez az esküforma nagy megdöbbenést keltett a királyi udvarban, különösen a büszke bizánci császárléány Laszkárisz Mária, IV. Béla feleségében. Szerinte talán már itt elkezdődött a családon belül a fegyveres harcig fajuló ellentét az öreg király, IV.Béla és családja, valamint a fiú V.István, a „kun nő” férje, között.¹² Ez a fogadtatás is jó példa arra, hogy két-három évszázad már elég nagy idő ahhoz, hogy korábbi szokások teljesen feledésbe merüljenek. Mert hiszen azt krónikás adatokból tudjuk, hogy a Kárpát-medencében megtelepülő magyarság kalandozásai során a velük szemben felhozott vádak között szerepel: a szövetséget kutyára és farkasra tett esküvel pecsételték meg.¹³ Néprajzi kutatásunk mai állása szerint általánosan ismert és gyakorolt volt a magyarság körében is az állatokra, illetve azok kifolyó vérére tett eskü. Erre már a múlt századi néprajzi munkák felhív-

ták a figyelmet. Sőt már a jelzett írások kitértek a mondott kun és más – érdekes módon bolgár és mongol – párhuzamokra.¹⁴ Napjaink néprajzi és jogszokáskutatói nemigen foglalkoznak e kérdéssel. A legutóbb a jogszokásokról megjelent kitűnő monográfia is csak a mindennapi népszokások körét elemzi, s a hatalomra vonatkozó szokászsimbolika-rendszert mellőzi.¹⁵ A néprajztudományunk eddigi eredményeit összegző Magyar Néprajzi Lexikon sem megy tovább egy-egy címszavas utaláson. Ezért úgy tűnik, hogy a témában való továbblépés a történettudomány feladata marad.

A főhatalom megszerzése és a szövetségkötés szimbolikája mellett egy harmadik téma kör is kibontható a töredékes forrásokból. Ezt talán úgy nevezhetnénk, hogy az *uralom és az alávetés elismerésével kapcsolatos jogszokások köre*. A halvány nyomokból úgy tűnik, hogy e körben nyilván a nomád életmód dominanciájából következően, *fontos szerep jut az állatoknak*. Legkorábbi e csoportban is említhető adat őseink földvásárlása Zalán vezértől, amely ügyletnél a marok fű, a kupa vagy kürt Tisza-víz mellett megjelenik a felszerszámozott ló is. Ezen nomád adásvételi szerződés elemeiből talán a ló lehetett a fontosabb,¹⁶ mint azt a későbbi erdélyi proverbium is megőrizte számunkra, amikor az egymással civakodó Ferdinánd-párti két erdélyi vajdát csúfolta, mondván: „őseink ugyan egy fehér lovon szereztek az országot, bezzeg ezek ketten egy feketén veszítették el”.¹⁷ Hasonló szimbolikára már sokkal korábban bukkanunk az arab geográfusok híradásait olvasgatva. Ők ugyanis az i.sz. hatszázas évek történetei, illetve a volgai bolgárok leírása során elmondják, hogyan történt a volgai bolgárok urakodójának mohamedán hitre térése. A mohamedán hittérítőket küldő kalifa több ajándékkal is kedveskedett a megtérni kívánó bolgár uralkodónak. A leírás szerint így többek között *lovat adtak át díszes nyereggel a kalifa követei*.¹⁸

A ló vagy más állat küldése a későbbi középkori századok során is egyértelműen az *alávetettséget szimbolizálja*. Legalábbis így tűnik fel ez az erdélyi fejedelmi hatalom portai függésével kapcsolatosan, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a szomszédságba kerülő török hatalom, mint említettük, a magyar szokásrendszerénél intenzívebben őrzi a nomád jogszokáselemeket. E függőségi viszonyt vizsgálva elénk tárul a *nomád kettős hatalmi szimbolika*. Az *alávetettség elismertetéseként* az alávető fél állatot küld – magyar viszonylatban mindig lovat – az alattvalónak, aki az állat elfogadásával fejezi ki alávetettsége elismerését; ugyanakkor az *alávetett évente rendszeres adóval*, eleinte állat küldésével *fejezi ki az uralkodó iránti függését*. Ilyen lóadó a szepteppei népek körében felettébb régi hatalomgyakorlási forma. Ibn Roszteh szerint a volgai bolgárok „királyuknak *lovakat* és mást is adnak *adó* fejében. Amikor egyvalaki közülük megházasodik, a *király tőle egy lovat kap*.”¹⁹ A jelzett kettősség világosan felbukkan az erdélyi–török viszonylatban. Adatok sora tanúsítja, hogy az erdélyi fejedelmek portai megerősítésekor az athnámé, zászló, fegyverek és díszruhák mellett az egyik legfontosabb *megerősítő jel volt a szultán által az új fejedelemnek küldött drága paripa*. Hogy maguk a fejedelmek is súlyt helyeztek erre a különös szultáni ajándékokra, mutatja II.Rákóczi György esete, akinek még apja életében fejedelemmé választásakor a szultán a megerősítő jelvényeknek csak egy részét küldte meg, így a lovat nem,²⁰ pedig a fejedelem portai követi azt nagyon hiányolták. De a török válasz szerint csak akkor kaphatja meg az új fejedelem, amikor apja halála után ténylegesen át is veszi Erdély kormányzását.

A szultán által küldött ajándékon kívül figyelemre méltóak azok az erdélyi adatok is, amelyek azt mutatják, hogy az erdélyi fejedelmek a török portai adó mellett bizonyos

számú fehér sólymot is küldtek évente rendszeresen a szultáni udvarba.²¹ Mivel ezt mindig az évi aranyban fizetett adóval együtt kellett beadni a portára, könnyű ebben a korábbi nomád adóztatási szisztéma csökevényes továbbélését látni. Hogy a szultán fehér sólymot kért az erdélyi fejedelemtől, annak régen, a nomád világban szimbolikus jelentősége volt, ahogy arra Róheim Géza is felhívta a figyelmet.²² Gyökerei a kazár szakrális uralkodó hatalmi szimbolikájában is megjelennek. Igen érdekes, hogy ez az elem a kialakuló magyar uralkodócsaládhoz kötődően szintén felbukkan. Az Árpád-ház ősanját Emesét is álmában látogatta meg az isteni madár, a turul, megtermékenyülése előtt, ami egyértelműen kazár kapcsolatokra mutat. Az Európába kerülő törökségnél a sasnak vagy sólyomnak az uralkodóhoz való kapcsolása adatokkal is bizonyítható. Krónikás forrás szerint Zsigmond 1396-os, Nikápolynál elszenvedett vereségekor a török fogságba jutott nyugat-európai lovagok kiváltása kapcsán szintén szerephez jut a sólyom. A győztes török uralkodó ugyanis eleinte nem hajlandó tárgyalni a foglyok, köztük a burgundi trónörökös kiváltásáról, de amikor a burgundi herceg tizenkét fehér sólymát elküldi a szultánnak ajándékba, rögtön nagyvonalú alkut köt a foglyok kiváltásáról, jó részüket a váltságdíjról adott írásbeli kötelezvény fejében elbocsátja.²³

Bármennyire is előfordul a sas vagy sólyom a magyar uralkodócsaláddal kapcsolatos szimbolikában, mégis a főhatalomhoz köthető alávetéssel illetve évi adózással kapcsolatosan inkább ló és szarvasmarha figyelhető meg. Az eltérő állatszimbolika ellenére a töredékes adatainkból kihámozható, hogy néha ugyan szinte már felismerhetetlen szokás formájában, de állatküldés vagy -adás a magyar hatalmi rendszerben is fentmarad egészen a török idők kezdetéig. Ez a töredékében még élő magyar pogány–nomád szokásvilág teszi lehetővé, hogy ne csak odafigyeljünk, de értsük is a nálunkénál még előbb nomád szokásrendszert őrző török hatalomnak a főhatalommal kapcsolatos, az akkori Európában keletiesnek vagy netán egzotikusnak tűnő, szimbolikus igényeit.

A magyar adatokból kibonthatóan nálunk szintén kettős rendszer létezett valamikor. Az új alávetett népek esetében a magyar uralkodó küldött „fehér lovat”, míg évi adó fejében a magyar uralkodó is elvárta a rendszeres állatküldést, ami ló és ökör egyaránt lehetett. Ám míg a fehér ló küldéséről csak Zalán bolgár vezér meghódoltatása kapcsán hallunk, s későbbi magyar hódításoknál már nem, addig meglepve tapasztaljuk, hogy kialakul egy speciális adónem, amit csak a főhatalom elnyerésekor, illetve az uralkodó házasságakor vagy első fiú utódának születésekor kell adni. Ugyan ilyen részleteiben szabályozottan csak a *székelyek* úgynevezett *ökörsütése* címén ismerjük ezt az adónemet, de feltételezhető, hogy azt eredetileg a honfoglalás idején és az államalapítás után még egy ideig az egész harcos magyar réteg fizette. Legalábbis ezt sejteti az a tény, hogy a magyar királykoronázásokon rendszeresen találkozunk *koronázási ajándékkal*, ami túlságosan leegyszerűsödik, hiszen az uralkodónak koronázásakor, de feleségének is koronázási ajándékként pénzt adtak, amit már a kései középkorban is az adózó jobbágyságon vettek meg. Viszont Báthori Zsigmond Erdélyben való második visszajövetelkor, a fejedelmet az erdélyi nemesség maga halmozta el ajándékokkal, s ugyanakkor elhatározták, hogy adót ajánlanak fel a fejedelemnek, amit minden nemes saját maga fizet, s azt nem a jobbágyságon veszi meg.²⁴

Az, hogy a hatalom elnyerésekor az alárendeltek egyszeri állatküldéssel ismerik el az új hatalom konstituálását, azt a főhatalomnál egy szinttel lejjebb levő igazgatási posztokon eléggé ismert volt az Árpádok Magyarországon. Ez a szolgáltatás idővel pénzzolgál-

tatássá alakul át, de eredetét őrzi azzal is, hogy még mindig az állatállomány után szabják ki. Ezt a fajta adónemet elsősorban ún. *ispánújításkor* – *in renovatione sui comitis* – kellett fizetni az alávetett népességnek. Így az Árpáson lakó, eredetileg határőrző feladatot ellátó, besenyő népesség szabadságainak 1222-es Gyula nádor-féle megerősítése szerint ispánjuk kinevezésekor lovaik után kellett pénzt adniuk az új ispánnak. Szabadosok köréből hasonló szolgáltatást rögzít a pannonhalmi apátságnak cserébe adott, korábban szabad lakossággal bíró, Somogy megyei Bogát kiváltságlevele. Itt még együtt fordul elő az állat- és pénzadás. Az okmány szerint: „*apátújításkor fél márkát érő tulkot, ispánújításkor...egy fertót*” adnak.²⁵

Itt említjük meg, hogy feltételezésünk szerint ehhez a körhöz tartoznak a főhatalom egyszeri elismerésével kapcsolatos állatküldésre vonatkozó erdélyi adatok. Ugyanis Geszti Ferenc és Bocskai István végrendeleteikben első helyen a lovakról intézkedik.²⁶ A Geszti-féle végrendelet 1595-ből való. Tehát ekkor az újkor küszöbén még egy sajátos, lassan már évezredes torzult szokás őrzi a főhatalom birtokosának végső elismerését, azzal, hogy „az Jokbol” küld számára egy lovat a végrendelkező.

Az eddig felsorolt hiányos adatokból egyedül a székelyek ökörsütése volt olyan speciális adónem, amely a székelyek száma és adómentessége mellett még az ország három részre szakadása idején is politikai és gazdasági jelentőséggel bírt. Politikai jelentőségét az adta, hogy a királyválasztás elve állandósulván, a székelyek katonáskodó tömegeinek voksa sem volt lényegtelen, hogy mely jelöltre esik, hiszen a székelyeknek nem tetsző királyjelölt esetleg olyan ellentámadással találhatta szembe magát ellenjelöltje részéről, amelyben a fegyveres fellépés egyik fő alapja a székely katonatömeg volt. Legalábbis ez a helyzet bontható ki II. Ulászló királlyá választásakor, amikor is a székelyek az okmányok szerint Ulászló öccsét, Albertet szerették volna magyar királlyá tenni. Amidőn ez nem sikerül, nemcsak Albert fegyveres fellépését támogatták a székelyek, de az új király részére fizetendő ökörsütést is csak fegyveres erőszakkal vehette meg rajtuk Báthori vajda.²⁷ Érthető a székelyek tiltakozása, hiszen az ököradózás egyúttal azt a jelentést is magában hordozta, hogy ezzel az állatszolgáltatással szimbolikusan elismerték az új király (akit ők nem akartak) felettük való hatalmának konstituálását.

A gazdasági jelentősége ennek az ököradónak abban rejlett, hogy az ökrök jó értékesítési lehetősége mellett a székely volt az egyetlen olyan nagyobb katonáskodó elem a XV–XVI. század fordulójára, amely a katonáskodás fejében adómentes maradt. Viszont adó alá fogásuk kikerülhetetlen perspektivaként rajzolódik elének a török elleni harcban kellően megtépázott országban. Egyre inkább bizonyossággá érlelődik ez a cél, akkor amikor az 1500-as évekre a másik hasonló státusú nagyobb népcsoportot a jász-kunokat is sikerült adózásra fogni. A székelyek által lakott keleti határszél és Moldva török hűbérbe juttatása ugyan egy időre elodázza a székelyek rendszeres adóztatását, de a három részre szakadás után a keleti államrész hirtelen emelkedő kincstári kiadásai elkerülhetlenné teszik azt. Ha azt mondjuk, hogy Fráter György fegyveres kézzel ugyan, de adó alá fogja a székelyeket, immár azt a XVI. századi fejlődés elkerülhetetlen lépésének tartjuk. Ám mivel erre az adóztatásra, illetve az adózás folyamatossá tételére csak 1543 után került sor, ami egy évvel később van mint János Zsigmond királlyá választása a rákosi mezőn, akkor úgy tűnik, hogy a dolognak gazdasági jelentősége mellett politikai jelentősége is van, hiszen a székelyek ez időben nagyrészt Ferdinánd-pártiak.²⁸ Tehát az adózás elleni tiltakozás a székelyek részéről szimbolikus tartalmát tekintve, az új uralom

törvényességét is megkérdőjelezheti. Ez azonban csak sejtés, mivel erre nézve határozott adatunk nincs, csak az adóztatás elleni tiltakozásra.

Ami pedig az uralkodó javára rendszeres állattal való adóztatást illeti, már a bolgárok példája kapcsán kimutattuk, milyen régi szokás. Hogy az a korai középkor századaiban tovább élt, bizonyos adatok mutatják. Egyébként az akkori magyar pénzforgalmat is mérve, a bőrökkel való adózás mellett természetesnek tűnik, hogy állatot rendszeresen adtak az uralkodónak.²⁹ Az az utalás, miszerint minden megyében a kora Árpád-korban királyi ménesek voltak, azt a feltételezést is lehetővé teszi, hogy ebbe a ménesbe vitték az évi rendszeres lóadót vagy abból kerekedtek ki ezek a ménesek. Egyes adatok azt sejtetik, hogy különösen idegen alávetettekkel kapcsolatosan élt sokáig ez a szokás, illetve adózás. A múlt század nagy magyar etnográfusa Kállai Ferenc úgy tudta „Hogy pogány őseink is a fehér lovat becsben tarták, mutatja első Lajos király cselekvénye is, mely szerint *1356-ban*, a velenceiekkel kötött frigyben azt kívánta, hogy *évenként egy fehér lovat* küldjenek hódolat jeléül ajándékba a királynak.”³⁰ Főleg ebből az adatból érthető meg II. Rákóczi György és a moldvai Vaszilia vajda 1638–39-re datált szerződése is. A paktumban Vaszilia vajda azt igéri, ha valamikor ő vagy valamely családtagja avagy rokona „a havasali vajdaságra előmozdítottatik és azon vajdaságban behelyeztetthetik”, akkor az erdélyi fejedelemnek minden évben tízezer „ó-dutka pénzt” fizetnek, továbbá: „Ugyanazon pénz summának a megküldésekor pedig *két fő török lovat* is mindenféle fejedelmi öltözzettel és *négy jó kantáros paripákat* küldök vagy küldenek.”³¹

Nem tudjuk, hogy esetlegesen nem kapcsolható e jelentésében a hatalmi szimbolikához, illetve az ehhez kötődő jogszokásokhoz a lovaknak már a pogány korszaktól kezdődően ismert, s a főrangúak temetkezéseinél végig az egész középkoron át játszott fontos szerepe. Azt már a régészeti kutatások igazolták, hogy a lovaknak a temetésekkor való leölését, tehát az ún. lovas temetést, elsősorban a keresztény vallás felvételével hagytuk el. Hermann Egyed megfogalmazása szerint: „Az egyház ezt a szokást kereszténnyé változtatta.”³² De a gyászba öltöztetett lovat változatlanul ott találjuk az elhunyt nemes férfiak temetésénél, miként a zászlót és fegyverzetet még a XVI–XVII. században is együtt viszik az elhunyt előtt a temetési menetben. Később az 1800-as évekre már egyre inkább elmarad ez az ősrégi elemeket őrző szokás a temetéseknel, de a zászló vitele a halott előtt napjainkig élő gyakorlat székely vidékeken, ahogy arról Néprajzi Lexikonunk is beszámol.

Viszont a lovas temetés speciális változata az, ami magyar királyi temetésben is feltűnik. A halottat szállító lovakat ugyanis odaajándékozták a székesfehérvári káptalannak, ahogy erről Károly Róbert temetése kapcsán tudósítanak. Ezt a szokást a francia királyi temetések másolatának tartja több kutató, de mint szokás fennmaradását Zsigmond temetése kapcsán is feltételezik.³³ Az a tény, hogy ezt a szokást még e századig őrizte a Károlyi család is, ahol a „halottas kocsiba fogott lovakat a családi sírboltot gondozó kaplonyi zárdának ajándékozták”. Hermann Egyed szerint ez egyértelműen a régi lovas temetés krisztianizált formája.³⁴ E tétel vitatása helyett elmondjuk, hogy a régi lovas temetés homályos emlékéit őrizheti több késő középkori adat is, amelyek szerint jelentősebb mennyiségű lovat adnak a végrendelkezők haláluk esetére egyháznak. Így az általunk ismert legkorábbi adat 1540-ből való, amikor is Homonnai Drugeth Imre tesz végrendeletet. Ebben úgy rendelkezik, hogy holta után egyik ménesét adják el, s az árát a homonnai és ungvári ispótyába adják.³⁵ Ez a példa már nagyon szelídített változata

lehet csak a lovas temetés kései továbbélésének, ennek sokkal egyértelműbb Báthori István végrendelete. A lengyel királyként végrendelező Báthori ugyanis ezt írja: „Őszes kocsi lovaimat végrendeletem végrehajtói osszák fel a királyságban s a litván nagyfejedelemségben lévő kolduló szerzetek közt.”³⁶ A meglepő viszont, hogy hasonló szokás még száz évvel később is él erdélyi főrangúak körében. Bálint Zsigmond 1687. január 20-án végrendelezvén, hagyja: „A mikházi pátereknek adjanak két hordó bort is, annak felette a ménesből egy gyermeklovat is; a gyergyai barátoknak is egy gyermek lovat...”³⁷

Mindezeknek a szokásoknak – amelyeknek gyökerei a késő ősközösségi, illetve a pogány nomád világ hagyományaiban leledzenek Említése azért látszik indokoltnak, mert azok kiirthatatlan szívóssággal, gyakran már érthetetlen jelentéstartalommal szinte századunkig fentmaradtak, sőt a korábbi időkben még az egyes ember tevékenységét motiváló szerepük sem zárható ki teljesen.

Jegyzetek

- 1 Maszudi arab író írja a kazárok főkirályáról: „amidőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király elé lépnek s így szólnak hozzá: ettől a khakantól s uralkodása idejétől jót nem várunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük. Többször a király a khakant átadta (a nép dühének), kit aztán kivégeztek, néha pedig maga végeztette ki, másszor irgalmazva neki, az őt fenyegető vést tőle elhárította, minthogy nem szolgált reá saját bűnével.” *Pauler Gyula–Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfoi.* Bp. 1900. 259–260.
- 2 Frazer, J.G.: Az aranyág. Bp. 1965. 15., 56., 64., 97., 133., 140.
- 3 Róheim Géza. A kazár nagy fejedelem és a turul monda. *Ethnographia*, 1917. 58–59.
- 4 Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 16., 20., 24.; *Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Bp. 1975. 119.
- 5 Pesty Frigyes: Östörténeti szokások a magyaroknál és más nemzeteknél. Századok, 1876. 86–87.
- 6 Czeglédy Károly: A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál). *Magyar Nyelv*, 1974. 1. sz. 11–17.
Györffy György: 1975. 130.
- 7 Mályusz Elemér: A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány*, 1935. 155.; *Róheim Géza: 1917. 66.*
- 7 *Isztakhri és Ibn Haukal* a kazár főkirállyal kapcsolatosan a következőképpen adja ezt elő: „Amidőn az (ünnepélyes) beiktatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyem zsinórral fojtogatni kezdik, amikor a fuladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit, ha e határidőn belül hal meg (nem bántják), de ha ezt túléli megölik.” In: *Pauler–Szilágyi: 1900. 237.* Ezt kicsit másképpen meséli *Ibn Fadhlán*: „A főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép s a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy esze meggyengült s belátása megingott.” Uo. 219. és *Györffy György: 1975. 98.* Viszont ez utóbbi tudósítás kapcsán merülhet fel a kérdés, hogy vajon Szent István ellen a halála előtti évben állítólag megkísérelt merényletet nem a korábbi szakrális királyölés motiválta-e? Lásd ehhez még *Róheim Géza: 1917. 64–65.*
- 8 *Isztakhri és Ibn Haukal* tudósítása. *Pauler–Szilágyi: 1900. 237.*
- 9 Cserei Mihály *Históriája* hasonlóra utal. Újabb Nemzeti Könyvtár. Első folyam. Bp. é.n. 144–145. *Róheim Géza: 1917. 64.*
- 10 Ferent I.: A kunok és püspökségük. Bp. 1981. 91.
- 11 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Bp. 1899. II. k. 204., 205.
- 12 *Albert Gábor: Királyok könyve.* Bp. 1980. 233., de különösen 226–227.
- 13 *Theotmar* salzburgi érseknek és suffragameusainak levele IX. János pápához 900 nyarán. *Pauler–*

- Szilágyi: 1900. 326.; Györffy György: 1975. 20. A kutyára tett esküről még *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia. Eger, 1897. 441.
- 14 Az ősi magyar hitvilág. Szerk. *Diószei Vilmos*. Bp. 1978. 108–111., 118–121. A kutyák sírokba temetése is fellelhető. *Pauler–Szilágyi*: 1900. 744.
 - 15 *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981. 198.
 - 16 Az ősi magyar hitvilág. 109.; *László Gyula*: 50 kép a honfoglaló magyarokról. Bp. 1981. A vásárlásról l. *Györffy György*: 1975. 148., 167.
 - 17 *Forgách Ferenc* magyar históriája. Közli *Májor* kiegészítette *Toldi Ferenc*. Monumenta Hungariae Historica. II. 16. Pécs, 1866. 151.
A proverbiumról *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. 299.
 - 18 „Végül csütörtök a velünk hozott két himzett szőnyeget kiterjesztettük, a lóra (az ajándéku) küldött nyerget ráadtuk, őt (a királyt) egy fekete díszruhába öltöztettük.” *Pauler–Szilágyi*: 1900. 205.
 - 19 A táltoslóról l. *Pauler–Szilágyi*: 1900. 165.
Külön a fehér lóról l. *Kandra Kabos*: 1897. 147–148., 157.
 - 20 *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczi György. Bp. 1891. In. Magyar történeti életrajzok. 20.
 - 21 Báthori István 1575 júniusában ír a beszercei tanácsnak „Ami solymunk van küldjék udvarába, hogy a szultánhoz küldesse.” *Veress Endre*: Báthori István levelezése. I. k. Kolozsvár, 1944. 327.; „Kendi Sándor újabb követségéhez = Az Portára való dolgok. 1572. A., Az solymok közül kell császárnak tizet mutatni, avagy több ha lehet 12. Az füvezérnek 4. Az küjü mi marad Daczó vigye császár fiának.” *Szalay László*. Erdély és a Porta. Pest, 1862. 39.; Az 1639-es adóbeküldéssel kapcsolatos feljegyzés a következőket mondja: „Ehhez császárnak tíz virágos kupák, egy mosdó medence, melyeket Kamuthi István bévitt; huszonnégy sólyom azokat most kell bévinni.” *Szilágyi Áron–Szilágyi Sándor*: Török magyarkori Állam-okmánytár. (a továbbiakban TMKÁO) III. k. Pest, 1870. 53.; Így írhatja azután *Bíró Vencel*, hogy az erdélyi fejedelem évente huszonnégy sólymot küldött a szultánnak. *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán. Cluj–Kolozsvár, 1921. 15., 18.
 - 22 *Róheim Géza*: i. m. 80.
 - 23 *Csopey László*: Adalékok Báthori István életéhez. Budapesti Szemle, 1888. 228. A magyar solymászatról és sólyom jelentőségéről l. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 307.
 - 24 „Az urak gazdag ajándékokat adtak neki (Báthori Zsigmondnak) lovakat, sátrakat, arany és ezüst edényeket... elhatározták, hogy minden nemes ... minden jobbágy után 1 frt. fizet... hogy senkise zsarolhassa ki jobbágyától, hanem tartozzék maga befizetni...” *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (a továbbiakban E.O.E.) II. k. 4.
 - 25 Az ún. *ispánújtási adóról* l. *Fejér György*: Codex Diplomaticus. III./1. k. Buda, 1829. 362–364., ahol *Jula nádor* kiváltságlevelet ad a „quod Bisseni de Arpas” javára. *Tagányi Károly*: Felelet Dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re. Történelmi Szemle, 1916. 303–304.; *Belitzky János*: Nyugat-magyarország védelmi rendszere és határművei a középkorban. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV. évf. Bp. 1934. 72. *Bogát lakóinak kötelezettségéről* l. *Erdélyi László*: 1914. 454. 1. l.
 - 26 *Geszti Ferenc* 1593. január 11-én keltezett végrendeletének vonatkozó passzusa a következő: „Hagiok az en kegmes Uramnak fejedelmeknek, ez erdel'orzagh feidelmeknek, egy 10 watt, ezüteoş fekewel, ezüştös zabolaiaawal, ezüşt keötöfekewel, ezüşt lánccáwal, ezüşt pazmannal, barson nyergewel, ezüşt kengielcewel, ezüştös pallosawal, szep czapraghyawal, szép nyereghfeödeöjewel, ezüşt bottal, wagi ezüştös szekerszewel; Egy ezüştös szep szablyawal, egy ezüşt szep sarkanttjuawal, ehöz egy nagy aranyas szép ezüşt kwpaat...” Míg a *Bocskai Istváné* „Kelt Havasalföldön Lukar falu melletti táborban. 1595. október 5.” és vonatkozó szakasza így hangzik: „Az melj Jowaywal penigh enge-met az en kegmeos Isteneom meg latogatoth, azokbol az Jokbol az én kegmes Uramnak iobbik lomamath ilyen eölteoşszel: Az kék cziapa zermamoth fekesteol, zecögy eleösteöl, farmetragosteöl, keöteöfeketewel, egy Aranyos zabliaawal, zep fek emleö lenczawal eggyeöth, az zelesbik lo nyakara valo arany lenczoth és egy keowes wereteöth, c'mellctth az veres barsony ezeosteos aranyazath nyergeth es mereö czeösth aranyos kengyelt, Jegh zebbik Czyfragoth, az vercs bárszony hiwelycö Demeöczky pallosth, egy czeösteos bototh zepeth, az nyeregh kapak keozcol az zebbiketh, az en Demeöczki zablyamath az arany boghlarut, egy mereö czeöst aranyazath sarkanttywt az veréb

orwth. Az kigyó keowet is cő feölsegenek hagyom, ky igen ritka es kedves, Torokgyk ellen es torok fayas ellen rolla innija igen haznos.

Az en kegelymeos azzoniomnak ew feolsegenek hagiok egy mereó Arany poharth." *Radvánszky Béla*: Magyar Családélet és háztartás a XVI–XVII. században. III. k. Bp. 1879. III. k. 145., 171.

- 27 Benkő Oláh Miklós és Bonfini leírásából meríti az ökorádásra vonatkozó adatokat. Szerinte is király koronázáskor, király házasságkötésekor és trónörökös fiú születésekor fizetik, úgy, hogy: „*fjenként a hatodik ökröt a királynak adják*”. *Benkő József*: Nemes székely nemzetnek képe. Kolozsvár. 1806. 49–50. Érdekes még, hogy a későbbi rendes adózásnál 1559-es végzés alapján az ökrök után vetik ki az adót. 75–76.

Megemlékezik az ökorádóról Náprágy Demeter erdélyi püspök 1602-es emlékirata is. In.: E.O. E.V.k. 164.; *Balás Gábor*: A székelyek nyomában. Bp. 1984. 127. A korábbi trónörökös, II. Lajos születésekor és koronázásakor kirótt ökörsütés behajtása körüli problémákról I. *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története tekintettel művelődésére. I. k., Pest, 1866. 175–176.

Balás Gábor: 1984. 131.

- 28 A Szapolyai János által behajtott ökorádóról I. *Szilágyi Sándor*: 1866. 251.; *Balás Gábor*: 1984. 136. A János Zsigmond uralma kezdetén felmerült ökörsütés körüli problémákról I. *Szilágyi Sándor*: 1866. I. k. 288. Azt szintén Szilágyitól tudjuk, hogy ebből a rendkívüli adóból az erdélyi vajdának 200 ökr járt. Uo. 1866. I. k. 193.

- 29 *Évi rendszeres adóként* elsősorban az ökorádás kötelezettsége bukkan fel. Így IV. Béla 1264-ben a Somogy megyei Iharos Berény lakói számára különböző kiváltságokat adván mondja: „A király istállójába nem adnak ökröt.” *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. I. k. Bp. 1880. 214. Szintén a kiváltságok kapcsán értesülünk arról, hogy Győrvár szőlőműves lakóinak ezentúl nem kell adniuk ökröt „nec. bovem”. *Erdélyi László*. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történelmi Szemle, 1914. 561. I. l.j.; Eckhart csak egyetlen adatot hoz a királyi adóként kezelt *ökorádó meglétére* az Árpád-korban. Adatok hiányában is évi rendes adónak tartja, ami a rendi elemek erősödésével szűnik meg, királyi kiváltságolások révén. Ide sorolja a *székelység ökorádóját* is, holott azt, ahogy ő említi: „új király trónralépésekor és királyfiak születésekor fizette.” *Eckhart Ferenc*: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad. 1908. 12–13.

- 30 Az ősi magyar hitvilág. 1978. III.; Hasonló szimbolikus igényről tudósít Zsigmondnak a Velencei Köztársasággal való viszályáról. Zsigmond fehér lovat vagy aranyszövetet igényel a magyar felsőség elismeréseként. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 35.

- 31 TMKÁO. III. k. 34–36.; *Bíró Vencel* egyébként úgy tudja, hogy a román vajdák (moldvai és havasföldi) a *fejedelemnek évenként értékes lóajándékot küldöttek*.” *Bíró Vencel*: Erdély és a Porta. Századok, 1923. I. k. 80.

- 32 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. In: Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. I. k. München, 1973. 95.; *Pauler–Szilágyi*: 1900. 744.

- 33 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. I–III. k. Nagyvárad, 1893. Szintén a szokás krisztianizált formája továbbéléséről ír *Solymosi László*: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle, 1976. 1–2. sz. 135. Már korábban erre az álláspontra helyezkedett László Gyula is, aki hasonló szokást más keleti lovas nomád népeknél is lát. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 456.

- 34 *Hermann Egyed*: 1973. 95.

- 35 „...az egyik menesemet az olah kaczolakat agy atok el mind pinzen es az zegeneknek ozzatok el az arat az homonnai espitalba az onguariba masuua es...” *Radvánszky Béla*: 1879. III. k. 88.

- 36 *Csopey László*: 1889. 245.

- 37 *Radvánszky Béla*: 1879. III. k. 340.

HUNYADI LÁSZLÓ KIVÉGZÉSE

A XV. század első felében Magyarországon a kormányzat alakulása átmeneti nagyúri csoportosulások, ún. ligák formáját öltötte. Ez a ligauralom lehetetlenült az évszázad második harmadában nagy jelentőségűvé vált Hunyadi család egyik tagjának, Hunyadi Lászlónak politikai jellegű kivégzése folytán. Igaz, hogy a politikai válságból is más ligán át vezetett ki az út, de ez csak pillanatnyi megoldás volt, és a ligauralom többé nem éledhetett újjá oligarchikus formáiban. A télbe hajló 1456. év látszólag a megbékéléssel, a megbocsátással zárult, hogy a következő tavasz mégis a *megtorlás jegyében* bomoljék ki. A fordulat okait részleteiben nem ismerhetjük. Nem tudjuk, mi történt a budai palotákban, mi a vidéki kastélyokban, mi a hadiszállásokon. Talán már a december elején Szegeden tartott királyi tanácsülésen fogant meg a Hunyadi fiúk alkalmas pillanatban elfogatásának gondolata. Annyi bizonyos, hogy a békülékenység kifáradást, tanácstalanságot inkább takart, mint igazi megegyezéskeresést. Az 1456. esztendő úgy fejeződött be, hogy a szemben álló pártok tapasztalt vezető nélkül maradtak. Hiányzott az elsősorban hadvezér Hunyadi János széles körű bázist vonzó, nyílt politikája – hiszen őt Zimonyban járvány ragadta el, és hiányzott a politika fordulatait leplezni tudó, a háttérből mozgatni képes Cillei Ulrik célra törése – hiszen őt összeszólalkozás során Belgrádban Hunyadi László és Szilágyi Mihály hívei ölték meg. Talán a pártok meggyöngyülésére kezdtettek ebből, túlzottan is, az ellenfelek. Már a századforduló történetírása felvetette a *pszichikai tényezők* fontosságát: tizenhat éves gyermekkirály állt szemben a huszonnégy éves ifjú Hunyadival, akit országh kapitánnyá kinevezett, de azután iparkodott a király Budára. A Budán összeült főbb tanácsosoknak tudták be a további eseményeket, azokkal a fiatal királyt vádolni a történészek egy része gyenge megítélésnek tartotta. Más lélektani magyarázat is elképzelhető azonban: az idegen környezetben a gyermek, fő tanácsadóját megrázóan elveszítve, magára utalva hirtelen elhatározni képes fiatal férfivá érett. De éppen ilyen fontos volna a Hunyadi Lászlót tragédiája felé rántó pszichikai tényezők elemzése. Mégsem a két, politikailag és emberileg szemben álló vezető egyén – a romantikus történeteszemlélet és művészet korábban kihangsúlyozott – ellentéte a fő tényező, amiből az 1457. év eseményeit megérthetjük. Körülöttük, mellettük *három* – a *krónikákból és okiratokból jól elhatárolható* – csoport, típus játszik egyenlő súlyú szerepet, s ez magyarázza meg a fordulatok kimenetelét. A hatalmas birtokaiból és a XIV. századig visszanyúló politikai tapasztalataiból erőt merítő magyar arisztokrácia, a hivatalok java részét rendszeresen betöltő politikai „establishment” lépett elő mint az események mozgatója. Ennek nem hiányzott, sőt a király feletti befolyás növeléséhez, a Hunyadi-párt elleni ürügyül egyaránt jól jött az elpusztult Cillei. A Hunyadi Lászlót törbe csaló, fogságba ejtő, majd halálra ítélt tanácsosok közt a századforduló történetírása számon tartotta Garai László nádort, nagyobb hangsúllyal Ujlaki Miklós erdélyi vajdát (Szerényi Györgynél a szerém-ujlaki nagyúr, Miklós vajda, a pálos rendi Gyöngyösi Gergelynél Galgóczi vagy másképpen Ujlaki Miklós – északi Galgóc, németül Freinstat

várukról a szlovák környezet Fristaczkynak nevezte a familiát, ami oklevelekben is előfordul), még inkább mozgatóként Bánfi Pál főajtónállót, mellettük Buzlai László főpince-mestert, Rozgonyi János főurat, testvérét Rozgonyi Rajnald székely ispánt (1456–58), testvérüket Rozgonyi Osvát főlovászmestert (1456). Hozzájuk verődött és kötődött néhány idegen eredetű, a királlyal járó vagy magyarországi katonai tisztséget betöltő személy, akiket nagyratörésükben sem a magyar nagyúri családokat külsőleg kötelező magatartási formák, sem a magyar rendi politikai intézmények iránti tisztelet nem kötött. A Hunyadiak elleni összeesküvésben a századforduló történetírása több osztrák főurat és más külföldit tartott számon. Az új magyar nemések közé számították Kussói (Kassew-i) Jodokot, aki már 1441-ben véglesi várnagy (Jobst von Kossau), aki követelte Hunyadi László halálát. Az arisztokraták és az idegenek bátorító, biztonságot nyújtó környezetében foglalkozhatott az uralkodó a bosszú tervével. A két társadalmilag egymástól is különálló, de politikai érdekből összekötött csoporttól a szembenálló Hunyadi-párt mint társadalmi képlet is lényegesen eltért. Ennek vezető magja köznemesi vagy még abba a helyzetbe is katonai szolgálattal emelkedett, pozíciójában legfeljebb második nemzedékelvű család volt, akiket mint nagybirtokosokat vagy főpapot is homo novus-ként tartottak számon. Az ebből adódó összetartozásuk érzését a rendi-képviselési jogok tisztelete, egyelőre még fejleszteni akarása erősítette, de hagyományos politikai érzékkel, az őket fenyegető veszély jó időben megsejtése képességével nem rendelkeztek. Így lehettek – különféle fokig – áldozatai a két Habsburg-párti csoport jól leplezett akciójának a Hunyadi-testvérek, akik bízva a király esküjében, családjuk legtekintélyesebb híveivel együtt engedtek az uralkodó hívásának. Rozgonyi István ispán fia Sebestyén lovászmester (1456–58) a Hunyadiak következetes híveként kivételes az előkelő régi családokban. Ez utóbbi körből Kanizsai László is hozzájuk húzott. Az események időrendje viszonylag egyértelműen, a mozgató rugók csak vélekedések formájában bukkannak elénk az oklevelekből és az azok hézagait kitöltő elbeszélő forrásokból. A Budán tartózkodó V. László 1457. február 28-án országgyűlést hirdetett a nemések és birtokos emberek fejenkénti megjelenési kötelezettségével Pest városába és Rákos mezejére. Az országgyűlés április 24-én kezdődött volna. A király megítélésében, illetve az országgyűlésre tartás tekintetében meg is oszlott a Hunyadi-párt. Erről a XVI. században működő, sok délvidéki, udvari és városi mendemondát, népi vélekedést összegyűjtő Szerémi György ír: „Szilágyi megtudva, hogy a nádor már Budán van, nagyon megijedt. Ezt mondta unokaöccsének: „A nádor már Budán ül; féltetek, mert ő nagy ellenségünk; a nádor ítélkezik, nem a király... a nevezett Mihály csapatával elment Világosvárra, László unokaöccsét pedig hagyta menni a királlyal.” Ezzel egy valóban bekövetkezett szétválást próbált magyarázni az emlékiró, s ennek realitását nem zárja ki, hogy Szerémi még azt sem tudta, ki volt akkor a nádor, hanem a délvidéki erőviszonyokból kiindulva Ujlaki Miklóst, akiről tudta hogy vajda, vélte és szerepeltette annak is Garai László helyett. De mindkét személyre állt Szerémi jellemzése: „ő választatta meg pártjával Lászlót királynak, s erősen a királlyal tartott, Szilágyival pedig mindig viszálykodott”. Annyi bizonyos, hogy Hunyadi Lászlónak mint tárnokmesternek és országos főkapitánynak nem támadhattott gyanúja, miért vonták be a király előkelő kíséretébe. Mégis a hagyomány Alsólindvai Bánfi Pálnak rovására írja, hogy ő csalta Budára Hunyadi Lászlót, fontos királyi közlések meghallgatására hivatkozva. Szerémi elbeszélése szerint aggodalom nélkül érkezett Hunyadi László a Pest déli határán kívüli Szentfalva községbe, ahol a nádor kihirdetette,

hogy mindenki hagyja kíséretét Pesten, mert a budai szállásokat maga foglalta el. Erre a király, a mágánok és kamarások áteveztek Budára, köztük Vajdafia (Hunyadi) László. Talán az országgyűlés színtere is hihetővé teszi, miért nem tűnt ez fel az ifjúnak. Az már kevésbé érthető, miért nem figyelt fel Giskra cseh zsoldosainak Budára érkezésére, akik a Hunyadi-pártiak elfogatásának előkészületeit fedezték. Ezt a gyanútlanyságot érdekesen színezi ki Szerémi György; előbb szállásadónője figyelmeztette a második napja ott tartózkodó Hunyadi Lászlót, hogy le fogják fejezni, amire az ifjú csak nevetett. Az emlékiró szerint egyidejűleg Dénes budai bíró titkon értesítette őt, hogy távozzék idejében Budáról, mivel az irigy Miklós vajda úgy határozott a hozzá hasonlókkal, hogy László semmiképpen sem kerül el a halált, le fogja őt fejeztetni. Ebből az a hiedelem tapintható ki, hogy az udvari arisztokrácia a mozgóterő a Hunyadi-párttal leszámolásnak, s a városi hatóság a neki szánt közszerepet kerülni akarta. De erre nem nyílt alkalma: a nádor királyi felhatalmazással és fejvesztés terhe alatt megparancsolta a bírónak, hogy valamennyi budai kaput zárassa be s Vajdafi László legyen őrizet alatt. Ám szárazabb, adatszerű forrásokból is világos, hogy nem az ifjú király volt kezdeményező. Őt a Hunyadi család ellenségei bírták rá a „veszélyes” Hunyadi László megsemmisítésére, mint akitől trónját és életét féltheti. Az elfogató bűnőseként Bánfi Pál szerepel úgy, hogy negyedikével rontott Hunyadi Lászlóra. Szerémi körülményesebben írja ugyanennek a politikai csoportnak rovására Hunyadi László foglyul ejtését: „Ezután a nádor a királyi felség felhatalmazásával parancsot adott Vajdafia László elfogatására... A budai bíró, Dénes elfogatta Vajdafia Lászlót, jóllehet a bíró előbb megmondta nekik, hogy ne merészeljék őt elfogni nagybátyja, Szilágyi Mihály és öccse, Vajdafia Mátyás miatt, ki Csehország királyánál volt, mert arra gondolt, hogy később viszont nekik maguknak lesz miatta pusztulásuk.” Világos, hogy itt az 1458-as év eseményeit és tanulságait vetítette vissza vagy keverte össze Szerémi az 1457-es tavasszal, egyben a bíró egyéni bukása okát keresve. (Hunyadi Mátyást az 1458. februári budai német polgári hűségeskü nevezte „Herr Waydafia Matyas”-nak.) Jól érezteti mégis Szerémi leírása a budai politikai légkört és a polgárság magába fojtott hangulatát azon az 1457. március 14-i napon, amikor a budai várban, esetleg lovagi tornán, *letartóztatták a Hunyadi testvéreket*, valamint közvetlen híveiket, köztük Zrednai Vitéz János váradi püspököt, neves humanistát, Rozgonyi Sebestyént, Kanizsai Lászlót, a körmöci hitelnyújtó polgárt, Modrar Pált. A püspök budai házáat kifosztották. Mindebben a király és idegen köre a maga szűkebb érdekeinek előmozdítását látta, ha nem is volt szükség kezdeményezésére. Már 1457. március 14-én sietett a király Budáról közleményt küldeni Znojmba a polgárokhoz, hogy László beszercei grófot, testvérét Mátyást, János váradi püspököt, Rozgonyi Sebestyént és más magyar urakat fogságba vetették. Ugyanaznap László király és Giskra (Jiskra) János a boroszlóiakat értesítették Budáról olyan emberek elfogatásáról, akik Cillei grófját meggyilkolták. A budai Vár átadásai során az 1960-as években rábukkantak arra a boltozatos pincesorra, három teremre, amelyben a Hunyadi testvéreket és előkelő híveiket őrizték. A Vár déli részén az Anjou-korban emelt István-torony melletti épületszámban Zsigmond idején elhelyezett Tárnokház (domus tavernicalis, 1434) alagsora volt ez, amit bizonyára alkalmilag használtak a kegyetlen célra. A megőrzött és történeti kiállításra használt mai pincetermek tehát a XV. századi politikai történet jelentékeny emlékei. Hogy nem jól kiépített és őrzött börtön volt ez, mutatja, hogy egy éjjel Rozgonyi Sebestyén és Kanizsai László ebből a tömlőcből összetoldott lepedőkön ki tudott szökni.

Más úton jutott ki Vitéz János: pápai követi közbelépésre esztergomi egyházi őrizetbe (guardia) helyezték át. Ennek híre a páviai püspökön át Milánóba is eljutott. Az esztergomi őrizet csak két hónapig tartott, hogy a Hunyadi László ügyében kompromittált Szécsi Dénes bíboros érsek megítélése legalább ezáltal enyhüljön. Bűnbakul Hunyadi Lászlót állították az udvari körök. Ennek formáiban is megnyilvánul, hogyan vezet az *igazi autoritás hiánya a hatalommal való visszaélésre*. Ennek körülményei nem egyértelműen és hézagmentesen ismertek, s ebből a törvénytelen eljárás gyanúja is felvetődött. Egy egyházi jellegű forrás, az 1472–1545 közt élt Gyöngyösi Gergely leírja az emlékezetes eseményeket: „1457-ben, Szent Gergely pápa ünnepén vetették fogságra Hunyadi János, Magyarország kormányzójának két fiát, Lászlót és Mátyást. Lászlót általában Vajdafi Lászlónak nevezték, és a harmadik napon lefejezték... Vajdafi László halálának okai, vagyis a gyilkosok, ezek voltak: német László király, Garai László és... Ujlaki Miklós és párthíveik.” Eltekintve attól, hogy ez az író pontatlan napot ad meg, inkább névadó szentje március 12-i napjára téve az elfogatást, mint az igazi naphoz ragaszkodva, a továbbiakban egyezik más forrásbeli ismereteinkkel. Csakhogy ő a legnyíltabban elárulja, az ítélőszéket gyilkosok gyülekezeténél többre nem értékeli, s a királyt első helyen emeli ki. Magyarázatot erre a rész címében ad: „Cillei gróf úrért meghal most Vajdafi László.” Ugyanezt az indoklást tudta egy szakszerűségben Gyöngyösit, Szerémit messze felülmúló történétíró, Petrus Ranzanus, aki finoman kerülte ki az ítélőszék összetételét, működését: „Az elfogatástól való harmadik napon Lászlóra, Ulrik megölése miatt, ítélet hozatott: arra hivatkozással, hogy a királynak vér szerinti rokona volt, mintegy felségsértés bűnöse lévén, bárdra ítélték.” A hagyomány Bánfi Pálban is olyan mozgatót látott, aki a Hunyadi-ellenes bírósággal halálra íteltette Hunyadi Lászlót. Szerémi György ebben a tekintetben tömör, de sokat eláruló fogalmazást adott az ítéletről: „... a király... Magyarország nádora ítéletének nem mondott ellent, erre nem felelt”. A hiteles nevet behelyettesítve tehát Garai nádor volna a főszereplő, akinek a király némán helyeselt. A nádor vezette bizonyosan azt az országnagyokból alakult alkalmi ítélőszéket, amely Hunyadi Lászlót a soha perrendszerűen be nem igazolt felségsértés vádjával halálra ítélte. Külföldre is a nádor ítélkező szerepe jutott el. Ezt fejezi ki Castiglione János bíboros római levele a milánói herceghez 1457. április 30-án („data in prima la sententia per lo conte palatino, de Ungaria iudice lo regname”). De az ítélet mega rövid úton, tanúmeghallgatások nélkül történhetett, mivel csak a március 15-e s legfeljebb 16-a fele állt rendelkezésre. A belgrádi eseményen részt vett egyes személyeket azért kellett bevenni a bíróságba, hogy mint a vád tényét hivatalból ismerők pótolják a tanúkat. Azt nem remélhették, hogy Szilágyi Mihályt valaha is odavonszolhatják. A vád tanúinak hiányát újabb váddal pótolták: azt híresztelték, hogy Hunyadi László a királyt három nap elteltével meg akarta öletni. Ezzel az országnagyok csonka, de feltöltött ülése a formáságokra nem adva ítélkezett, arról talán dokumentumot sem készített. Ezért joggal vizsgálta Mályusz Elemér az eseményeket a Hunyadi házhoz közel álló szellemben fenntartó Thuróczykrónika értesültségének forrásait és állításainak egy ellentmondását. A krónikaíró Thuróczi János a végzettről elmélkedve lényegében a törvénytelen ítélkezés kérdését járja körül: azoknak a gonosz tanácsadóknak kellett volna hirtelen halállal bűnhődniök, akik az ifjú V. Lászlót rávették Hunyadi László kivégeztetésére. A főurak a királyt azzal ingerelték a Hunyadi fiú ellen, hogy azt dölőfőssé tette az előkelők és a köznép rokonszenve. Ezeket az előkelőket Mályusz Elemér a nemesekkel azonosította, ami egészében he-

lyes lehet, de éppen ebben a szövegösszefüggésben a Hunyadi-párt főtisztviségekre emelkedett nemesi híveit jelentheti. Mindez az ítélkezőket a Habsburg-párti főemberekre szorítja. Ez az a kör, amely Hunyadi Lászlót bosszúból vérpadra juttatja, mégpedig a király esküvel erősített ígérete ellenére. Ez az érvelés, gondolatmenet viszont maga is sejtet valami okot, ami bosszút hívott ki, aminek elejtését esküvel kellett ígérni. Mályusz Elemér fontos észrevétele, hogy Thuróczinál meglepő állítást találunk, amely szerint a Hunyadi-párt előre elhatározta Cillei Ulrik megöletését. Ez pedig nem büntetlenül, csak mégis törvénytelenül elítéltnek mutatja Hunyadi Lászlót. A Thuróczy-krónika elemzésével Mályusz ki tudott mutatni előadási következetlenséget, két egymásnak ellentmondó állítást, amik mögött más és más eredetű forrást sejtett meg. A Cillei elhatározott megölésére vonatkozó információt Guthi Országh Mihálytól szerezte a krónikáiról, aki élete végén visszaemlékezéseit közölte Thuróczival, s az feljegyezte krónikájába. Mivel Országh és Lindvai Bánfi Pál volt a két ajtónállómester, tudhattak egymás nézeteiről, lépéseiről. Bánfit Thuróczi a Cillei–Garai párt tagjaként kiemeli, és őt tünteti fel a Cillei halálának megbosszulására kitervelt akció, az ifjú Hunyadi lefejeztetése egyik értelmi szerzőjének. Nem valószínű, hogy Országh Mihály helyeselte volna az ilyen bosszúállást, s Mályusz nem is következtet ilyen felelősségre abból, hogy a Hunyadi Lászlót elmarasztaló 1457. március 21-i ítéletével Bánfié mellett Országh nevét is felsorolja az ország-nagyok között. Magam eddig sem mennék el: ezt az oklevelet nem tekintem ítéletlevélnek, hiszen a végrehajtás után állították ki, s a névsor valószínűleg nem igazolja a március 15-i jelenléte sem. Abban azonban igaza van Mályusznak, hogy Guthi Országh nem exponálta magát a Hunyadiak érdekében, s nem vállalta a börtönt Vitéz János váradi püspök példájára. A legkedvezőbb esetben is semlegesen viselkedett, mégis olyan látszattal, hogy magatartását Hunyadi-ellenesnek vélhessék. Az utókor előtt Országh jobbnak látta közömbös magatartását elleplezni, legalábbis olyan magyarázatot adni, hogy állásfoglalásán ne akadjanak fenn. Egy eltervelt Cillei-ölés melletti kiállást aligha várhattak el tőle. Információja alapján Thuróczi mellőzte Országh nevének említését: sem a barátok, sem az ellenségek közé nem sorolta.¹

Hunyadi Lászlót a források egybehangzó tanúsága szerint 1457. március 16-án kivégezték, estefelé egy budai térségen. A politikai jellegű kivégzés történelmi felelősségét – sikertelenül – azzal is el akarták hárítani, egyben a főrangú ifjút megalázni, hogy a városi hatóságot vették igénybe a végrehajtásban. Veit Arenpeck krónikája szerint „Midőn végül azoknak a grófoknak (= Hunyadi László és Mátyás) fogvatartásának harmadik napja elhozta az esti órát, László grófot átadták Buda város bírájának és esküdtt polgárainak kezébe, hogy végrehajtsák a fővesztés büntetése, és sok fegyveres őrizete alatt a budai vár elé, a Frisspalotának (Fryspalotha) nevezett átriummal szembe vezették, ahol négy ütéssel lefejezték. Huszonnégy esztendő volt.” Ebben a tárgyas osztrák leírásban az olvasó szemét nemigen zavarta a négy ütés, amit magyar kapcsolatú források szenvedélyesen részleteztek. Az sem érzékelhető belőle, hogy a városi tanácsot nem kellett erőltetni erre a szerepre, hiszen a Hunyadi-párt mellett állt a városi szegénység, ettől félve a budai gazdagok átmenetileg a Habsburgok mellé húzódtak. Ranzanus Péter, aki 1475/78 között nápolyi követként még a szemtanúk közt élő hagyományt hallhatta Budán, a kivégzés körülményeit csodálatra méltónak, hallgatással nem mellőzhetőnek jellemzi: „Amikor a hóhér harmadik ütéssel a fejét nem tudta levágni, László ámbár kezét háta mögött összekötötték, saját erejéből felemelkedett és állva mondta: 'Jogosan kerültem

el a halált, midőn három csapással lesújtva, Isten jószágosságából eddig megvagyok'. Így szólván, amit sokan, akik ott álltak, hallottak, ott néhány lépést tett, de hosszú ruhájától akadályoztatva, amit lábával tapodott, a földre esett. Így néhányan azok közül, akik az ő megölésére a királyt esküszegővé tették, azt parancsolták, hogy a hóhér mérjen negyedik csapást és így legott kiszenvedett." Ezt a valóságmagot színezte tovább a városi népképzelet, illetőleg az azt felhasználó Szerémi György. A kivégzés idejére visszanyúló hagyományt jelezhet nála a temetés adata, a szigorú szertartású mezítlábas ferences szerzetesek (fratres observantes) kolostorába (mai Színház u. 1–3.). Itt nem visszavetít az emlékiró, mert akkor csak ideiglenesen helyezték el a tetemet. Ranzanus ékes szavú leírása szerint egész Magyarország, kivéve azt a kevés embert, aki rossz lelkiismeretű volt, Hunyadi László méltatlan halálát a legkedvetlenebbül fogadta, sokan könnyeket ontva mutattak hatalmas fájdalmat, a hitvány királytól kis híján elszakadtak valamennyien, mondván: „Ej, milyen jutalmat adtak Corvin (= Hunyadi) Jánosnak, akinek jótéteményéből Magyarország királysága annyiszor megvédve és megmentve került el a törökök hatalmába kerülést." A széthúzást megakadályozta a fegyveresek hatalmas csapata, amely a király parancsára hosszában-széltében betöltötte a kivégzés helyét és környékét. A kihúnyt testre semmi gondot nem fordítottak, csak átvitték a Mária Magdolna-templomba, ott a király katonái annak parancsára az éjszakán át serényen őrizték. Ahol megvirradván, a Krisztus teste-kápolnában minden gyászpompa nélkül eltemették. Ennyi bűn méltatlanságát követték a bajok. Magyarország egész népének hatalmas gyűlölete támadt a király és azok ellen, akiknek tanácsára mindezt tenni merte. Elszakadtak a királytól Corvin János barátai, akiknek parancsnoksága alatt sok vár és erősített mezőváros volt. Ahol tehették, ezek Magyarország számos helyét tűzzel-vassal pusztították." Ez a forrás tehát az áldozatnak a budai magyar polgárok plébániájára való ravatalozásáról és kápolnájába való ideiglenes temetéséről őriz hagyományt és előremutat az V. László elleni feudális felkelésre. Ezt az etnikai összetartozást és hangulatot más társadalmi hangsúllyal írja le Thuróczi János: fájdalom, szomorúság, szorongás töltötte el a gróf halála miatt az őt kedvelőket, csaknem minden magyar, nemesek és parasztok lehajtott fejjel voltak láthatók, kezüket tördelve, mintegy nehéz álomba merülve elmélkedve. Sokak arcát könnyfolyó öntötte el. Azt lehet mondani, hogy ha nem fenyegetik szömyen a magyar néptömeget, ha a szokott órában és helyen viszik vesztőhelyre László gróft, a plebejus nép kiragadta volna őt a halál torkából. Mert a városba a szőlők művelésére nagy számban gyűltek össze olyanok, akik iránta nagy ragaszkodást mutattak. Ezért vért ontottak, sebeket fakasztottak volna, hogy megbosszulják őt. A kései órán mégis elkerülhető volt a városi köznép felkelése és másnap, 1457. március 17-én a Budán tartózkodó László király meg Giskra János a boroszlóiaknak hírt küldtek Hunyadi fia László kivégzéséről. Az elemzett forrásokból kitűnik, hogy V. László végignézte Hunyadi László kivégzését.

Ami Hunyadi László kivégzése helyét illeti, ebben forrásaink eltérő adatokat, illetőleg nézőpontokat tartalmaznak és a feldolgozók különféleképpen értelmezik azokat. Vitus Arenpeck a vár előttre, a Friss-palotával szemben lokalizálja a kivégzést. A különféle forrásokat egyeztetve állíthatta Hauszman Alajos, hogy a király Budavárából nézhette szömyű ítéletének végrehajtását Hunyadi Lászlón az akkor Friss témek nevezett Szent György téren. A forráshoz erősebben ragaszkodva írt Gerevich László arról, hogy az északra néző Friss-palota fő épülete a széles, teres külső udvar felé tekintett, itt végezték

ki Hunyadi Lászlót. V. László és kísérete a kivégzést az erkélyfolyosóról nézte. Újabb régészeti megfigyelés azt is tisztázta, hogy a palotát a térségtől fallal, toronnyal lezárt árok választotta el. Ezért a fenti lokalizálásnak nem mond ellent, csupán más védelmi elemmel határozta meg Zolnay László, aki szerint a Szárazárokhoz észak felé csatlakozó nagy várudvart Hunyadi László fővétele is emlékeztetéssé teszi. Magyar elbeszélő források a kivégzést körülményesen írják körül. Thuróczi János egyfelől a lefejezést a budai vár elé, a Friss-palota átriumával szembe helyezi, másfelől azon elmélkedik, mi történt volna, ha a Szent György térre viszik szabályos órán kivégezni. Elválasztotta tehát két szomszédos (nyílt, illetve északabbra beépített) térség tényleges és meg nem valósult történetét. Ezt a finomságot már nem követte Szerémi György, aki a kivégzést a Szent György vértanú terére lokalizálja. Ez pedig valamivel északabbra fekszik annál, amit a korabeli források leírnak. A középkori Szent György tér – amelyet 1457. évi oklevelek alapján is jól lehet meghatározni – a mai Dísz-tér, nevét az Anjou-kori Szent György-templomról kapta. A kivégzés a fentiek egybevetése szerint a Szent György tértől délre eső sávban történt inkább, s a Szent György téren járók kevésbé láthatták, mint a palota és árok biztonságából a véres eseményt néző kitervelők.

A válságos napokban döbbenhetett rá az udvari csoport, hogy a gyorsan meghozott és végrehajtott ítéletnek formát kell adnia, és azt szélesebb körrel jóvá kell hagyatnia, legalább ennek látszatát mutatnia. Így keletkezett 1457. március 21-én egy irat, amit nem tekinthetünk ítéletlevélnek, mert azt fel kellett volna olvasni az elítélt és a kivégzés közönsége előtt. Csak utólagos öngazoló írás ez, sebtiben készítve, önmagát leleplező formai gyengékkel. Az irat királyi oklevél, amely beszámol a Hunyadiakon kivívott győzelemről és amely dicsőően emlékezik meg azokról, akiknek ebben legnagyobb részük volt. Ezek tehát nem ítélőszékként szerepelnek, hanem éber tanácsadóként: Garai nádor, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Bánfi Pál főajtónálló, Buzlai László főpincemester, Szomszédvári Czernin Henning főlovászmester, a külföldinek tekinthető Jodok véglesi kapitány, Holczler Konrád osztrák hercegségi pénzügyi főtisztviselő (magister hubarum), Rukkendár Farkas (Wolfgang Rukkendar) kamarás. Csak következtethetünk belőle, hogy felségsértési ítélet volt szóbelileg. Az utólagos irat, melynek egyetlen aláírása a királyé (Ladislaus Rex manu propria), egyetlen kéz tollából való. Hunyadi László vétkei közé sorolja a király belgrádi elfogását, a király rokonának, tanácsosának és földijének karddal megölését, amit cinkosokkal és váratlanul hajtott végre. Az uralkodót fogolyként vitték Temesvárra, és ott kegyelmi ígéretre kényszerítették. Leleplezték Hunyadi László budai összeesküvését a király és tanácsosai ellen, hogy három nap múlva megöljék őket. Ha igaz, hogy az egész irat Dénes esztergomi bíboros érsek, főkancellár keze által készült, az elszigeteltségüket és kapkodásukat mutatja. Ugyanez a kéz írta a szövegvégi névsort, az ekkor viselt egyházi, világi rangok betöltőiről teljes sorban, amivel el is árulja magát. Az érsek és püspökök névsora korjelző, de a sietős – más iratból átvett és nem a jelenlevőkről készült – összeállítás János váradi püspök nevét is tartalmazza, aki pedig foglyuk volt, mégis elfelejtették kihagyni! A világi országos főméltóságok és vármegyei ispánok sora sem lehetett mind ott, közülük Rozgonyi János erdélyi vajda és Lindvai Pál főajtónálló biztosan asszisztált ehhez, de Guthi Országh Mihály főajtónálló neve talán csak odakerült más egyet nem értővel együtt. Az ifjú király más országaiban továbbra is figyelemmel kísérték a budai eseményeket. A görögországi tartózkodásából írt városának a fontos budai újdonsá-

gokról. Március 31-én Bereit már máshonnan, morva városból írt haza, úton Bécsbe, ahonnan Magyarországra kívánt menni a királyhoz. A következő láncszem, amiből visszakövetkeztethetünk a Hunyadi fiúk elleni eljárásra, április 28-ról való: a Budán tartózkodó László király erdélyi birtokrészeket adományozott, amelyek Hunyadi Lászlóhoz és Mátyáshoz tartoztak, de hűtlenségi perük folytán (per notam infidelitatis eorundem) a királyra háramlottak. A birtokelkobzás tényéből azonban nem következtethetünk, mint egykori Fraknoi Vilmos tette, felségsértési ítéletre a Hunyadi fiúk valamiféle perében, főleg ketten együtt aligha voltak szabályos bíróság előtt. A következő forrás már április 30-ról való, de Rómából, tehát korábban Budáról elindult értesülésről van szó: Castiglione János bíboros, páviai püspök levélben értesítette Francesco Sforza milánói herceget, hogy a volt kormányzó fiát lefejezték (el figlolo de lo governatore vechi è stato decapitato), hivatkozva Magyarországról kapott levelekre. Ha volt is perbe vonás Hunyadi Mátyás esetében, a halált elkerülte, nyilván nagyon ifjú kora folytán. A kritikus napokban a budai börtönben maradt több más fogollyal együtt. Az eltérő sorsot tömören érzékelteti Gyöngyösi Gergely, aki szerint Vajdafi Lászlót „a harmadik napon lefejezték, Mátyást pedig László király Bécsbe hurcolta”. További útját és az őrizet jellegét pedig a rész címében helyezte el: „Mátyást meg túszként őrzi a prágai cseh”. Legalábbis tehát a Poděbrad Györgynél való őrzést már nem egy hűtlenségi per elítéltjeként szenvedte, inkább a Szilágyi Mihály-féle mozgalom valamely fordulata esetén felhasználható túszként. Lényegében ugyanezt állítja, hivatalos kortársi értesülésként Pietro Thomasio, a Velencei Köztársaság követe Prágából 1457. november 27-én küldött gyorsírában: Mátyás (Matheus), ama János fia, akit Ausztriában börtönben őriztek, amely napon a király napját bevégezte, Prágába érkezett. A kormányzó hatalmában van.²

Joggal állapította meg egy helyütt Kubinyi András, hogy Hunyadi László Budán kivégeztetése annál inkább áráthatott volna a városnak, mivel — az érvényben levő szabályok szerint — e kivégzés lebonyolítása a budai bíró feladata volt. Azt adatszerűen nem támasztotta alá, miféle szabályról lehetett ebben az esetben szó. Mai forrásismereteink alapján nehéz konkrétan megállapítani az okokat, amelyek miatt a városi tanácsot vették igénybe Hunyadi László elpusztítására. Közvetlen analógia a korábbi magyar történelemből csak egy közismert példa áll rendelkezésünkre: az előtte nagy port felvert politikai jellegű kivégzés, Hédervári Kont István és társai, felkelők formákat nélkülöző módon, a törvényt sem ülő Zsigmond akaratából 1388. évben kerültek hóhérrézre. Érdekes, hogy a budai Szent György térre vitték azokat is kivégzésre. Hacsak ebben is nem az alapul vett, feltételezett egykorú népi ének vagy éppen Hunyadi László esetének visszavetítése befolyásolta az eseményt megíró Thuróczi Jánost. A hagyományos felfogást követő némely várostörténetész mindenesetre általában állapítja meg, hogy a Szent György (mai Dísz-) tér volt a kivégzés tere. Mivel azonban a feltételezett kivégző hely a polgár város és a királyi palotaövezet határán feküdt, témánk szempontjából fontosabb, hogy a Kont-esetben a király magára vállalta az egész bosszúállást, felelősségét meg nem osztotta. Zsigmond kezdeti uralmához képest is gyengébb volt V. László hatalma, ezért egyfajta törvényességet vagy közvéleményt kívánhatott pótolni, azok látszatát kelteni az ifjú uralkodó a városi bíróság közreműködtetésével. Ez a feltételezés alátámasztást nyer külföldi és hazai hasonló esetekből vagy hagyományokból, amelyek azt sugallják, hogy a megrendült királyi hatalom vagy éppen a feudális önkény tobzódása idején a városi bíróság intézménye volt elismert és működőképes — akár dicséretet, akár

gyűlöletet váltott ki működése. Az angliai Robin Hood-monda földesúri, királyi hivatalnoki és igazságszolgáltatási visszaélések elleni harcokban született, s a balladákban a nottinghami sheriff testesíti meg a népi gyűlölet tárgyát mint szerzési vágytól eltelt elnyomó (A Gest of Robyn Hode). Az angol balladák ugyanakkor kifejezik a népvezér tiszteletét a király iránt, azt a népi reményt, hogy a király igazságot szolgáltat, és mindent helyre igazít. Térben és időben közelebb esik témánkhoz egy epizód az erdélyi parasztfelkelésből. Annak vezetője, Budai Nagy Antal feltételezhetően már korábban szemben állhatott a kolozsmonostori konventtel. Az 1435. évi kolozsmonostori iratokban szereplő, talán ügyvédkedő Nagy Antal nem feltétlenül azonos a későbbi felkelővezérrel, de az azonosság sem kizárt. Pontosán nem keltezhető epizód a parasztfelkelésben (1437), amikor Kolozsmonostor a felkelők kezére jutott. A monostor vezetője, Antal apát nem volt kedvelt személyiség, a felkelés előestéjén állandó perpatvarban állt a szomszédos földesurakkal, azok jobbágyaival s a kolozsvári polgárokkal. Az apát utóbb előterjesztett panaszja szerint Nagy Antal parasztkapitány menekülésre kényszerítette őt, Balázs deák apáti jegyzőt pedig elfogta, Kolozsvár városába hurcolta, s ott városiak ítélkeztek felette, majd kivégezték. A városbíró minden bizonnyal belekeveredett ebbe az akcióba amit az eseményeknek a városra háruló következményeiből sejthetünk. A győztes feudális erők nem a városi hatóságokkal szembeszálló valamiféle polgári-plebejus lázadás rovására írták a felelősséget, hanem az egész város területileg felelt. 1438 késő őszén Losonczy Dezső erdélyi vajda elrendelte, hogy Kolozsvár bírāja, esküdtszei, többi előjáró polgára és a polgárság teljessége jelenjék meg az erdélyi rész nemességének összességével szemben az állam vezetése (királyné, bárók, főpapok, királyi helytartók) előtt. Az eljárás eredménye az lett, hogy Kolozsvárt megfosztották valamennyi kiváltságától, igazságszolgáltatási jogától, malmaitól, lakosait pedig hegyvám, kilenced és adók fizetésére kényszerítették. Ezt a parasztsorsot csak az Ulászló-párt szüntette meg és állította helyre Kolozsvár városi státusát. A városbarát, rehabilitáló lépés kezdeményezője Hunyadi János vajda volt.

A városbíró azonban nemcsak a népelnyomás, nemcsak a népi ellenállás eszköze lehetett, hanem mint szilárd intézmény a feudális csoportok közti harcban is kettősen megítélt szerepet játszhatott. Ennek példája már időben és politikai csoportosulások szempontjából is legközelebb áll tárgyunkhoz. Sopron város vízválasztó lett a Habsburg- és az Ulászló-párt között. Így még kisebb helyi viszályokból is következtetéseket vonhatunk le az országos csoportosulásokra. A pártok körvonalait sejteti, hogy 1440. január 17-én Sárvárról fordult Kanizsai László özvegye Garai László macsói bánhoz, lépjen közbe a királynőnél, nehogy a soproni polgároknak bajuk essék amiatt, mert — szerinte jogosan — felakasztották Farkas Lászlónak, a királyné bizalmi emberének a soproni harmincadosának ott működő familiárisait. A harmincados ugyanis panaszt emelt a királynőnél. Erzsébet őt 1439. augusztus 15-én és 1440. március 19-én a maga budai városbírájának (iudex civitatis) tekintette azontúl, hogy már az első esetben harmincadispán volt. 1440. január 29-én pedig Fraknói Pál gróf özvegye bizonyította, hogy Sopron város közönsége teljes joggal ítélte halálra Farkas László familiárisait (diner). Görgen von Eyslburg (Eyslburgi György) és Tolt Janken (Tott Jakab) ugyanis raboltak, a grófnénak is sok kárt tettek, a sárváriak és a szigetiek (Vas vármegye) tetten érték őket. Sopron városa tehát összefonódott az Erzsébet királyné körüli úri csoporttal, és ez a kapcsolat átöröklődött a későbbi (Ulászló utáni) politikai helyzetre is. 1446. november 21-én Hunya-

di János kormányzónak Szarvkő vára melletti haditáborából kellett nyomatékkaal kérnie Sopron város vezetőitől embereinek szabadon bocsátását, akiket elfogtak, fogva tartanak, noha ígérték hadinépe akadálytalan mozgását. Ha familiárisát vagy hozzá tartozó másokat akadályozzák, a bosszú nem marad el.³

A Hunyadi László kivégzésébe belekeveredett városi hatóság élén az adott pillanatban magyar ember, értelmiségi állott, Székesfehérvári Dénes deák (1457. március 28-i oklevélben Dyonisius literatus de Alba Regali iudex). Az ügylet, amelyről a budai iparos esküdtek előterjesztésére oklevelet állított ki, városi (és pedig a Duna melletti külvárosba eső) házakat említ, köztük olyan arisztokratákét, akiknek nem csekély részük volt Hunyadi László bukásában és halálában. Lendvai Bánfi Pál (itt mint rector curie regis maiestatis szerepel) jelent meg a városhíró előtt, hogy valamely házat, amely Garai László nádor háza mellett állt, a nádornak adja. Az érdekes oklevél más oldalról világítja meg a polgárvárosi hatóság érintkezését a feudális vezető réteggel. Azt is jelzi, hogy a Hunyadi László halálában „érdemeket szerzett” feudális úri és városvezető elemek magabiztosak voltak, mindennapi hivatalos és magánügyekkel foglalatoskodtak. A továbbiakban nincs adat Székesfehérvári Dénesre, *eltűnt a városi közéletből*. A városvezetésben járatlan magyar értelmiségi eszközzé süllyedt a Hunyadi-ellenes úri csoport kezében, a körültekintő német patriciátus egy része őrizhette meg részesedését a városi hatalomban, mert nem kompromittálta magát a kivégzésben. Olyan helyzet érvényesült Budán is, amilyent a svéd városi életre fogalmazott meg annak egy svéd érzelmű bírálója az 1460-as években: „A pénzverőmester német, az illeték- és vámszedők németek, az adószedő német, úgyhogy svédek számára más tisztség nem marad vagy nyílik, mint a hóhérség és a sírásó.” Budára is ez Hunyadi László kivégzésének polgári tanulsága.⁴

Jegyzetek

- 1 Szeged története. I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gy. Szeged, 1983. Kulcsár P. szerzői része. 442.; Szerémi Gy. és Ernyey J.: A Majthényiak és a Felvidék. I. k. Bp., 1913. 241., 444., 452–453.; Gyöngyösi G. Arcok a magyar középkorból. Gondozta V. Kovács S. Gyomaendrőd, 1983. 136–137., 342–343.; Mályusz E.: Budai Farkas László. Kiny. Tanulmányok Budapest Múltjából. Bp. 1963. 15., 170., 183.; Mályusz E.: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok, 1957. 102.; Szerémi Gy.: Magyarország romlásáról. (ford. Erdélyi L. – Juhász L.) Bp., 1961. 30–31., 293–294.; Elekes L.: Hunyadi. Bp., 1952. 428.; Brno, Morva Tartományi Levéltár G 2/3a. Regesta Nové sbirký z let 1222–1600. 662/52.; Codex diplomaticus Lusatie superioris. IV. Görlitz, 1911–27. 1083.; Přehled dějin Československa I/1 (do roku 1526). Szerk. Říha, O. – Janáček, J. – Marsina, R. Praha, 1980. 489., 570–571.; Zolnay L.: Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Bp., 1982. 128., 370–371.; Balogh J.: Tárház és bibliotheca a budai királyi várban. Antiquitas Hungarica, 1948. 206.; Budai Ferenc Polgári Lexicon. I. rész. Pest, 1866. 121. 258. és II. rész 414.; Petri Ranzani... Epitome Rerum Ungaricarum... Schwandtner, J.G.: Scriptores Rerum Hungaricarum... I. Tyrnaviae, 1765. 656.; Thallóczy L. – Áldásy A.: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Bp., 1907. 307. sz.: Hunyades Pierer, H.A.: Unversal-Lexikon... Vierzehnter Band. Altenburg, 1843) 424.; Fraknoi V.: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. IV. k. Bp., 1896. 163.; Mályusz E.: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp., 1967. 104–141., 149., 158., 175.
- 2 Přehled československých dějin. Szerk. Macek, J. Díl I. Praha, 1958. 273.; Salamon F.: Budapest története. II. k. Bp. 1885. 383.; Viti Arenpeckii... Chronicon Austriacum. Pez, H.: Scriptores Rerum Austriacarum. T. I. Lipsiae, 1721. 1267. hasáb; Ranzanus 1765. 656–657.; Szerémi: 1961. 31.

- 293–294.; J. de Thwroc̄ Chronica Hungarorum.; *Schwandtner, J.G.*: op. cit. 461–462.; *Kubinyi A.*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig); Budapest története. Főszerk. *Gerevich L.* II. k. Bp., 1973. 16., 95.; *CodDiplLusat.* IV. 1083., 1085.; *Hauszmann A.*: A kir. vár építésének története. A Magyar Mérnök- és Építész-egylet Közlönye, 1900. 221.; *Zolnay*: 1982. 354., 386., Budapesti Történeti Múzeum, Mályusz-féle nagyméretű regeszták, kézirat 118. sz. és Budapesti Történeti Múzeum, Mályusz-féle regeszták, kézirat 649. sz.; *Pataki V.*: A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei 15., Bp. 1950. 241.; *Gerevich L.*: A budai vár feltárása. Bp. 1966. 18–19., 66–67.; *Fraknoi*: 1896. 162–165.; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Fünfter Band. Bearbeitet von *Gündisch, G.* Bukarest, 1975. 3073. sz.; *Thallóczy–Áldasy*: 1907. 307. sz.; *Gyöngyösi*: 1983. 136–137., 343.; *Macek, J.*: Smrt Ladislava Pohrobka. Klny. *Československý Časopis Historický.* 5, 1966. 774–775.; *Gerevich L.*: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. Főszerk. *Gerevich L.* op. cit. 270.; *Gerő L.*: A budai Várnegyed. Bp., 1979. 18.; *Nagy Emese* 1984. március 7-i régészeti feljegyzése; Budapesti Történeti Múzeum, Mályusz-féle kis és nagy alakú regeszták, kézirat 157. és 159. sz.
- 3 *Szalay J. Baróti L.* A Magyar Nemzet Története. II. k. Bp., é.n. (1896) 111.; *Kubinyi A.*: Buda története 1541-ig. Bp. 1969. 29., 48.; *F. Mihály I.–Lócsy E.–Holl I.*: A középkori Buda és Pest. Bp., 1955. 41.; *Mályusz*: 1967. 20., 135., 138–140.; *Mályusz E.*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Gyomaendrőd, 1984. 30., 268.; *Hilton, R.H.–Fagan, H.*: Der englische Bauernaufstand von 1381. Berlin, 1953. 71–73.; *Myers, A.R.*: England in the Late Middle Ages (1307–1536). Edinburgh, 1953. 169.; „per quosdam... civitatenses miserabili nece interemi fecisset” *Demény L.*: Az 1437–38-as bábolnai népi felkelés. Bukarest, 1960. 223–224., 229–230.; *Pascu, St.–Pataki I.–Popa, V.*: Kolozsvár. Kolozsvár, 1957. 36.; *Elekes*: 1952. 142.; *Házi J.*: Sopron szabad királyi város története. I. rész 3. k. Sopron, 1924. 237., 245., 250., 253., 229., 222., 232., 400., 457. sz.; *Mályusz E.*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. Mátyás király Emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulójára. I. k. Szerk. *Lukinich I.* Bp. é.n. (1940) 339–340., 419–420., Mályusz-regeszták. 581. sz.; *Nagy I.*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. II. k. Sopron, 1891. 190. sz.
- 4 Mályusz-regeszták 746., 704. sz.; *Szücs J.*: Céh és város a XV. században. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve az 1952/53. évre. Bp. 1953. 131.; *Kubinyi*: 1973. 167.; *Heckscher, E.F.*: An Economic History of Sweden. Cambridge–Massachusetts, 1954. 53.

Közlemények

BELLÉR JUDIT

SAJTÓPOLITIKA MAGYARORSZÁGON A BETHLEN-KORSZAK ELSŐ FELÉBEN

(1921—1926)

1921 tavaszán a Teleki-kormány lemondásának idejére lassan, de egyre határozottabban bontakoztak ki az új hivatalos sajtópolitika körvonalai. A megszálló román csapatok hatóságainak szigorú, mindenre kiterjedő cenzúratevékenységét felváltotta a kivételes hatalomról szóló jogszabályok¹ alapján kibocsátott 5.499/1919. M.E. sz. rendelet² a sajtórendészet gyakorlásáról, amely az abszolút cenzúra bevezetését rendelte el. Újból hatályba léptette a korábbi sajtóellenőrzéssel kapcsolatos szabályokat³ azzal a módosítással, hogy a rendelkezések hatályát általában az ország területén megjelenő minden időszaki lap sajtórendészeti ellenőrzésére kiterjesztette. Ezt a politikai sajtó egészére vonatkozó cenzúrárt – amelyet a miniszterelnökség kebelében működő sajtóiroda vezetése alatt a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság gyakorolt – formálta át a Teleki-kormány oly módon, hogy bevezette az ún. fakultatív cenzúra intézményét. Ennek szabályai értelmében a sajtórendészettel kapcsolatos feladatokat ezentúl a Sajtóellenőrző Bizottságot felváltó, a miniszteri sajtófőnökség elvi irányítása s közvetlen felügyelete alá helyezett Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság⁴ hatáskörébe utalták. Az új szerv általában véleményezési jogkörrel rendelkezett; bizonyos esetekben azonban – ha az állam közvetlen érdekei kerültek veszélybe –, a bemutatott közleményeket a legszigorúbb bírálatnak vethette alá.⁵ Természetesen a fakultatív cenzúra is a kivételes hatalom szabályain alapult. A háború idejére szóló 1912:LXIII.sz. törvénycikk s az ezt kiegészítő háborús jogszabályok⁶ ugyanis a hadiállapot hivatalos megszűnte után a Monarchia fegyverletételével nem veszítették hatályukat, hanem – különféle módosításokkal – továbbra is érvényben maradtak annak ellenére, hogy az 1912. évi törvény kimondta: „A kivételes hatalom a háború befejezésével megszűnik. Ugyanekkor hatályon kívül kell helyezni a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket, ha hatályukat a minisztérium már előbb nem szüntette meg.”⁷ Mivel ez utóbbi kitétel egy közigazgatási jogi aktus megvalósítását feltételezte, a kivételes jogszabályok hatályon kívül helyezését a kormány tulajdonképpen bátran halogathatta. Az alkotmányosságról és a főhatalom gyakorlásáról szóló 1920. évi I. törvény, amely a Huszár-kormány működése idején keletkezett, ugye- sen megkerülte a problémát: kilencedik szakaszában ugyanis kimondta, hogy „az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság” szervei által kibocsátott összes jogszabály érvényét veszíti; ám hozzátette azt, hogy a kormánynak jogában áll ezek közül érvényükben ideiglenesen megtartani mindazokat, amelyeket a jogrend és jogbiztonság szempont- jából továbbra is használandónak ítél. A koalíciós kormány egyáltalán nem foglalkozott

a korábbi jogszabályok érvényével; a törvény megszövegezői gondosan hallgattak a kivételes jogalapot kimondó szabályról, ugyanakkor a mindenkori minisztérium diszkrecionális hatáskörét szinte észrevétlenül bővítette. A háború befejezéséről sem esett sok szó a Nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatban. Csupán hivatkoztak arra, hogy a „bekövetkezett események folytán” a Monarchia államaival való együttműködés megszűnt, s a darabjaira szakadt államközösség további sorsáról – természetesen a magyar területek vonatkozásában – a Nemzetgyűlés a békekötés után kíván rendelkezni.

A háború befejeztének ténye egyáltalán nem gátolta meg abban a törvényhozó szervet, hogy 1920 májusában a háború esetére szóló kivételes hatalom hatályának meghosszabbításáról intézkedjék.⁸ E szerint tekintettel a „háború és a forradalom következtében előállott rendkívüli viszonyokra, a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényekben foglalt felhatalmazásokon alapuló kivételes hatalom időtartama a békeszerződés megerősítésétől számított egy évre meghosszabbíttatik”.⁹ Az 1920:VI. sz. törvényben foglaltak értelmében a korábbi rendelkezésekben megjelölt „háború” alatt a megszabott újabb időtartamot értették, a „hadviselés érdekeit érintő kérdések” tekintetében pedig az ország belső rendjének és biztonságának, valamint külpolitikájának érdekeit kívánták szem előtt tartani. A kivételes állapot hatályának meghosszabbítását – amennyiben további fenntartása szükséges – a törvény alapján a minisztérium akkor rendelheti el, ha a törvényhozó testület működése szünetel; a kormány a kivételes hatalmat a békeszerződés megerősítésétől számított egy év eltelte után is a törvényhozó szerv megalakulását követő három hónapig még igénybe veheti. A végrehajtó hatalom jogkörét tovább bővítette az a törvényszakasz, amelyik – ellentétben az 1912. évi törvényben foglaltakkal – lehetőséget adott arra, hogy a kormány a háborús viszonyok rendezését tartalmazó intézkedéseket szükség esetén a kivételes hatalom megszűnte után is fenntarthassa, sőt a törvényhozó szerv intézkedéséig módosíthassa és kiegészíthesse.

Változatlanul fenntartotta tehát a Nemzetgyűlés a sajtóra vonatkozó kivételes rendelkezéseket¹⁰ a sajtórendészeti köteles példányok előzetes bemutatása, valamint az egyes belföldi és külföldről érkező lapok hasábjain megjelenő, közérdeket sértő cikkek következtében elrendelendő terjesztési tilalom vonatkozásában. S bár az e szakaszhoz fűzött miniszteri indoklás szerint a köteles példányok szétküldés előtti bemutatása nem azt jelenti, hogy ennek alapján az illetékes sajtórendészeti hatóságok engedélyétől függ majd a sajtótermékek további megjelenése, hanem csupán azt, hogy így a hatóságok még időben tudomást szerezhetnek az esetleges bűncselekményt tartalmazó cikkről, s az elkövetést meggátolhatják. Ám nem nehéz ezt az intézkedést a preventív közigazgatási cenzúra egyik burkolt formájának tekinteni, ugyanis a lappéldányok terjesztésének kezdete előtti vizsgálata, amelynek eredménye az újság terjesztésének megtiltása vagy a nyomtatott lappéldányok elkobzása lehet, végső soron előzetes cenzúra. Bizonyítja ezt a 6.357/1920. M.E.sz. rendelet, amelyet a Teleki-kormány a kivételes felhatalmazások alapján fogalmazott meg, azzal egészítve ki az újból hatályba helyezett, egyes belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról szóló 5.484/1914. M.E.sz. háborús jogszabályt, hogy a belügyminiszter mindazoknak a belföldi időszaki lapoknak a megjelenését és terjesztését is eltilthatja, melyek közleményei az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztetik. E két utóbbi feltétel pedig, mivel általánosságban jelöli meg az elkövethető bűncselekmények

körét, igen tág, sokféle tényállás befoglalására ad lehetőséget. A rendelet kibocsátása éppen ezért nagy felháborodást keltett a nemzetgyűlési képviselők egy részében; többen követelték a visszavonását. Az Újságírók Egyesületének ülésein jó néhány alkalommal szólaltak fel ellene – teljesen eredménytelenül. Arra hivatkoztak, hogy az olyan rendelkezéseknek, amelyek a hatalom gyakorlása elé nem emelnek korlátokat, hanem ellenkezőleg, a meglevőket is ledöntik, veszedelmes következményeik lehetnek. Módot adnak arra, hogy a kormány, amennyiben akarja, egyszerűen megfojthassa az ellenzéki sajtókritikát, méghozzá bármilyen mondvacsinált ürüggyel. Tény, hogy még a legtisztességesebb liberális kormány kezében is veszélyt jelenthet a korlátlan hatalom tudata, s destruktívan hathat a hatalom gyakorlásával együtt járó felelősségérzetre. Igen nehéz megállapítani, hogy e rendelet érvényesítése az 1920-as években mennyiben volt korrekt. A belügyi tárca mindenesetre számos esetben élt a rendelet adta jogával. Például Miskolc egyetlen ellenzéki napilapja, a „Reggeli Újság” megjelenését¹¹ tiltotta be a második Bethlen-kormány belügyminisztere, Rakovszky Iván, s ugyancsak az ő rendeletére függesztették fel a „Független Szemle” című kulturális folyóiratot is az ország belső békéje elleni izgatás miatt. Lényeges azonban az a körülmény is, hogy a döntéseket – bár a végső szó az övé volt – nem csupán a belügyi tárca vezetője hozta. Az imént említett „Függetlenségi Szemle” című időszaki sajtótermék ellen alkalmazandó rendszabályok kiadására Bethlen személyesen tett javaslatot.¹² Ennek indoklásában arra hivatkozott, hogy a lap felelős szerkesztője, Czako Ambró teljesen eltért a „Független Szemle” eredeti céljától, mely szerint az „az úgynevezett intellektuális osztályok modernebb szellemi szükségleteit óhajtja kiszolgálni”; ezzel szemben „lépésről lépésre radikálisabb hangot ütött meg, s mindig merészebben kezdte támadni azokat az intézményeket, amelyek a magyar államhatalom fenntartó oszlopai ...”. A miniszterelnök konkrét cikkekre (a lap 1922. évi karácsonyi száma), s az azokban foglalt izgatásokra utalva kérte a „Független Szemle” megjelenésének betiltását a belügyminisztértől. Rakovszky eleget tett Bethlen kívánságának; az időszaki lap további megjelenésének megszüntetését „a magyar állam belső rendje és külső biztonsága ellen állandóan és tervszerűleg intézett támadásai miatt” sürgősen elrendelte.¹³ Két hónappal később került sor a „Kultúrproblémák” és a „Márczius” c. időszaki sajtótermékek hasonló indokok alapján történő betiltására: a belügyminiszter véleménye szerint a sajtótermékek „kiadójának, nyomdájának és címlapjának azonosságából, valamint cikkeinek irányzatából” arra következtetett, hogy „ezek a betiltott »Független Szemle« című lapnak a (5.484/1914. M.E.sz.) rendelet kijátszásával új cím alatt megjelenő folytatásai és e laphoz hasonlóan cikkeikkel az ország belső rendjét és közbiztonságát veszélyeztetik”.¹⁴ A lap ügyét interpelláció formájában a Nemzetgyűlésben is szóvá tették,¹⁵ a tiltó rendeletet mégsem vonta vissza a minisztérium.

Hasonlóképpen jártak a „Zemplén” és a „Szeged” c. időszaki lapok (ez utóbbi megrendszabályozására a honvédelmi miniszter tett javaslatot), valamint a rendeletileg betiltott, ám attól fogva különböző címeken engedély nélkül megjelenő „Újpesti Közlöny” című lap.¹⁶ A belügyminisztérium azonban sokkal szigorúbb intézkedést is tett az ország belső rendjének és közbiztonságának fenntartása érdekében. A „Budapesti Fehér Újság”, a „Nemzeti Hadsereg” és a „Magyar Közgazdaság” című időszaki lapok további megjelenésének betiltását¹⁷ azért rendelte el, mert e sajtótermékek különböző személyek szerkesztésében, ám ugyanazon kiadó közreműködésével jelentek meg. A rendszabály

alkalmazására a kiadó személye adott okot. Ő ugyanis azonos volt a „Korbács” c. lap szerkesztőjével, s mint ilyen, zsarolás illetve rágalmazás miatt többszörösen jogerősen elítélt „rovoti múltú egyén”. Minthogy Garai Manó csak a jogszabályok¹⁸ nyilvánvaló kijátszása céljából alkalmazott a nevezett lapok felelős szerkesztői állásába olyan személyeket, akik megfelelnek a törvényes előírásoknak, s voltaképpen a sajtótermékek szellemi irányítását maga végezte – ez a törvényes út megkerülésének minősült, s annak ellenére, hogy az említett lapok „közleményei konjunkturalisan hozzá simulnak a mai viszonyokhoz”, a belügyminiszter mindhárom sajtótermék megjelenését és terjesztését megtiltotta, valamint a tilalom ellenére megjelenő lapok elkobzását, illetve megsemmisítését helyezte kilátásba.

A Bethlen-kormány 1921 decemberében az 1920:VI. tc. alapján a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést megszüntette. A 10.501. M.E.sz. rendelet hatályon kívül helyezte azon szabályok egy részét,¹⁹ amelyeket a kivételes sajtójogi felhatalmazás alapján alkottak, felszámolva a Teleki-kormánynak a fakultatív cenzúra alkalmazására vonatkozó törekvéseit. Változatlanul fenntartották azonban az előzetes cenzúrát, az egyes belföldi és a külföldről érkező sajtótermékek megrendszabályozását elősegítő jogokat, egészen 1922 júniusáig; június 26-án ugyanis a kormány rendeleti úton szüntette meg a kivételes hatalmat, noha nem teljes mértékben, mert bár a 6.310/1922. M.E. sz. rendelet – a korábbi, 1912:LXIII.tc. 1.§-ában foglalt felhatalmazás alapján – jogerősen hatályon kívül helyezte a kivételes hatalmat, ezt egy, a Nemzetgyűlésben megszavazott törvénnyel „megfűrták”. Igaz, ez csak oly módon történhetett, hogy a szóban forgó jogszabályt nem kifejezetten a kivételes hatalom restitúciójára készítették, hanem általánosságban a közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló, mindössze fél évre előírányzott költségvetési törvény (1922:VII.) 6. §-ába foglalták. E szakasz első bekezdése felhatalmazta a kormányt a kivételes hatalom alapján kibocsátott rendeletek további ideiglenes hatályban tartására, szükség esetén kiegészítésére és módosítására azzal a megszorítással, hogy amennyiben a minisztérium e rendeletek tárgyában, amelyeket a fenti törvény hat hónappra terjedő hatálya után is érvényben akar tartani a törvény életbelépésétől számított négy hónapon belül törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés elé nem terjeszt, úgy a bennük foglalt intézkedések a költségvetési törvény lejártának napján elvesztik érvényességüket. Az 1922:XVII. tc. szövegezői persze az imént ismertetett bekezdés szigora ellenére biztosították a jogi kibúvót a kormány számára. Az említett 6. § harmadik bekezdése ugyanis felhatalmazta a kormányt arra, hogy a békeszerződés végrehajtása vagy a békeszerződés egyes rendelkezései következtében előállott helyzet rendezése céljából szükséges intézkedéseket a háború esetére vonatkozó kivételes hatalomról szóló törvények által megszabott keretek között rendeleti úton fogalmazza meg. Sajtókérdésben törvénytervezet 1922 folyamán ugyan nem keletkezett – a Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter által kidolgozott s 1921 júniusában a minisztertanács elé terjesztett törvényjavaslat a sajtóról szóló 1914:XIV. tc. egyes rendelkezéseinek ideiglenes módosításáról és kiegészítéséről megrekedt ezen a szinten, s egy sajtóankétot leszámítva nagyobb nyilvánosság elé nem került,²⁰ mégis a magyar királyi minisztérium így is talált megoldást, hogy a törvény rendelkezéseit betartsa; olyan büntetőnovellát terjesztett a Nemzetgyűlés elé, amelyben a sajtóra vonatkozó egyes kérdések is helyet kaptak.²¹ Így módon továbbra is érintetlenek maradtak a sajtóra vonatkozó, az egyes belföldi lapok

megjelenésének és terjesztésének eltiltásáról, valamint a külföldről érkező sajtótermékek szabályozásáról szóló rendelkezések.

Látható tehát, hogy ez a felemás megoldás milyen jogi „bravúrok” bevetéséhez vezethetett. Egy nemzetgyűlési beszédében²² Rakovszky Iván elmondotta, hogy a politikai viszonyok nem tették lehetővé azt, hogy a háború esetére szóló valamennyi jogszabályt hatályon kívül helyezze a kormány. Ő azonban mint belügyminiszter (1922. június 16-ától) éppen ez okból vette revízió alá a kivételes hatalmon alapuló, a belügyi tárca ügykörébe tartozó rendeleteket, s kiválasztva közülük az állami érdekből továbbra is fenntartandókat, ezeket törvényjavaslat formájában a törvényben megállapított határidőn belül a Nemzetgyűlés elé terjesztette. S bár ezt a javaslatot hamarosan visszavonta, s másikat készített helyette „a megváltozott viszonyoknak” megfelelően, kétségtelen, hogy végső soron a törvény betűje szerint járt el; annál is inkább, mert ugyan tehetett-e arról, hogy ez utóbbi indítványt a Nemzetgyűlés sokáig nem tűzte napirendjére. Rakovszkynak a törvényhozó szerv előtt elhangzott véleménye tulajdonképpen elfogadható, annál is inkább, mivel csak általánosságban fogalmazott: „a kormány tekintettel arra, hogy ez idő szerint sem lehet a társadalom rendjének s a köznyugalomnak veszélyeztetése nélkül a sajtó korlátozásától eltekinteni, felelőssége tudatában nem jutott eddig abba a helyzetbe, hogy a ... kivételes rendelkezést hatályon kívül helyezze”.

A belügyminiszter – s személyén keresztül az egész kormány – sajtóügyben gyakorolt jogköre tehát a húszas években is a kivételes helyzetekre alkalmazható jogszabályokon nyugodott. A minisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel – amint az az elmondottakból is kitűnt – a kormánynak a sajtóval kapcsolatos fentebb vázolt jogköre szilárd törvényes alappal rendelkezett, ezért a kivételes törvényeknek erre vonatkozó intézkedései továbbra is érvényesek maradtak. A sajtóosztályt (amely a belügyminiszterrel szorosan együttműködve gyakorolta a sajtóval kapcsolatos jogokat), s rajta keresztül az egész minisztériumot azonban számos olyan irányú támadás érte, amely megkérdőjelezte a sajtóosztály működésének célját: gyakorta hangzottak el olyan vádak, amelyek szerint a sajtót érintő kérdésekben a kormányzat elsősorban a saját hatalmi pozíciójának érvényesítését, nem a közérdeket helyezi előtérbe. Bethlen miniszterelnök többször szólalt fel a kormány védelmében. Saját bevallása szerint²³ valóban volt arra példa, hogy személyesen szólította fel a belügyi tárca vezetőjét, hogy bizonyos lapok megjelenését tiltsa be vagy némelyek kolportázs jogát (utcai terjesztés joga) vonja vissza. Többek között sor került a „Vasutas”, a „Földmunkások Lapja” és „Az Újság” betiltására, valamint a szociáldemokrata politikai napilap, a „Népszava” terjesztésének megakadályozására, időnként egyes példányainak elkobzására.²⁴ Ugyanakkor a miniszterelnök meggyőződéssel állította, hogy a korlátozások sohasem azért léptek életbe, mert az illető lap a kormányról vagy annak működéséről nyilatkozott volna elítélőleg, hanem a nemzet általános érdekeinek védelmében. Ez a kijelentés azért nem fogadható el ilyen egyértelműen. Hiszen például a „Szeged” című politikai napilap betiltására pontosan a kormányt sértő cikkek miatt került sor.²⁵ A lap egyes vezércikkei személyesen a miniszterelnök ellen indítottak támadást (Bethlent a szerb kormányfőhöz, a szélsőségesen nacionalista Pasicshoz hasonlították), a kormány egészét pedig panamázással vádolták. A sajtótermékben szereplő kijelentések a miniszterelnököt olyannyira feldúlták, hogy a belügyminisztert egyenesen utasította a lap betiltására, s a további szükséges lépéseket a maga hatáskörében tette meg. A „Magyar Hírlap” c. politikai napilap utcai terjesztési

jogát hasonló okokból vonta meg a belügyi tárca vezetője a miniszterelnökségi sajtóosztály kérésére: a munkanélküliek által szervezett kormányellenes tüntetést ismertető közleményt tartalmazó lappéldányokat ingyenesen osztogatták „izgalomkeltés” céljából.²⁶ Bethlen már idézett kijelentését – amely, mint láthattuk, tényekkel cáfolható ugyan – más adatok részben mégis igazolják. Több alkalommal találkozunk ugyanis olyan miniszterelnöki vagy a sajtóosztály vezetője által kiadott utasítással, amely a betiltás elrendelése vagy a kolportázs jog megvonása helyett pusztán figyelmeztetést tartalmazott – igaz, hogy csaknem minden esetben „egységes párti”, szubvencionált vagy legalább a kormány politikáját támogató sajtóorgánumokról van szó. A „Pécsi Est” c. lap például „a kormány politikája ellen irányuló hangjával messze eltávolodott attól a hivatástól, melyet „egységes párti” lapnak beülnie kell. A kormánypárt a kebelében felmerült ellentétet nem azért egyenlítette ki, hogy azokat sajtóorgánumai ismételtlen előráncigálják, és kiszínezve, az egységes hangulatot újra megbolygassák”.²⁷ „Kormányt támogató lap jellegével hasonlóképpen össze nem egyeztethető az »Orosházi Újság« eljárása sem. Olyan kritikát mond a népjóléti miniszter működéséről, amely szélsőséges ellenzéki újság hasábjain is feltűnést keltene...”²⁸ A sajtóosztály vezetője, Ángyán Béla az utóbbi lap számára újabb hasonló esetben a kormány anyagi támogatásának megvonását helyezte kilátásba. Az ellenzéki lapok közül a korábban már átmenetileg betiltott „Világ” c. politikai napilapot kímélte meg a kormány az ismételt kényszerű szüneteléstől. A honvédelmi miniszter ez irányú javaslatát a sajtófőnök azzal hátrította el, hogy „a »Világ« általános politikai magatartása természetesen határozottan destruktív jellegű, az emiatt való megtorlás alkalmazása azonban politikai szempontból egyelőre nem látszik kívánatosnak.”²⁹

A Bethlen-kormány a húszas évek derekán ragaszkodott a maga kivételes hatalom biztosította diszkrecionális jogköréhez, amely – mint azt a kormány tagjai jó néhányszor hangoztatták a Nemzetgyűlésben – sok esetben több oldalról is támadhatóvá tette a kormány sajtópolitikáját. A szociáldemokrata képviselők részéről az egyes szociáldemokrata és szakszervezeti lapok betiltása s a túlzott szigor alkalmazása volt napirenden, a kisgazdapárti vezetők nagy része viszont a kormánynak a destrukcióval szembeni gyengeségét, a forradalmi sajtóval való teljes leszámolás hiányát róta fel Bethlennek³⁰, míg az ellenzéki lapok általában a kormánypárti sajtó szubvencionálását vetették a miniszter szemére.

Kétségtelen, hogy a húszas évek közepén, amikor a belpolitikai gondokat az országra kívülről nehezedő nyomás csak fokozta, nem volt könnyű az Egységes Pártnak gazdasági, politikai, ideológiai egységet létrehozni. Ez tulajdonképpen csak átmenetileg és felemás módon sikerült. Bizonyos, hogy egy átfogó konszolidációt kialakító kormánynak egyszerre többféle követelésnek kell eleget tennie. De éppen ezért a legfelsőbb szintű végrehajtó testület nem engedhette meg magának, hogy – legalábbis a nagy nyilvánosság színe előtt – az egyik oldalon mindent eltűrjön, sőt támogasson, míg a másik oldalon mindent üldözzön. S nem tehette ezt meg már csak azért sem, mert – mint Bethlen azt oly találon megfogalmazta – „sohase lesz ez országban egy kormányzat állandóan tartható amellyel szemben a jogtalanság és igazságtalanság vádja fenntartható és bebizonyítható”.³¹ S ha maga Bethlen, miniszterelnöksége idején ezt nem is tartotta eléggé szem előtt, épp az ő példáján látható, hogy a történelem ezt a tételt igazolta.

Jegyzetek

- 1 Az 1912:LXIII. tc. 11. § és az 1916:IV. tc. 6. §; Magyar Törvénytár (M.T.T.) 1912., 1916.
- 2 Magyarországi Rendeletek Tára (M.R.T.) 1919.
- 3 5.483/1914. és 12.001/1914. M.E. és I.M.E. sz. rendeletek; M.R.T. 1914.
- 4 9.223/1920. M.E.sz. rendelet a Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság szervezéséről és működéséről; M.R.T. 1920.; 1.616/1921. M.E.sz. rendelet a kivételes sajtórendészeti ellenőrzés korlátozásáról (M.R.T. 1921.) s ennek végrehajtási utasítása.; Országos Levéltár (OL) K 66. Küm.ir.1924. II-2.
- 5 *Bellér J.*: A sajtórendészeti ellenőrzés alakulása az első világháborút követő években (1919–1921). Kézirat.
- 6 1914:L., 1915:XIII., 1916:IV., 1917:VII. tc.
- 7 1912:LXIII. tc. 1. § 2. bek.
- 8 1920:VI. tc.; M.R.T. 1920.
- 9 1921:XXXIII. tc. Életbelépett 1921. júl. 26.
- 10 1912:LXIII. tc. 11. § 1–5. bek.
- 11 1922–27. évi Nemzetgyűlés Naplója (Ngy. N.) 62. ülés 1922. nov. 29.; VI. k. 29.; Vázsonyi Vilmos interpellációja.
- 12 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 299.sz.
- 13 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 299.sz. 7354/VII.
- 14 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 299.sz. 24123/VII.
- 15 1922–27. évi Ngy.N. 93.ü. 1923. jan. 31.; IX.k. 260–262.
- 16 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 1415., 936., 1037.sz.
- 17 „Budapesti Közlöny” 1920. 197.sz. – 38.652/VII./1920. B.M.sz.
- 18 1914:XIV. tc. 17. §.
- 19 5.483/1914. M.E. (12.001/1914. I.M.E.), 5.499/1919. M.E., 9.222/1920. M.E., 9.223/1920. M.E. és az 1.616/1921. M.E.sz. rendeleteket helyezték hatályon kívül.
- 20 OL K 27. M.T.jkv. 1921. jún. 14. I.P.; O.L. K 26. M.E.ir. 1921. V.t. 5483.sz.
- 21 A módszer nem volt új, az első magyar büntető törvénykönyv, a Csemegi-kódex (1878:V.) tartalmazta az akkor érvényes sajtótörvény (1848:XVIII.) szabályai közül a sajtó útján elkövetett bűncselekmények és a sajtóeljárás kérdéseit, a maga hatáskörébe vonva azokat. Az új büntetőnovellát csak 1928-ban fogadta el a Képviselőház.
- 22 1922–27. évi Ngy. N. 404.ü. 1925. máj. 6. – XXXI.k. 348.
- 23 1922–27. évi Ngy. N. 543.ü. 1926. máj. 4. – XLII.k. 288.
- 24 1922–27. évi Ngy. N. 16.ü. 1922. júl. 8. – I.k. 400.; 52.ü. 1922. szept. 16. –; IV.k. 445.; 423.ü. 1925. jún. 8. – XXXIII.k. 117.; 447.ü. 1925. okt. 28. – XXXV.k. 228.
- 25 OL K 26. M.E.ir. 1925. V.t. 1864.sz.
- 26 OL K 26. M.E.ir. 1926. V.t. 1651.sz.
- 27 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 2922.sz.
- 28 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 3127.sz.
- 29 OL K 26. M.E.ir. 1923. V.t. 1591.sz.
- 30 Bethlen szerint ekkor, 1926 tavaszán már nem lehet olyan szigorral eljárni a forradalmi sajtó ellen, mint ahogyan akkor, 1919 végén szükséges lett volna.
- 31 1922–27. évi Ngy. N. 543. ü. 1926. máj. 4. – XLII.k. 290.o.

A MAGYAR JOGFEJLŐDÉS JELLEMZŐ VONÁSAI

(1944—1949)

A múlt intézményeinek meghaladottként való megítélése a legtöbb jogtudományi irányzat közhelyszerű tétele.¹ A szocialista jogtudomány a különböző jogtípusok, jogrendszerek fejlődésénél különös figyelmet fordít a történeti fejlődés tényére.

A jogtípus fogalmához a jogrendszerek alapvető vonásainak analizisével juthatunk el. Megfigyelhető, hogy az egyes jogtípusokon belül a különböző konkrét jogrendszerek — az elvi alapok azonossága mellett — a jogintézményeket sok esetben eltérő módon építik ki, és a jogi megoldások részletei is különbözőek. Ebből kitűnik, hogy a jogfejlődésnek van egy folyamatos evolúciója, s ezzel összefonódva jelentkezik a nagy megújulások története. Így egyfelől a jog racionalizálódásának, a jogintézmények, a jogtételek általánosításának Max Weberi kényszere tapasztalható, amely azonban csak a jog eszköztárát, módszereit helyezi előtérbe. Ha a jogintézmények tartalmát nem vezetjük vissza az adott társadalmi-gazdasági formációra, akkor nem juthatunk el a jog lényegéhez. A jogfejlődést ekkor organikus folyamatnak minősítjük, s kizárjuk azt, hogy az adott jogtípus átmehessen a saját ellentétébe. Ebből az a helytelen következtetés vonható le, hogy például a régi és az új jog 1945 utáni együttélése csupán jogfolytonosságot jelent. Az e kérdésben Magyarországon — 1947-ben — lezajlott vita tárgya a jog lényegének marxista felfogása volt. A polémia nem zárult eredménnyel, mivel nem sikerült feltárni a jogi nézetek és a jogintézmények közötti különbséget, csak a jog konstans elemeit, s ezáltal a formai oldalt hangsúlyozták a vita résztvevői. E szemléletmódot erősítette a jogi formák rendkívüli gazdagsága, a jogász adaptáció lehetősége, ami önmagában is intellektuális öröm forrásként jelentkezett. Kifejezően utal e jelenségre Marx: „a jog misztikus fátylat borít a társadalmi folyamatok elé”, azaz a jognak tudatosan eszközként való felhasználása, a nemzeti tradíciókra utalással, az új jogalkotással szembeni védekezésre is alkalmas. Kitűnően példázza ezt a népi demokratikus korszakban még létező Közigazgatási Bíróság, amelyben kisközpárti többség uralkodott, és a jog eszközeivel próbálta megkérdőjelezni az Ideiglenes Nemzeti Kormány nemzetgyűlési felhatalmazáson nyugvó rendeletalkotását. Egy korábbi törvényre (1869. évi IV. tc.) hivatkozással a kifogásolt rendeletek érvényét kívánta vitatni. A nemzetgyűléssel mint a nemzeti szuverenitás hordozójával történő párhuzamos jogalkotó tevékenységet azonban nem sikerült érvényesítenie.²

Látható, hogy a jog lényegének a meghatározása annál is fontosabb, mert a jogtípusok egymásrahatásában a jognak mint a politika eszközének a szerepe történetileg hangsúlyozott. S itt érkeztünk el a marxista jogfelfogás alapkérdéséhez: a jog és a gazdaság összefüggéséhez. Ismert, hogy Marx sohasem tekintette a jogot a termelési-gazdasági viszonyok automatikus termékének, és kiemelte, hogy a jogrendszerek a gazdasági viszonyokból mechanikusan nem vezethetők le. Engels megfogalmazásában konkretizálva: a gazdasági viszonyok végső fokon határozzák meg a jogfejlődést, de a gazdasági feltételek csupán egyik mozzanatát képezik annak a társadalmi komplexumnak, amelyben a jog

megjelenik. A jogra más társadalmi, politikai, ideológiai tényező is hat. A gazdaság csupán az egyik mozzanata a társadalmi totalitásnak, s így indirekt hat a jogfejlődésre. A gazdaság azonban elsődleges, s mint a jog létrejöttének feltétele szerepel. Ebben a kölcsönösségben a gazdaság és a jog olyan ontológiai vonatkozás, amelyben a feltételezettségi viszony nem fordítható meg. A modern államban a jog nemcsak az általános gazdasági helyzetnek felel meg – írja Engels – de önmagában is összefüggő kifejezés, amely belső ellentmondásokkal nem csapja agyon magát.³ A jog tehát sajátos közvetítő eszközként, objektivációként jön létre, tartalma nemcsak a gazdasági viszonyok valóságából ered, hanem annak sajátos tudati kifejeződése is. A jog mint társadalmi objektiváció immanens szerkezetű, belső koherenciájú, és ezáltal eltérhet az objektív gazdasági viszonyok struktúrájától. Ez az egyenlőtlen fejlődés tükröződik abban is, hogy ugyanazon gazdasági viszonyok között eltérő jogrendszerek alakulhatnak ki.⁴

Mindebből következik, hogy a már hivatkozott jogfolytonossági szemléletnek alapja csak az lehet, hogy a jogalkotó hatalom konstans, vagyis lényegét illetően nem következik be alapvető változás; ebben az esetben folyamatos a jogfejlődés. Ezzel szemben nálunk Magyarországon a hatalom gyakorlásában döntő változás következett be; a népi, nemzeti bizottságok delegáltjai, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben – 1944. december 21-én – a magyar állami szuverenitás egyedüli letéteményesét látták. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés deklarációja, amelyben a fasizmus alól felszabadult nép akaratszavának tükröződik, fordulópontot jelentő állomása a magyar államiságnak. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült koalíció programjának kormányprogramként történő elfogadása a fasizmus maradványainak végleges felszámolására, a háborús és népellenes bűnösök felelőssége vonására és a demokratikus társadalmi átalakulás következetes végrehajtására mindent egyértelművé tesz. A társadalmi átalakulás programjának végrehajtását azonban a korábbi struktúra történeti meghatározottsága is befolyásolta. A népi demokratikus átmenet időszakának ezért fontos közbülső állomása a köztársasági törvény (1946. évi I. tc.) megalkotása. Államjogi szempontból hármas jelentősége van.

1. Lezárta az ideiglenes közjogi intézmények, az 1918-tól negyedszázados király nélküli királyság korszakát.

2. A nemzetgyűlés politikai igazolását adta azzal, hogy a deklarációban foglalt alkotmányjogi programot realizálta.

3. Olyan demokratikus, köztársasági kormányforma intézményeit rögzítette, amely módot nyújtott arra, hogy maradéktalanul érvényesüljön a népszuverenitás elve az államhatalom legfelsőbb gyakorlásában.

Mindez jogi keretet biztosított ahhoz, hogy parlamentáris formák között bontakozzék ki a szocializmushoz vezető átmenet.⁵

A gazdaság és a kultúra szocializálásával egyidejűleg – ez a magyar fejlődésben 1946–48. között ment végbe – érlelődött a politikai, szakmai és hatásköri kérdések szervezeti térre terelése. A külpolitikában bekövetkezett változások ezt a folyamatot még katalizálták is. 1948-ban a két munkáspárt egyesülésének évében az államhatalom jellegével kapcsolatos állásfoglalások már egyértelműen szorgalmazták a régi formák és intézmények megszüntetését. Megfogalmazódott, hogy a népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül.⁶ Az a megfontolás, hogy a proletárdiktatúra nem teljes, mert a munkásosztály a többpártrendszer miatt csak megosztva gyakorolja a hatalmat, nálunk a koalíciós politika radikális felülvizsgálatával járt. A Függetlenségi Front átszer-

veződését már az 1949. évi májusi választások, a pártok közös programja is jelezték. Az egységes homogén népfrent (nevében is kifejeződött Függetlenségi Népfrent) pedig a választási eredményekkel bizonyította a Magyar Dolgozók Pártja elsőprő győzelmét. Ez a történelmi tény is igazolta azt a felismerést, hogy a népi demokratikus fejlődés békés útján is végbemehet a szocializmusba való átmenet. Általánosan elismert tétellé vált, hogy a népi demokratikus szocialista állam a proletárdiktatúra sajátos válfajaként fogható fel a proletárdiktatúra másik válfaja, a szovjet szocialista állam mellett. És itt jutunk el az 1949. évi XX. törvényhez, a magyar alkotmánytörvény specifikumához. A Magyar Népköztársaság mint a munkások és a parasztok állama, a dolgozók által választott és a népnek felelős küldöttek útján gyakorolva a hatalmat, létrehozta a tanácsrendszert. A magyar alkotmányt tehát tudatosan készítették elő és fogadták el szocialista alkotmányként, a proletariátus alkotmányaként. Ebből következik, hogy az elmúlt évtizedekben nálunk nem született új alkotmány, hanem az 1972. és az 1983. évi alkotmánymódosításokkal, ma is az 1949. évi XX. tc. országalaptörvénye.⁷

Az új típusú jogrendszer kialakulásában a már hivatkozott egyenlőtlen fejlődés jól nyomon követhető. A jog immanens sajátosságai a korábbi jogrendszer egészének újjal való meghaladását késleltették. A régi jog felváltására kettősség volt jellemző. A jogforrások oldaláról közelítve szembetűnő, hogy nem volt megszakítás. Az írott jogforrások maradtak dominánsak, ami abban is kifejezésre jutott, hogy a régi szabályokat új írott normák váltották fel, s a régi rendszerint hatályban volt mindaddig, amíg nem lépett helyébe az új. E jellemző bizonyítására említhető, hogy a közelmúltban befejeződött a levéltári források és jogszabályok egybevetésén alapuló munka, ami a magyar állam szerveinek 1944–1950. közötti regisztrálását tűzte ki célul. Az 1448 intézmény – ami e korszakban működött – mindegyike a fenti módon szűnt meg, illetve jött létre.⁸ A jogszabályváltáshoz kötött átalakítás így azt is eredményezte, hogy a népi demokratikus korszak jogának volumene, a jogilag szabályozott terület nagysága ugyanaz maradt, mint a felszabadulás előttié.⁹ Ez a körülmény magyarázza továbbá a felhatalmazáson alapuló kormányrendelet-alkotás problematikáját is. Nálunk a felhatalmazási törvények nemhogy nem tiltották, hanem hallgatólagosan meg is engedték a régi szabályok alkalmazását.

A hivatkozandó törvények (1946. évi VI. és XI. tc.) ugyan szabtak korlátokat, de ez alapvetően csak a Nemzetgyűlés által alkotott törvényeket érintette. Az előző időszak jogára utalással pedig kinyilvánították, „hogy a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg a kormány”.¹⁰ A régi jog továbbélése tehát úgy értékelendő, hogy a régi folyamatosságot az egyes jogszabályok helyébe lépő új normák akasztják meg, illetve új szabályok születnek a társadalmi feladatok megoldására. Ez a párhuzamosság a kísérőjelensége a népi demokratikus jogfejlődésünk Alkotmányig terjedő periódusának.

A régi mellett fokozatosan kiépülő új jog kölcsönhatásának zökkenőmentes átmenete ellenére azonban szükségszerűvé vált az új jogrendszer létrehozása, az új jogrendszer tartalmi és formai megújulásával s annak eldöntésével, hogy milyen megoldási formák, intézmények vehetők át a régi jogrendszerből. E követelményeknek megfelelés már a jogfejlődés második szakaszának jellemzője. Az 1949-től 1953-ig tartó periódusban indul meg az az kodifikáció, amely a proletárdiktatúrára térésnek leginkább megfelelt. A jogalkotás munkáját különösen a tanácsokról szóló törvény, a büntető törvénykönyv általános része, a családjogi törvény, az állami vállalatokról szóló jogszabályok, valamint az

eljárásjogi törvénykönyvek reprezentálják. Az ezt követő fejlődés bemutatása már nem tárgya vizsgálatunknak. Annyit azonban megjegyzünk, hogy a későbbi kodifikációs periódusokban a törvényességet előtérbe helyezve születnek a bírósági-ügyészeti, szervezeti törvények, majd a tanács törvény módosítása, a választójogi rendszer tökéletesítése. A 60-as évekre elkészülnek a szocialista magyar jogrendszert adekvátan képviselő nagy jogalkotások: a polgári törvénykönyv, a büntető törvénykönyv, az ágazati anyagi szabályok együttesével az államigazgatási jog, az államigazgatási eljárásjog, és megteremtődnek a termelőszövetkezeti jog kodifikálásának feltételei is.¹¹

A régi és új jog viszonyában: a jog történeti meghatározottságával összefüggésben, valamint a jogi megoldások adaptációját tekintve, vetődött és vetődik fel ma is a kérdés, hol kell avagy lehet az egymásra hatást megakadályozni. A jogfejlődés mindenfajta kontinuitását tagadó felfogás az első kodifikációs korszak végén, 1954-ben hódított tért.¹² Így jelent meg a jogot pusztán normának tekintő felfogás, a szocialista normativizmus, a tágran értelmezett politikai feladatvállalások jogszabályokkal történő megoldásának képletében. A jog mint eszköz helyettesítő szereppel történő felruházása egyben a szimbolikus jellegű normák térhódítását eredményezte. A jog – bizonyítottan – csak a külső racionalitások függvényében válhat igazán racionálissá, s e funkciójában a jog immanens struktúrája is érvényre jut.¹³ A jogfejlődés elemeinek „tudatos” felhasználása akkor okszerű, ha az „a jogszabály mindig tartalmas forma” tétel alapulvételével történik úgy, ahogy a régi jognak az újjal való felváltása vizsgált periódusunkban végbement.

Az utóbbi évtizedekben a társadalomirányító politika, ha nem is mindig ellentmondásmentesen és kitérők nélkül, utat enged azoknak a folyamatoknak, amelyek a történetileg kialakult sajátosságokat kibontakoztatják. Kétségtelen, hogy az eddigi fejlődés során a szocialista jogok közötti eltérések növekedtek, de tény az is, hogy csekélyebbek, mint más jogtípuson belül.¹⁴ A kitűzött társadalmi célok azonossága azonban tendenciájukban e különbségek csökkentésének irányába hatnak. Az egyes jogrendszerek egyedi, nemzeti vonásokkal gazdagodhatnak, de ez nem zárja ki a jogfejlődés-történeti vizsgálat fenti megállapításait.

Jegyzetek

- 1 Szabó Imre: Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog. Bp. 1967. 192–195.
- 2 Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jegtörténeti Tanulmányok. III. Bp. 1974. 94–99.
- 3 Marx–Engels: Válogatott Művek. III. k. Bp. 1949. 493.
- 4 Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Bp. 1975. 126–134.
- 5 Kovács István: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának közjogi alapjairól. Jogtudományi Közlöny, 3. 4. sz. 1975. 144–145.
- 6 A magyar népi demokrácia története. Szerk. Balogh Sándor–Jakab Sándor. Bp. 1978. 157.
- 7 Beér János: Népünk első alaptörvénye. A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Állam és Közigazgatás, 3–6. sz. Bp. 1949. 173., 312.
- Kovács István: Negyedszázad a népi demokratikus alkotmányfejlődés útján (1949–1974)
- 8 Az Új Magyar Központi Levéltár a jogszabályok és a levéltári dokumentumok egybevetésével elkészítette a Magyar állam szervei (1944–1950) c. lexikont, amely a hasonló műfajú Magyar közigazgatás szervei (Szerk. Meznerics–Torday) c. korábbi korszakot összefoglaló munka folytatása. Az új összeállítás 1985-ben jelent meg.

- 9 Szabó Imre i.m. 280.
- 10 Két év hatályos jogszabályai. 1945–1946. Bp. 1947.
- 11 Az egyes jogterületek felszabadulás utáni fejlődését összefoglaló tanulmányokat I. részletesen: Jogtudományi Közlöny, 1975. 3–4. sz.
- 12 Vita a jog és a jogtudomány „viszonylag állandó elemeinek” problémájáról. Jogtudományi Közlöny, 1954. 7. sz.
- 13 Kulcsár Kálmán: A jogfejlődés sajátosságai: a jog, mint eszköz. Bp. 1983.
- 14 Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai. Bp. 1975. 186.

A KÁROMKODÁS (BLASZFÉMIA) A XVII—XVIII. SZÁZAD BÜNTETŐ JOGSZABÁLYAIBAN

— Adalékok a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásához —

Az Edictum Universale¹ — amelyről kis szabadossággal elmondhatnók, hogy a Rákóczi-szabadságharc katonai büntető törvénykönyve volt² —. Előljáró beszéde a mai olvasó számára szokatlanul terjengősen foglalkozott a hadsereg erkölcsi színvonalával. „...Édes Nemzetünk Szabadsága, régi divattyában' s boldogságában való vissza állítására czélozó Fegyverkezésünket s Hadi Operatioinkat nem tsak Nemzetséges ügyünk valóságos igazának, hanem Hadinknak is Isten Törvénye és jó kegyességben épült Regulák, mint minden dolgaink egyenes sinor mértéke szerint való igazgatásának Világ eleiben terjesztésével kívánván tökéletes szívvel moderálni' s Vitézlő Rendeinket a' mindenkor hasznos Isteni kegyességnek uttyán egyenes nyomban jártatni, miólta e Magyar Haza terheit vállainkra felvettük, egész tehetségünkkel igyekeztünk azon, miként édes Nemzetünk némelly elfajult fiainak az egész Kereszténységet meg-botránkoztató 's Istenünk méltó haragját ellenünk fel-gerjesztő erkölcstelenségek ki-irtatván, azok helyt a' jó kegyes Istenes élet Maradékinkban is tündökölhessen...” S a „czégéres vétkekrül s büntetésekrül és némely successiokrul” címet viselő fejezetben helyet kapó káromkodás bűncselekményének tényállása az Edictum leghosszabb szövegű articulusai közé tartozik. A káromkodást azonban nemcsak e nagy jelentőségű jogszabályban rendelte büntetni a fejedelem, hanem több, kisebb horderejű pátensében, utasításában is. Vajon miért e megkülönböztetett figyelem?

Témaválasztásunk nem csak a kérdés különlegességének vagy a téma — a káromkodás — kuriozitásának szól. Érzésünk szerint e bűncselekményi kategória leírásának kidolgozása, pontosítása s a jogforrások rendszerében egyre magasabb szintre emelése számos tanulsággal szolgálhat a fejedelmi jogalkotásról. Alábbi vizsgálódásunkat e meg gondolás vezette.

A Rákóczi-szabadságharc jogalkotásának alapját egy — általunk már többször kifejtett³ — jogfolytonossági koncepció képezte. E szerint a szabadságharc fő célja az ország megsértett régi törvényeinek és szokásainak helyreállítása,⁴ s ez alól csupán azon artikulusok képeznek kivételt, melyek a magyar rendi (esetleg nemzeti) függetlenség ellen irányultak, így a szabad királyválasztást eltörlő végzés vagy az ellenállási jogról való lemondás. A szabadságharc vezető politikusainak érvelése ezen törvények esetében az erőszakra támaszkodott. Semmisnek, létre sem jöttek tekintették a kényszer hatása alatt hozott országgyűlési határozatokat. Ezzel szemben minden lehető alkalommal hangsúlyozták a magyar törvényhozás termékeinek fenntartott hatályát, ahol tehették, kifejezetten hivatkoztak korábbi törvényekre. Ezek közé tartoztak a káromkodás bűncselekményéről szóló jogszabályok.

A Rákóczi-szabadságharcot megelőzően a Habsburg-jogar alatti magyar királyság országgyűlései két ízben foglalkoztak az istenkáromlás büntetével: 1563-ban és 1659-ben.⁵ Amint azt Lehoczky Tivadar egy tanulmányában leszögezte, korábban erre nem is volt

szükség. Kutatásai alapján bebizonyosodottnak látta, hogy a káromkodás szokása hazánkban a három részre szakadás körüli időkben terjedt el. Annak, hogy a mohácsi vész előtti időszakban jelentős problémát okozott volna a káromkodás, nyomát nem lelte. Törvényi rendelkezés nem született, peranyagokban e bűncselekmény nem bukkant föl.⁶ Ezen új megjelenést látszik igazolni az először jelentkező ilyen témájú országgyűlési határozat szövege is: „...ezekben a közelebbi években az istent és ennek szentséges sacramentumait igen sokan szokták átkozódva káromolni...” – szól az artikulus bevezetője, majd körülírja a büntetendő cselekményt: „a kik a teremtő istent, a keresztséget és a lelket s egyéb hasonlókat káromolják, azok, a kik ilyen káromkodást hallják, a bírójuknak bejelentésük”.

A törvény rendelkezése szerint a büntetés első esetben nyilvános megvesszőzés, másodszorra megbotozás, s a harmadízben visszaeső a gyilkosok büntetését nyeri el, a halált. Ennek neméről azonban nem szól a szöveg. Az évszázaddal későbbi határozat ismét leszögezi: az ügyben semmi sem változott, ezért a korábbi törvénycikket „megújítandónak és megtartandónak határozzák”. Mindkét artikulusra történő utalást tartalmazta a szécsényi conventusra előkészített katonai törvénykönyv szövege,⁷ mindkét törvényhelyre hivatkozott, csakúgy, mint a végül is ónodon Edictum Universale néven elfogadott változata.

Az erdélyi fejedelemség országgyűlései jóval bővebben foglalkoztak e tényállással. Legkevesebb kilenc diéta rendelkezett a káromkodás bűncselekményéről. Az Approbatae Constitutiones, a Compilatae Constitutiones szerkesztői három helyen is átvették a korábbi szövegezéseket.

Az első rendelkezést az 1556:23. törvénycikkben leljük (néhány esztendőnyire tehát a Habsburg Magyarország diétájának végzésétől), e rövid artikulus azonban csupán a lélek és Isten teremtményeinek szidalmazásáról szólt (pro vituperio anime et de creatura Dei).⁸ 1619-ben „A lelkedződéssel való szitkozódások ellen” hoztak jogszabályt,⁹ „Isten nevét szidalmazókat” rendelték keményen büntetni.¹⁰ 1678-ban¹¹ és 1680-ban¹² sem bőbeszédűbbek a törvényszövegek. „Isten ellen káromkodók”, „Jelkedzők”, „irtóztató szitkok” használói ellen állapítanak meg szankciókat. Az 1697-es törvényben fölbukkan a teremtés, teremtetkezés használatának büntetése („minden éktelen szitkok, nevezetesen mindenek felett a teremtetével való irtóztatós szitkozódás” érdemelt a jogalkotó szerint kemény büntetést).¹³ Az 1659:I. törvénycikk is csak a szitkozódásról, káromló szitokról beszélt.¹⁴

Az Approbatae Constitutiones vonatkozó része az 1619-es,¹⁵ a Compilatae Constitutiones pedig lényegében az 1659. évi törvényeket erősítette meg (pontosabban, kompilációról lévén szó, építette be a gyűjtemény szövegébe).¹⁶ Az Approbatae más helyen „Isten ellen való káromkodásról” és „hallani is irtózásra való szitkozódásokról” beszélt.¹⁷

A kutatókat értelemszerűen foglalkoztató kérdés: vajon a szabadságharc jogalkotása mennyiben volt figyelemmel a korábbi jogszabályokra, mennyiben hatottak a megelőző rendelkezések a kuruc normák tartalmára. E helyütt az általános érvényű következtetések levonása nélkül is megállapítható, hogy a káromkodás szabályozásánál kétségtelül hatottak a pátensek, ediktumok megfogalmazásánál az elődök (vagy éppen ellenfelek) szabályzatai. Ennek formai és tartalmi bizonyítékai egyaránt vannak.

Láttuk, hogy a Habsburg országgyűlés két évszázad alatt mindössze két alkalommal foglalkozott az üggyel, akkor is egy-egy rövidke törvénycikkben mondott róla véleményét.

Annál inkább figyelemmel voltak a szitkozódás visszaszorítására a katonai szabályzatok kibocsátói. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a káromkodás terjedésének és az ez ellen fogantatosított hivatalos ellenlépéseknek legjobb tükré a különféle hadi törvények sora. Köztudomású, hogy a katonaeMBER enged talán leginkább fantáziájának a szitkok megformálásában; ezt a mohácsi vészt követő időkből rendelkezésünkre álló ediktumok bizony bőven tanúsítják. A katonai előírások között leggyakrabban az első helyen szerepelt az „Istent nem félők” megfenyítése. Az egyik legsúlyosabb vétségnek számított mindenfelé az istenkáromlás cselekménye. Bocskay István Kassáról, 1606. április 29-én kibocsátott hadi rendtartásának első szakaszában foglalkozott a káromkodókkal: „...a kapitányok mindenképpen azon legyenek, hogy az Istennek tisztessége naponként közöttök nevelkedjék, és minden seregben predicator tartanak és az kapitányok az undok szitkokokat és káromló beszédeket az vitézek között megtülsák”.¹⁸ Rákóczi György gyulafehérvári szabályzatában is fontos helyet foglal el isten tisztelete. A harmadik bekezdés „az sok különbölkömbféle undok szitkozódás”, „átkozódás” ellen szól.¹⁹ A büntetendő cselekmények körében különösen súlyosnak tartotta a „lelkével való szitkozódást”. A tényállási elemeket ezeknél precízebben írta körül a kővári várkapitány. Az általa büntetéssel sújtott vétségek: „Valaki ezeknek a rút szitkoknak nemével, ördögáttával, ördögteremtettével szitkozódik... ördöglelkével s egyéb efféle szokatlan szitkokkal szitkozódik...”²⁰ Apaffy Mihály szamosújvári ediktuma a káromkodás tényállását az ördög megidézése köré építette föl: „úgy mint ördög adta, teremtette, ördöglelkű, ördög hitű, s egyéb haját felborzoló káromkodás”.²¹ Ehhez a későbbi szabályzatok vajmi keveset adtak hozzá: a káromkodás leírását nem bővítették, megmaradtak általános megjelölés mellett.²²

Figyelmet érdemel Apaffy Mihály egy másik rendtartása, mely a káromkodásnak már két fajtájával számolt. Ahogyan rendelte: „I. Valaki illetlenül szitkozódik: toties quoties fogná continuálni: megpálcáztassék, ha pediglen káromkodó szókat, úgy mint ördögadta, teremtette és hasonlókat, meghaljon érette.”²³ Minden kommentár nélkül világos, hogy az „illetlen szitkozódás” teljesen más tartalommal bírt számára, mint a káromlás, amelynek úgy büntetésében, mint tényállási elemeinek megfogalmazásában a korábbi gyakorlatot fogadta el. Itt bukkan elő tehát a „másfajta” káromkodás, melyet mi az istenkáromlástól megkülönböztetendő, a káromkodás külön alfajaként, szitkozódásként tartunk számon, nem feledve természetesen azt, hogy a korabeli terminológia ilyenfajta különbséget nem tett. Az időben a szitkozódás, káromlás, káromkodás többnyire azonos jelentésű fogalmak voltak a jogszabályszövegek fordulataiban.

A szitkozódás és az istenkáromlás bizonyosfajta elválasztásáról tanúskodik az 1659:1 (erdélyi) törvénycikk is. Ebben tudniillik kettéválasztotta a törvényszöveg a „szitkozódókat” és a „káromló szitkozódásért” megbüntetendőket. Mi több, még a rendelkező részben is határozottan külön kezelte a két elkövető csoportot. Míg ti. „az szitkozódásról elegendő végzéseink vannak”, melyeket csak alkalmazni kell, erről külön nem intézkedett. Ellenben „az mi az nem régen kezdett káromló szitkozódásokat illeti...” lehetségesnek tartja a halálos büntetés kiszabását is.²⁴

Emlékirataiból tudjuk, hogy Rákóczi jól ismerte fejedelmi elődei tevékenységét, különösképpen hadszervező munkásságát.²⁵ Levéltárában megőrizte ősei leveleit, rendelkezéseit.²⁶ Lehetetlennek véljük, hogy éppen azok a katonai szabályzatok kerültek volna el figyelmét, melyek Bocskay István,²⁷ Bethlen Gábor²⁸ vagy I. Rákóczi György

keze alól kerültek ki.²⁹ Nem tarthatjuk véletlennek, hogy II.Rákóczi Ferenc is főként hadi szabályokban próbálta álláspontját érvényesíteni, s csak a szabadságharc hetedik évében terjesztette diéta elé a káromkodás büntetéséről szóló proposícióját. Tudjuk azt is, hogy Palocsay György lefordította a kuruc hadi igazgatás számára I.Lipót 1699-es katonai szabályzatát.³⁰

Az általános szokást követte a fejedelem is, amikor katonai büntető „törvénykönyvében” a gyilkosságot, egyéb emberölést, fegyverrel történő fenyegetést és testi sértést, mérgezést megelőzve, az egész ediktum második fejezetében rendelkezett a káromkodásról. Ennek legerjedelmesebb a fogalmazása. Minden korábbit meghaladó módon, precízen írta körül a bűncselekmény fogalmát: „Aki az Isten ígéből gonoszságtól viseltetvén, más kegyes életű keresztényeknek is botránkoztatásával csúfot űzne, annak megvetésével, azt vagy az Istennek dicsőséges Szent Nevét, Atya, Fiú, Sz.Lelket, Sz.Háromságot, annak hatalmát, igazságát, jóvoltát, és több szent tulajdonságait, a szerint a szent Sacramentumokat, Boldogságos Szűz Máriát, Idvezítőnk Szent Annyát és Istennek minden választott Szenteit, akárminémő motskos és utálatos illetlen szókkal káromlaná, szidalmazná, vagy pedig ama fertelmes káromkodó és Istenünket egész Hazánk ellen bosszúállásra gerjesztő, s igaz keresztényhez nem illő szitkokkal, úgymint: Eb, kutya vagy ördög, vagy kő vagy menny-kő vagy egyéb állat teremtette vagy Felebaráttjának lelkét (a mellyet Isten adott beléje) megparáznító ocsmány szókkal élne...”³¹

Az Edictum Universale e fogalommeghatározását azonban több, a fejedelem által kibocsátott pátens előzte meg. Az első, melyről tudomásunk van, a Domahidán keltezett Edictum Militare. A rendelet címzettje Nagy Pál, Nagykároly várának kapitánya.³² Tartalmából azonban egyértelműen kiderül, hogy egy általánosan kibocsátott rendelkezés egyik példányáról van szó. E szabályzatban a húsz fejezet közül a másodikikat foglalja el a káromlás bűncselekményének szankcionálása. (E szerint „...mindenható Istenünk ellen való káromkodás, attával-teremtettével való szitkozódás ő sz. felsége dicséreti ellen való véték...”.) Az ediktum dátuma 1703. szeptember 7. A korai datálás bizonyítja, hogy a kérdés a szabadságharc kezdetétől foglalkoztatta Rákóczi Ferencet. A szabályzatba került rendelkezést magyarázhatjuk egyfelől azzal, hogy a mintául szolgáló, fejedelmi elődök és hadvezérek parancsára készült hadi rendtartásokból került az ediktumba; azok mintájára fogalmazódott meg az intézkedés, de visszavezethető a fejedelem vallásos meggyőződésére is. Mint látni fogjuk, a következő évek jogalkotása mindkét érvet megerősítik majd.

Egy esztendővel későbbi adat: 1704. június 6-án a fejedelem Soltról kibocsátott pátensében a vármegyéket arra szólította föl, hogy ne csak a hadak, hanem a civil lakosság körében elharapózott káromkodás szokása ellen is lépjenek föl.³³ Az 1705. augusztus 29-én kelt káromkodók elleni rendeletét ismét „a Magyar Haza minden rendbéli lakosainak de kiváltképpen és nevezetesen” a vitézlő rendnek címezte. Az „Isten ostorát ránk hozó fertelmes bűnnek” nevezve tiltotta meg keményen az „adta teremtette és más hasonló szitkok” használatát. A pátensben már fölbukkan az 1563-i diéta artikulumára történő hivatkozás.³⁴ E rendelet végrehajtására szolgáló újabb intézkedésre bukkanunk még ugyanebben az évben: 1705. december 11-én Rákóczi Ferenc az istentiszteletekről rendelkezett, s pátense prédikátorok és papok katonai egységekhez történő beállításáról szól.³⁵ A káromkodásról szóló passzus végigkíséri az ediktumok továbbfejlesztési folyamatát, s a már idézett tényállás-megfogalmazásban nyeri el végső formáját. Rákóczi tö-

rekvésének csúcspontját a sárospataki országgyűlés 14. törvénye jelentette, mely az ország történetében harmadik ízben a diétára bízta a káromkodás elleni küzdelem ügyét. „A nyilvános bűjtről és a káromkodás kiirtásáról” szóló határozat követelményként fogalmazta meg: „És végre irtassék ki minden bűn amennyire a Szentlélek kegyelmével lehetséges: elsősorban mindenütt szűnjék meg az örökkévaló nevének borzasztó káromlása...”³⁶

Mielőtt e jogalkotási folyamat bizonyos miértjeire választ keresnénk, meg kell fogalmaznunk a fejedelem jogszabályalkotó tevékenységének egy kétségtől jellemző vonását. Az általa lényegesnek ítélt kérdések rendeleti szintű szabályozását törekedett testületi döntésekkel (általában szenátusi, itt országgyűlési határozatokkal) felváltani, azoknak ilyen módon nagyobb érvényt, tekintélyt szerezni. Nem kívánunk most más jogszabályok elemzésébe bocsátkozni, egyelőre megelégszünk a káromkodásra vonatkozó szabályok jogalkotási folyamatának és koncepciójának gyors áttekintésével. Az első megjelenés egyértelműen partikuláris jellegű szabály: várparancsnokoknak szóló ediktum, tulajdonképpen fejedelmi utasítás, melynek általános kiterjesztéséről (már ti. más katonai egységekre vagy a civil lakosságra) nincsen bizonyítékunk. A következő lépés a hadseregre kötelező általános Hadi Ediktum megalkotása, melyet fejedelmi rendelet formájában adott ki Rákóczi Ferenc. Ugyanakkor az egész országot minden polgári lakosára is kiterjedő pátensben tiltotta el a szitkozódást. S 1705 szeptemberére készen áll az országgyűlés elé bocsátandó, tehát annak hozzájárulását, megerősítését elnyerni kívánó tervezet a katonai törvénykönyvről. Csupán a rendeket foglalkoztató egyéb kérdések fontosságának sorrendje (állam- és kormányforma, király- vagy fejedelmválasztás, vallási villongások stb.) vetette le napirendről a kérdést, s halasztották el két esztendővel a tervezet tárgyalását. 1707-ben azonban végre sikerült megszerezni a diéta döntését, törvényerejű szabállyá emelték a Regulamentum Universalet³⁷ s vele együtt az Edictumot. Nem törvény lett belőle, hiszen – mint ismeretes – az ónodi 10. Articulus csupán a szabályzat elkészítéséről szólt, így mintegy törvényerőt kölcsönzött a jogszabálynak.³⁸ Ily módon a sárospataki törvénybe foglalás (legalábbis az istenkáromlás szabályozása szempontjából) további előrelépést jelentett. Törvényerejű szabályból artikulász rendeltetéssé vált az általunk vizsgált bűncselekményi tényállás.

Tartalmi szempontból szemlélve a szabadságharc blaszfémiaira vonatkozó normáit, nyilvánvaló a megelőző szabályokból történő építkezés. Tetten érhető ez a bűncselekményi tényállás elemeinek megfogalmazásánál s a büntetés megállapításánál is. A káromlás definíciójának kialakításakor a korábbi artikulusok, rendtartások tényállásait mintegy egyesítette, szintetizálta. A fejedelem és kancellárja, Ráday Pál – aki tudjuk, a katonai törvénykönyv tervezetének elkészítésében is aktívan közreműködött³⁹ – a megelőző rendelkezések kifejezéseit „csokorba gyűjtötte”, s az eddigi legteljesebb katalógusát adta.⁴⁰ Ha a büntetést vesszük szemügyre, az egyezés még egyértelműbb. A szankció egyezik a habsburg-jogar alatti Magyarország országgyűléseinek végzéseiben megfogalmazott rendelkezésekkel: ott is botozás, harmadizben történő elkövetés esetében pedig halálbüntetés járt az istenkáromlásért. Az eltérés a büntetés súlyosságában volt. Korszakunkra a káromkodásért kiszabott halálbüntetés ritka esetté vált. A helyi jogalkotás és a bírói praxis⁴¹ szívesebben alkalmazta az enyhébb szankciókat, úgymint: megvesszőzés, botozás,⁴² „nyelvében egy darab kivágassék”,⁴³ kaloda,⁴⁴ pénzbírság,⁴⁵ megsegyenyítés,⁴⁶ tömlőc,⁴⁷ közmunka,⁴⁸ kitiltás,⁴⁹ katonának adás⁵⁰ stb.

Különbőség mutatkozik a halálbüntetés végrehajtásának meghatározásában is. Az országgyűlési végzések között ugyanis nem szerepelt a megkövezés mint kivégzési nem. A diéták határozata csupán a gyilkosokra s egyéb gonosztevőkre szokásos büntetés alkalmazását követelte meg. Igaz, néhány ediktum már korábban tartalmazta a halálbüntetés ilyen nemét, mi azonban — ismervén a fejedelem mély vallásosságát — inkább a biblia említette eset analógiájára gyanakodunk.⁵¹

Az artikus indoklásában ugyancsak megegyezett az elődök véleményével, amikor azt mondja, hogy a káromkodás, istenkáromlás „Istenünk méltó haragját ellenünk felgerjeszti”. A kilátásba helyezett súlyos büntetés az elkövetett cselekmény korabeli felfogásához igazodik. Az istenen esett sérelem oly nagyfokú, minden bűncselekményt meghaladó súlyú, hogy a büntetés sem lehet más, mint a legsúlyosabbak egyike.

A blaszfémia tényállásának definíciójáról elmondottakat summázva látható, hogy a fejedelmi kancelláriáról kikerülő jogszabályok (s ezek között különösen az Edictum Universale) minden eddiginél pontosabb körülírást adták a bűncselekménynek. Az alapos előkészítést pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Edictumot megelőző általános szintű szabályozásban egyetlen olyan „terminus technicus” sincsen, melyet a fejedelmi jogalkotás ne olvasztott volna a végső tényállásba.

Nem kerülhető meg természetesen az a kérdés sem, hogy a fejedelmi elgondolásokhoz mennyiben igazodott a gyakorlat. A válasz nehezen adható meg. Az istenkáromlás büntetése ugyanis évszázadok óta a mindennapi judikatúra része volt, azon nem könnyű kimutatni a tételes jogalkotás közvetlen hatását, különösen ilyen rövid „távon”, néhány év processzusai és deliberátumai nyomán.

A helyi jogalkotást nem forradalmasították a pátensek. A fejedelmi rendeletek nyomán megismételték, kiegészítették korábbi rendelkezéseiket. Túróc vármegye kézhez kapván II. Rákóczi Ferenc 1704. június 4-én kelt pátensét, mely a káromkodókat megvesszőzésre, majd megkövezésre ítélte, nyomban kibocsátotta statutumát. 1704. július 3-i közgyűléséből datált rendeletében hivatkozott arra, hogy „mind nemesi, mind paraszti személyek vakmerősége, szemérmertlensége és gonoszsága annyira megnövekedék, hogy ...isteni kézből adományozandó békét nem remélhetnők...”. Az istenkáromlókat (a lakodalmak, eljegyzések és keresztelési ünnepségek eseteit kivéve) 12 forint pénzbüntetéssel(!) sújtotta.⁵² (Ismeretes, hogy ez idő tájt a vármegyei közgyűlések legszívesebben pénzbüntetést szabtak ki a káromkodókra, növelvén ezzel költségvetési lehetőségeiket.⁵³) Az általunk átforgatott vármegyei iratanyagok nem látszanak bizonyítani, hogy a rendelkezések hatására növekedett volna az istenkáromlók elleni processzusok száma vagy hogy a központi rendelkezésekhez alkalmazkodva, megváltoztak volna a helyi büntetési szokások.⁵⁴

A fejedelmi elgondolások legközvetlenebbül a hadi auditorok által procedált eljárásokban tükröződtek. Ők közvetlenül a frissen alkotott katonai rendtartások, rendeletek és jogszabályok szerint voltak kénytelenek eljárni. A hadbíróági iratanyagot lapozgatva azonban mind ez ideig nem bukkantunk olyan percsomóra, kihallgatási jegyzőkönyvre vagy ítéletre, melyben kizárólag a káromkodást tekintették volna az eljárás alapjául szolgáló bűncselekménynek. Olyan eset többször is előfordult, hogy valamely bűncselekmény kapcsán értékelték a káromkodást, önállóan azonban soha. Például egy alkalommal a tanúkihallgatási jegyzőkönyv kérdőpontja szerint a nyomozó hatóság az után érdeklődött, hogy „Naményi Gáspár úr mi módon ment Gyöngyössy István úr házára?”.

Valójában tehát hatalmaskodással van dolgunk. Ezt kiegészítve azonban arra is rákérdeztek a testimoniális készítői: „Milyen szitkokkal és fenyegetésekkel kényszerítette a vádlott Gyöngyössyt?” S így került a vádpontok közé az istenkáromlás bűncselekményének elkövetése is: „mondván ördög adta kurvája, atta Teremtette Kutya fia, meg holt anyja Lelkének is...”⁵⁵ Megfenyítették azt a katonát is, aki „Mocskos szókkal káromkodott az Említette Hadnagy Nagyságos Vitézlő Darvas József ordinar Vice Ispány Úr Ellen.”⁵⁶ A példa azt igazolja, hogy nemcsak istenkáromlásért, hanem szidalmazásért, előjáró vagy tisztségviselő reputációját csorbító szitkozódásért is büntetés járt.

A leggyakoribbnak számító eset volt a katonák erőszakoskodása, prédálása, kóborlása kapcsán megvalósított, s felelősségre vonásuk alkalmával terhükre rótt istenkáromlás. „...a Nemes Vármegyéről a lézengő katonák fogdosására Kegyelmes Urunk parancsolattya szerint kibocsátott katonákra reá ütven Padnai István úr több társaival...megfogdosták, düfölték, verték azon N.Vármegye katonáit, illetlen szitkokkal, teremtette Armásik szidván őket...”⁵⁷

A káromkodás bűncselekményének halmazatban való megjelenése a polgári bíróságok eljárásait is jellemezte.⁵⁸

A jogszabálysorozatnak tehát figyelemre méltó, komolyabb gyakorlati hatása nem volt. Mégis mennyi energia, fáradság, gond és tennivaló volt a jogszabályok megszövegezése, kibocsátása mögött! Vajon miért éppen a káromkodásról szóló jogszabály és fejedelmi elképzelés járta be a legalsótól a legmagasabb aktusig vezető utat, amit csupán a szabadságharc kardinális kérdéseit jelentő nemesi adóztatás vagy a jobbagyfelszabadítás „érdemelt ki”? A jogalkotás folyamatát szemlélve a választ, véleményünk szerint, két fő tényezőben lelhetjük meg. Megítélésünk szerint a legfontosabb elem a fejedelem személyisége. Közismert Rákóczi Ferenc buzgó vallásossága, melyről környezetének tagjai számos helyen, naplókban, levelekben, memoriálékban is beszámoltak. E képhez tökéletesen illeszkedik a szécsényi országgyűlés szeptember 23-i eseményeiről készült följegyzés. E szerint „a fejedelem most fájdalom érzései között kijelentette, hogy a katonaságnál, valamint tisztjeik között is, a káromkodás vétke képtelenül elhatalmasodott. Mint kívánhatjuk, mondá, hogy a közember legyen jó, midőn a tisztnek adnak ily rossz példát? Egyszersmind kifakada gróf Bercsényi Miklós tábornok ellen; mindég ilyen volt, mondá; ilyen bujdosása előtt és bujdosása olta. Erre Forgács Simon felelt: nagyságos uram, úgymond, a katona olyan, mint az apácák paripája, kit ha szépen kér az ember, vele nem boldogul, de ha káromkodással lát hozzá, megerőlteti magát, s azt is elbírja, amit elbírnai nem remélt...”⁵⁹

Összevetve mindezt egyéb jogszabályi indoklásaival, egyértelmű a kép: a blaszfémia szabályozásának alakulását döntően a fejedelem személyisége befolyásolta. Másfelől persze azt sem felejtethetjük, hogy a jogalkotás folyamatában a káromkodás ellen újabb és újabb megfogalmazása elé a rendek semmiféle akadályt nem gördítettek. Az amúgy is számtalanszor előírt szanckiók nem érintették érdekeiket. Figyelmüket természetesen a lényegbevágó problémák törvénybe iktatására (vagy éppen ennek megakadályozására), a rendeleti megformálására fordították.

Véleményünk szerint a blaszfémia szabályozásának sorsa a Rákóczi-szabadságharc jogalkotásának egy döntő mozzanatára vet fényt, nevezetesen megerősíti a II.Rákóczi Ferenc személyiségének befolyásoló súlyáról már eddig is kialakult véleményt.

- 1 A' magyar országi confoederalt nemes statusok és rendek részéről szabott hadi regulák, articulusok és törvények. 1707 május.; Országos Levéltár, a Rákóczi-szabadságharc levéltára, G szekció (továbbiakban: OL Rszh.It.G.) 15.1.1. Caps A₁ Fasc. 12. 1–30. sz. (továbbiakban: Edictum Universale)
- 2 Vö erre nézve *Mezey Barna*: Jogalkalmazás a Rákóczi-szabadságharcban – a katonai bíraskodás. A Rákóczi-emlékév ELTE pályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk. *Kovács Kálmán*. Bp. 1977., 5.
- 3 *Mezey Barna*: A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései. Jogtörténeti értekezések, 11. sz. Bp. 1981.
- 4 L. a brezáni pátens (1703. május 6., ill. 12.) indoklását vagy a háború okait vázoló Recrudescunt... kezdetű kiáltványt. OL Rszh.It.G.19.11.3.e. 1–4., 5–9., ill. 24–41. sz.
- 5 1563:42. és 1659:42.tc.
- 6 *Lehoczky Tivadar*: Mióta káromkodnak Magyarországon? Századok, 1894. 426–427.
- 7 A Ráday-levéltárból közölte *Esze Tamás*. In: *Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Pap László*: Ráday Pál iratai I. 1703–1706. Bp. 1954., 391–425.
- 8 1556:23. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Bp. 1875–1898. (továbbiakban: EOE) 1544.
- 9 1619:1.; EOE VII.512.
- 10 1619:2., 3. EOE VII. 513.
- 11 1678:7., EOE XVI. 534.
- 12 1680:1., EOE XVII. 94.
- 13 1697:26., EOE XXI., 293.
- 14 1659:1., EOE XII., 220.
- 15 Approb.Const. Part. 5. Ed. 34.
- 16 Comp.Const. Part. 3. Tit. 14. Art. 2.
- 17 Approb. Const. Part. 3. Art. 22.
- 18 *Czidky Ferenc*: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Bp. 1924. 51.
- 19 1634. augusztus 13., Alba Iulia. Közli: *Szilágyi Sándor*. Hadtörténeti Közlemények, 1894. 144.
- 20 Edictum milatre in acre Kővár, 1665. die 1 Martii. Közli: *Koncz József*. Hadtörténeti Közlemények, 1891. 428.
- 21 *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682. augusztus hó 5-éről. Közli: *Koncz József*. Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 291–296.
- 22 Vö. Anno 1710 Mense 20 Aprilis. Tek.Nemz.Vzlő.Nagyszegi Gábor Generalis Főstrázsamester, Érsek-Újvári Commendans és ugyan Tek.Nemz.Vzlő. Ordódy György Brigaderos és Commendans Uraiméknak kiadott Instructiojok. Közli: *Thaly Kálmán*. Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 23.; Az Főlséghez Rómaj Császár, Németh, Magyar is Cseh Országai Király Első Leopold Kegyelmes Urunk Eö Felsighe Hadi Articulusi (1699, 1734). Közli: *Borovszky Samu*. Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 569.
- 23 1686. július 8., Szeben. Közli: *Koncz József*. Hadtörténelmi Közlemények, 1891. 721.
- 24 1659:1. EOE XII. 220.
- 25 II.Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Bp. 1980.; Archivum Rakoczianum, III.Osztály: Írók. II.Rákóczi Ferenc művei. 322.
- 26 OL Rszh.It.G.15.1.1.Caps A₁ Fasc. 17.
- 27 Hadtörténelmi Közlemények, 1890. 115–117.
- 28 Bethlen Gábor tábori parancsolata. Erdélyi Múzeum, 1815. 179.
- 29 1634: I.Rákóczi György hadi szabályzata a havasalföldi hadjáráthoz. Hadtörténelmi Közlemények, 1894. 143–148.; I.Rákóczi György hadi rendszabályai és rendelete a hadi fegyelemről (1645). In: *Vajna Károly*: Hazai régi büntetések. II. Bp. 1907. 11–18.; *Szilágyi Áron–Szilágyi Sándor*: Török Magyarokori Történelmi Emlékek. Pest, 1870. V. k. 314.
- 30 *Fejérpataky László*: Lipót császár által kiadott katonai szabályok. Ludovica Academia Közlönye, 1877. 164–166., továbbá Századok, 1873. 173.
- 31 Edictum Universale, Titulis I. Articulus II.
- 32 Történelmi Tár, 1904. 35.

- 33 Történelmi Tár, 1909. 35.
- 34 OL Rszh.It.G. 19.II.3.e. 64.
- 35 1705. december 11., Szaniszló. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Kiadta: *Géresi Kálmán*. Bp. 1897. 342–343.
- 36 Statuta Confoederatorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum Generali eorundem Conventu pro die 22bris Anni 1708 in Oppidum Sárospatak; OL Rszh.It. G.27.V. 1.a. 117–131.
- 37 Országos Széchenyi Könyvtár, RMK.1733.
- 38 Az ónodi articulusok. OL Rszh.It.G.35.112 valamint OSZK Fol.Hung.59.ff.16–27.
- 39 *Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc – Papp László*: Ráday Pál iratai. I. 1703–1706. Bp. 1954–392.
- 40 A kifejezések katalógusa:
 Aki „Isten igéjéből...gúnyt űzne”
 „Istennek dicsőséges Szent Nevét...szidalmazná”
 „Atya, Fiú, Sz.lelked, Sz.Hármoságot...szidalmazná”
 „a szent Sacramentumokat, Boldogságos Szűz Máriát, idvezítőnk Szent Annyát...szidalmazná”
 „Istennek minden választott Szenteit...szidalmazná”.
- Aki a felsoroltaknak „hatalmát, igazságát, jóvoltát és több szent tulajdonságait...szidalmazná...”, ezeket „akárminémű motskos és utálatos illetlen szókkal káromolná”.
- Aki „keresztényhez nem illő szitokkal élne”, úgymint
 „eb, kutya teremtette”
 „ördög...teremtette”
 „kő vagy mennykő...teremtette”
 „egyéb állat...teremtette”
- Aki „felebaráttjának lelkét paráznító ocsmány szókkal élne”
- 41 A bírói gyakorlatról I.: *Makoldy Sándor*: A káromkodás elterjedése és büntetése hazánkban 1850-ig. Bp. 1926.; *Szigethy Győrfy István*: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922.; *Uő.*: Szilaj pásztorok. Turul Füzetek, 1939.; *Török Gábor*: XVII–XVIII. századi palóc szitkok és káromkodások. Magyar Nyelv, 1969. 86–87.; *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp. 1954.; *Ürészék*. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. *Varga Endre*. Bp. 1958.; *Lehoczky Tivadar*: i.m.; *Kolozsvári Sándor – Óvári Kelemen*: Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. I–VIII. Bp. 1885–1904. (A továbbiakban: C.S.)
- 42 C.S. IV/1.259. Esztergom (1664)
- 43 *Szigethy Győrfy*: Nagykunsági krónika. 131.
- 44 C.S.III.671. Nagybánya (1667)
- 45 C.S.IV/1.594. Pozsony (1707); IV/1.432. Sopron (1725)
- 46 C.S.I.115. Háromszék (1703–1773)
- 47 C.S.V/1.209. Győr (1688)
- 48 C.S.IV/2.306. Madar (1619)
- 49 C.S.II.141. Kőszeg (1615)
- 50 *Szigethy Győrfy*: Szilaj pásztorok. 22.
- 51 Mózes III.24.
- 52 C.S.IV/1.598.
- 53 *Makoldy*: i.m. 13.
- 54 Heves Megyei Levéltár, közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyvek; Prot. 1697–1710. OL Filmtár 3366.; Heves és Külső-Szolnok vármegyék 1703–1710. évi közgyűlési jegyzőkönyvei 1703–1710. OL Filmtár 2067.; Eger város tanácsjegyzőkönyve. Nr. 5. 1706–1712. OL Filmtár 2070.; Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Acta Politica, Borsod megyei közgyűlési jegyzőkönyvek, 53. OL Filmtár 2066.; Rákóczi-anyag OL Filmtár 2062., 2063.
- 55 OL Rszh.It.G.28. V.2.h.49.
- 56 OL Rszh.It.G.28. V.2.h. 82–87.
- 57 OL Rszh.It.G.28. V.2.h.54.
- 58 OL Rszh.It.G.30.V.4. „Ad Stum hallotta Csizmadia Albert szájából, hogy mondotta te semmire-kellő, nyomorut, ezen úr Portáján itt nekem nem parancsolsz...” (101. sz.) A tanú „ha tudná s

hallotta volna, hogy közönségesen mond Városi Tanácsot, Bíró t micsoda illetlen szókkal illette, szidta, mocskolta, fenyegette?...Harminczados Űr Kurva az Annya, a Beregszászi Bírónak a lélek beste kurva fiának...mondta"... (136–137. sz.)

59 Acta Convetus Szécsényiáni 1705 szeptember 23. OSZK Quart.lat.2524.Tom.III.Fol.61.

Tudománytörténet

HORVÁTH PÁL

A JOGTÖRTÉNET-TUDOMÁNY A BUDAPESTI EGYETEMEN 1945 UTÁN

A magyar jogi historizmus fejlődésének egy időben is kiterjedt korszaka zárult le az ország immár négy évtizeddel ezelőtt lezajlott felszabadulásával. Főként a polgári jellegű jogtudományok kiteljesedése idején születtek e téren ma is értékálló eredmények minálunk. Ennek ellenére a korábbiakban csak egyes nagynevű gondolkodóink szemináriumai-ban nyílt némi lehetőség; tisztultabb történeti látásmód ébresztésére, ill. egyáltalán a kutató–elemző jogtörténeti forráskutatás lehetőségeinek az élesztésére.¹ Nem véletlen tehát, hogy a Kar jogtörténeti szemináriumaira az adott kor több haladó gondolkodója is felfigyelt,² a hallgatók döntő többsége azonban az ún. külső jogi „szanatóriumok” tudománytalan kompendiumainál több szellemi támaszhoz nem jutott. Az ilyen és hasonló körülményeket felidézve érthető ma már csak az újabb jogásznemzedékek számára az a megállapítás, hogy hazánk felszabadítása nem pusztán katonai eseményként került a legújabb kori történelembe, hanem általa a régi népellenes rendszer alapjai is gyökeresen megrendültek. Az alma mater falai romokban heverték, jelképesen maguk alá temetve a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, amely a nemzet szellemi felemelkedését gátolta. Születés és rang szerinti kiváltságok, vallási diszkrimináció kerültek végre a történelem lomtárába, miközben az egykoron hazátlansággal vádolt fővárosi munkásság áldozatos munkája nyomán ismét újjáépült a Kar otthonát képező egyetemi épület is.

Pátosz nélkül mondhatjuk tehát, hogy romjaiból emelték magasra a nemzet legjobbjai az ősi egyetemet, és azt most már a felszabadult nép fiainak a megkülönböztetés nélküli befogadására formálták. Megannyi balszerencse közt bőven volt már történelmi tapasztalat arra, hogy a tudomány és a nép egymásrautaltsága végre tudatosodjék, és a világ csodálattal tekinthetett rövidesen azokra az eredményekre, amelyek az ország, ill. a tudomány felszabadításából fakadtak. Ime ez az a történelmi idő, amelyben a jogtudomány újjáéledése nyomán Egyetemünk Jog- és Államtudományi Kara ismét meghatározó jelentőségűvé lehetett a magyar jogi kultúra fejlesztésében.³ Neves bírák, ügyészek, ill. a vezető államigazgatási szakemberek egész generációi nevelkedtek azóta a Karon az új társadalmi rend és jogtudományok szoros történelmi egymásrautaltságát kifejezésre juttatva.

Ilyen előzmények után immár közel négy évtizede szakadatlanul növekszik az igény társadalmunk részéről a jogilag kiművelt emberfők iránt, és nyilvánvaló, hogy ennek a progresszív folyamatnak az eredői 1945 tavaszához nyúlnak vissza. Innen fakad a mi jogtudó értelmiségünk reneszánsza, az a cselekvő, lázas lendület, amely egyre gyakrabban

a tudományos feladatok megoldásában való közvetlen részvételt is felkívánja a fiatal jogásznemzedékek számára. Merőben új törekvések jellemzik tehát a Kar legújabb kori történetét, és ez alól az egy ideig még polgári jellegű magyar alkotmány- és jogtörténet művelői sem vonhatták ki magukat. Így a felszabadulást követő évek új lendületet kölcsönöztek pl. az önmagára maradt Eckhart Ferencnek,⁴ aki a dékáni (1946), ill. pro-dékáni tisztt betöltése mellett az életmű beérett alkotásait is ebben az időben adta közre. Az akadémiai jutalomra érdemesült gazdaságtörténeti művére, ill. a változatlanul polgári szemléletet tükröző magyar jogtörténeti szintézisére is joggal utalhatunk,⁵ miután ezek az alkotások már az ellenforradalmi kurzus kultúrpolitikai törekvéseinek az anatómáiként jelentkeztek. Hiánypótló kézikönyve⁶ ugyanis egyfajta betetőzése volt a magyar alkotmány- és jogtörténet megújítását célzó küzdelmének, amelyben az elődöknél reálisabb világszemlélettel, a gazdaságtörténeti kutatásokban való jártasságával, ill. a kutató–elemző szakirodalmi és forrásfeltáró munkásságával sok vitás kérdést tudott kedvezőbb megvilágításba helyezni.⁷

A hazai kézikönyv-irodalmunk sorában ez volt az első, amely az újkori jogtörténetünk elmaradottságát nemcsak felismerte, hanem az utolsó száz év jogfejlődését is rendszerezni törekedett. Két évtizeddel az eredeti felismerések⁸ után tehát az 1946-os magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv már a polgári jellegű állam- és jogfejlődésre is ráirányította a figyelmet.⁹

A felidézett magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv és a mögötte lassan kiteljesedő életmű természetesen nem azonosítható még a marxista jogtörténet-tudomány-nyal. A polgári tudományosság jobb hagyományainak ébrentartását, ill. továbbfejlesztését jelentette ez a mű, ill. a nyomában röviddel később beért 1848-hoz tapadó kutatás¹⁰ is. Eckhart Ferenc előadásaiiban azonban egyre jobban kiteljesedhetett most már a társadalmi-gazdasági okok meghatározó szerepének a vállalása,¹¹ és ez az egyidejűleg átélt világnézeti válság éveit is lényegesen megkönnyítette számára. Nem okozott tehát szellemi megtorpanást nála az ún. „magyar és összehasonlító európai jogtörténet”, ill. a modern gazdaságtörténet oktatásának a követelménye.¹² Sőt az utóbbi negyedszázad fejlődését markáns tömörséggel kifejező 1948–1950. évi változások (reformok) hatása alá kerülve Eckhart Ferenc ismét megtalálta élete értelmét és újabb nagy volumenű kutatómunkához látott. Ettől kezdve tudományos tevékenysége szerves alkotóeleme lett a hazai szocialista jellegű jogtörténet-tudományok kibontakozásának.¹³

A régi előítéletek, ill. tudománytalan tanítások hatása alóli felszabadítást célozva a VKM 1948/49. évi rendelkezései egész sor új tanszék meghirdetését tették lehetővé Karunkon.¹⁴ A historikus jogtudományok szembetűnő kiterjesztését jelentette pl. a régi politika helyébe lépő „államtan, a politikai rendszerek története” c. tárgy, ill. a korábbiakban már jelzett gazdaságtörténeti oktatás valóra váltása. Vele egyidejűleg látjuk a hungarocentrikus történet szemlélet feloldását célzó „általános jogtörténet” bevezetését,¹⁵ nem csorbítva a nemzeti jogtörténet alapvető szerepét, amelynek a katedrája akkor már a kutatómunka előkészítését szolgáló népes szemináriumot is fenntartott.

A magyar jogi gondolkodás reakciós nacionalizmusának gyökeres felszámolásával intézményesült tehát a pesti jogi karon az az egykoron „egyetemes európai jogtörténet”-ként megismert tudományág, amely valóban új életre keltette az egyes népek, ill. nemzetek jogfejlődésének vizsgálatát, megkövetelve egyúttal az oktatástól a jogfejlődés történeti

törvényszerűségeinek láttatását is. Ilyen értelemben válhatott szorosan egymásra épülő ismeretanyagok hordozójává a nemzeti és az egyetemes jogtörténet oktatása.¹⁶

A történeti jogtudományok oktatásának erőteljes kiszélesedése óraszámban is szembevető volt, de a fordulat évét követő időkből az általános jogtörténet ismeretanyagának a kiszélesedése nyomán a politikai rendszerek története, ill. a gazdaságtörténet önálló meghirdetése már elmaradt. A két alapvető jogtörténeti tanszak megszilárdításának az ügye került most már előtérbe,¹⁷ amihez a szovjet tapasztalatok céltudatos felmérésére való törekvés is erőteljesen hozzájárult.¹⁸ A tudományos kutatómunka új szervezeti formáinak kibontakozása idején pedig a hazai jogtörténet-tudomány ígéretes fejlődésének a nagy lehetőségeit jelentette, hogy az egyetemes műveltségű Bolgár Elek akadémikus 1952-ben elfogadta az Állam- és Jogtudományi Kar meghívását.¹⁹

Bolgár Elek egyike volt azoknak, akik az ellenforradalmi rendszer negyedszázada alatt emigrációba kényszerülve hoztak létre páratlanul gazdag életművet,²⁰ miközben a társadalmi harcok élvonalában haladva, gyakran a magasztos célok követelték meg a szerző anonimitását. Valóban a kifejelett módszeres logika- és stíuselemző vizsgálódások útján is csak újabb részeredményeket lehetne elérni ma már ennek az életműnek a feltérképezésében, miután Bolgár Elek a társadalomtudományok egész sor ágazatában alkotott maradandóan, de gyakran névtelenül. Tudós volt és kultúrpolitikus, amit az MTA rendes tagságának az elnyerése (1949) és az élete lealkonyultáig viselt egyetemi stálumok²¹ csak szinte utólagos elismerésként szimbolizáltak. Mozgalmas életútját ugyanis már az alkotómunka kezdetétől kísérték azok a monografikus igényű kutatások, amelyek az emberiség sorsdöntő problémáit vizsgálták.²²

Az egyetemi katedra elnyerése Bolgár Elek számára eredetileg is akkor válhatott valóssággá, amikor a korabeli világ „legmegalkuvóbb burzsoáziája beismerte, hogy a legnagyobb válság pillanatában történelmi szükségszerűség a tanács hatalom”.²³ Ez a történelmi szituáció érlelte eleve a tudós elme sokoldalúságát.²⁴ Ilyen előzmények után Bolgár Elek a tudós, a kultúrpolitikus, ill. az aktív diplomata elhivatottságával kétszer élte meg a szocialista állam és jog alapjainak a lerakását. Ezért lett képes a történelmi jelentőségű tapasztalatokat elsőként tárgyilagosan elemezni,²⁵ a Vörös Hadsereg katonájaként hazai földre lépve pedig a pusztta jelenlétével is felfokozott érdeklődést keltett az akkori időket megelőzően létező szocializmus iránt.²⁶ Tudományos elkötelezettséggel vett részt a szocializmus megvalósult igazságainak terjesztésében, és ez az Egyetem szellemi életébe visszatérve igen sokrétűen hatott. A minden tekintetben tudós mentalitású Bolgár Elek nem pihenhetett meg a negyedszázaddal korábban egyszer már kiérdemelt katedrán. Így az 50-es évek első felében az Egyetemen, ill. az Állam- és Jogtudományi Kar szocialista átalakulásában is kiemelkedő szerepe volt, a két jogtörténeti tanszék népes hallgatósága és oktatógárdája számára pedig valóssággal két kézzel osztotta a tudást és a humánumot.²⁷ Ebben a nemes bölcsességében ismerte meg Bolgár Eleket az új Magyarország jogtudó értelmisége, és szellemét ilyenként őrzi az Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Joggal magáénak tekinti azonban őt a filozofikus műveltségét gyarapító berni egyetem,²⁸ a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Jogi Fakultása, ahol eredetileg (1906) a hazai jogi doktorátust megszerezte,²⁹ ill. a térben oly távol eső frunzei pedagógiai főiskola és a rosztovi egyetem is.³⁰ Nekünk azonban eggyel több okunk volt méltatására,³¹ miután az Egyetem ősi falai között élt és hatott eredendően a tudós Bolgár Elek szelleme.

Az Állam- és Jogtudományi Kar utóbbi negyedszázadának a legbonyolultabb évei voltak azok, amikor Bolgár Elek ismét a jogi felsőoktatás szolgálatába állhatott. Szélesebb értelemben is igen nagy szüksége volt tehát az újjászülető magyar jogtudománynak a nagy gondolkodó bölcsességére, szűkebb értelemben a művelt tudományágazat (a jogtörténet-tudományok) körében zajló eszmei küzdelmekben pedig messze előremutató tényező lehetett.³² Szélesen hullámzó eszmei viták zajlottak ezekben az években a jogtörténet művelői körében is.³³ A polémiák elburjánzását azonban jórészt sikerült megátolni, amiben Bolgár Elek szellemének jelentős szerepe volt. Nem így az 1955-ben felszínre került (ún. második szellemi-történeti) vitákban, amelyek már távollétében zajlottak és szükségtelenül kiélezett polémiákhoz vezettek.³⁴

A két nagy iskolateremtő gondolkodó közel egyidejű elmúlása³⁵ és az ellenforradalom hatása alatt a Kar jogtörténetész bázisai megritkultak, és a hivatásszerűen jogtörténettel foglalkozók szerepe is meggyengült a magyar jogtudomány egészén belül. Ugyanakkor jelentős személyi³⁶ és szervezeti változások is lezajlottak. Így a Kar jogtörténetészei élesztették újjá a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztályát és a kialakult kritikus helyzet felmérését is eredményesen szorgalmazták.³⁷

Az oktatásban mutatkozó nagyfokú lekötöttségek ellenére erőteljesebben ettől az időtől gyarapodott a tudományos fokozattal rendelkezők száma, és az új monografikus feldolgozások beérése is jelentkezett. A 60-as évek első felében zajló jogi felsőoktatási reform azonban ismét csak jelentős erők lekötését eredményezte.

Sokréttű elemző vizsgálgatások zajlottak ebben az időben a Kar két jogtörténeti tanszékére támaszkodva a szakjogtudományok és a jogtörténetírás, a középiskolai képzés és az alapozó jogtörténeti tanszakok viszonyáról, ill. az otkató-nevelő munka eszmei-tudományos színvonaláról stb. A kialakult elvárások között a tananyagok súlypontjának a modern karokra történő áthelyezése³⁸ is elsődlegesen a budapesti Kar jogtörténeti tanszékeire nehezedett, a gyakorlati jellegű (forráselemző) oktatás alapanyagainak a kimunkálása pedig kizárólagosan itt jelentkezett. Így csak a fiatalabb jogtörténetész nemzedék viszonylag gyors felzárkózása és a társakrok megfelelő tanszékeivel való együttműködés tette lehetővé a korszerűsített tananyagok gyors megjelenését, ill. az újabb szintetizáló művek megteremtését.³⁹

A 60-as években kifejlett szervezeti formák között tehát a Kar jogtörténeti kutatóbázisai tovább szélesedtek, és az oktató-nevelő munka szinten tartása mellett számottevő tudományos eredmények is jelentek. Az utóbbi időben egyre gyakoribbá lett ezeknek az eredményeknek a felmérése,⁴⁰ a monografikus, ill. a részletkutatási eredményekről pedig a különböző tudományági helyzetelemzések adnak megbízható támpontokat.⁴¹ Szükségtelen volna tehát a Karon működő joghistorikusok újabb eredményeit kifejező bibliográfiai adatokat pusztán recitálni. Célszerűbbnek tűnik viszont, ha némi kitekintést teszünk azokra a főbb törekvésekre, ill. jelenségekre, amelyek a Kar szerepét jellemzik a magyar jogi historizmus formálása területén.

A magyar jogi historizmus világméretű alakításáról szólva az utóbbi évtizedek során – mondja egy idevágó megállapítás – jobbára a polgári jellegű jogtörténet-tudomány által elhanyagolt újkori – és legújabb kori jogtörténetünk megalapozására került sor.⁴² A magyar jogtörténetírás tudatformáló szerepének kiszélesítése egyenesen vezetett el ugyanis a súlypontoknak az újkorra való tartós áthelyeződéséhez, amelyre vonatkozó felismerést már a 20-as évekből felidézhattünk.⁴³ A megvalósításban azonban valóban

csak a modern marxista jogtörténetírás hozott számottevő eredményeket,⁴⁴ és ezt a nem-es ügyet egészen a legutóbbi időkig fenntartás nélkül vállalták a Kar jogtörténészei. A feladat tudatosodását⁴⁵ követően két évtized sem telt el, amikor már korszakos tagolásban mutathattuk be azokat az eredményeket,⁴⁶ amelyek tekintélyes részét a budapesti Kar jogtörténészei, ill. a szakjogtudományok historikus vénájú alkotói hozták felszínre.

Érthető tehát, hogy a hazai tudományos élet felgyorsult átalakulása idején viszonylag rövid idő alatt háttérbe szorult az a régi szemlélet, amely csak a középkori jogfejlődés vizsgálatát tartotta a jogtörténet-tudomány feladatának. A modern jogtörténetírás a középkorcentrikus szemlélet egyoldalúságát leküzdve az új és legújabb korok jogfejlődésére irányította a figyelmet, és ez valóban számottevő eredményeket hozott a Kar két jogtörténeti tanszékének munkájában. „A hazai jogtörténet középkorkutató bázisainak az enerválódását persze nehezen tagadhatók”⁴⁷ és ez is arra vall, hogy a felidézett előrelépés egyoldalúsággal párosult. Nem vitatható tehát, hogy a jogtörténetírás ilyen értelemben vett egyensúlyvesztésének a megszüntetéséhez a módszeres középkorkutató munka rangjának és súlyának visszaállítása múlhatatlanul szükséges.

Nem egy numerikus jellegű számvetés ismeretes az utóbbi időkben arról, hogy a historikus kutatómunka milyen arányban foglalkozik a főbb ágazatcsoportokhoz sorolt jogágak fejlődésével. Így Karunk jogtörténészei is osztoznak az ítéletben, hogy az utóbbi negyedszázadban realizált törekvések az állam- és alkotmánytörténeti, ill. az újabb kori politikátörténeti problémák megoldását helyezték előtérbe. A Karra telepített kutatóbázis eredményeiben újabban az állam- és a politikatudomány előtérbe kerülése is ösztönzi az idevágó eszme- és intézménytörténeti vizsgálódásokat.⁴⁸ Közismert viszont az ebből fakadó probléma, hogy a hazai jogtörténetírás a megoldatlan problémák társadalompolitikai relevanciáira irányította a figyelmet, ami persze önmagában is sok pozitívummal járt. A kutató kapacitások több mint felét lekötik azonban ezek a törekvések, következésképpen egy sor jogágazat „intézménytörténete csak nagyon is szerény képviselőre jut”.⁴⁹ Ebből adódik tehát, hogy nálunk a nemzeti jogtörténet összefoglaló kézikönyvének is oly módon kellett megszületnie, hogy a modern árutermelő társadalom legfontosabb ágazatában lezajló fejlődést in komplexu a historikus vénájú civilistának kellett feltárni.⁵⁰ Ezáltal persze szerencsésnek is mondható ez a kézikönyvkiadás, de az elért eredmény önmagában nem hozhatja be azt a lemaradást, amely általában a civilizációs változások útvesztőinek a feltáratlanságából származik. A polgári tudományosság marandó eredményei nyomán⁵¹ persze valóban mód nyílik pl. a magyar feudális magánjog összefüggő képének kialakítására. A mohács előtti szokásjog világába mélyen visszanyúló gyámsági jogunk⁵² közkinccsé válása viszont azt mutatja, hogy az idevágó feladatok még bőven adóttak. Az MTA által támogatott kutatóbázisaink érdeme persze, hogy már a 60-as években tudatosan éledt a magánjogtörténeti kutatómunka hiányának a felszámolását célzó törekvés,⁵³ és az intézménytörténeti kutatómunka első eredményei is feltűntek.⁵⁴ Joggal remélhető persze, hogy a közeljövőben hasonló céltudatossággal fordul majd a jogtörténetírás pl. a büntetőjogi, a munkajogi ágazatok fejlődésében kitárulkozó történelmi tapasztalatok felé is.

A feladatokhoz mérten szerénynek mondható jogtörténeti kutatóbázisaink fejlődését vizsgálva nagy gyakorisággal idézzük azokat a munkálatokat, amelyek a tudománytörténethez, ill. szélesebb értelemben a jogi historizmus fejlődésének feltárásához tapadnak.⁵⁵

Eszmetörténeti, egyetemtörténeti, biográfiai stb. kutatások vegyültek e körbe, amelyeket eredetileg a régi tudományos eredmények kritikai elemzésére, ill. a maradandó értékek felhasználására irányuló törekvés élesztett.⁵⁶ Hasonlóan komplex feladatok gyűjtőkörévé lett az utóbbi évtizedek folyamán a szocialista jogtípus fejlődéstörténetének a módszeres megközelítése mind a nemzeti, mind az egyetemes jogtörténet körében. A Kar két jogtörténeti tanszéke növekvő érdeklődéssel fordult ilyen értelemben is a legújabb kori történelem tapasztalatainak a feltárása felé,⁵⁷ és ezáltal elő kapcsolatot törekedett teremteni a jelenkorral. Nem a divatos „kortörténeti” vizsgálódások népszerűsége vezérli nyilván a jogtörténészeket ebben, hanem inkább az a fajta „történetiség”, amely „nem csupán a múlthoz kötött, törvényszerűségekből és tendenciákból vonja le a következtetéseit, hanem a múltat a jelenben is ható törvényszerűségekkal és tendenciákkal együtt szemléli”.⁵⁸ Eme törekvés nyomán pedig ma már valóban nem csak távlati cél a szocialista jogtípus fejlődéstörténetének a bemutatása sem.

Szólhatnánk még a fenti értelemben az összehasonlító jogtörténeti kutatómunka újjáéledéséről, a Kar jogtörténeti kutatóbázisai által ösztönzött nemzetközi együttműködésről, a Bethlen-, ill. Rákóczi-kutatásokról, avagy éppen a legújabb időkben szorgalmazott, koordinált jogtörténeti kutatómunka eredményeiről stb. Miként a fent érintettek, úgy az itt jelzett törekvések sem tekinthetők azonban lezártaknak, aligha volna célszerű tehát, ha a magyar népi államiság 40 éves évfordulója alkalmából kiértékelni akarók ezeket az eredményeket. Hasonlóan igen sokrétű publikált és még folyamatban levő kutatómunka zajlik a közigazgatás-történet, a büntetőjog-történet, a sajtójog, ill. az alapvető törvénykezési szervezeti változások társadalmi tapasztalatainak a rendszerbe foglalása területén.

A Kar jogtörténeti tanszékei az utóbbi évtizedek folyamán sokat tettek továbbá a kútfők minél teljesebb láttatása érdekében és a levéltári kutatómunka kiszélesítése által szembetűnően növelték a jogtörténet-tudományok hatóerejét is. A legutóbbi időszak eredményeinek elemzése arra a megállapításra jutott, hogy a Kar jogtörténeti tanszékei ismét a tudományos munka műhelyeivé lettek, és ez a fiatalabb jogász nemzedék figyelmét ismét kellően érzékennyé tette a történelmi tapasztalatok iránt. Több új tudományos eredményt hordozó és sikeresen megvédett doktori értekezés és az évente közreadott részlet- és monografikus munkák nagy száma⁵⁹ is csak szignálhatja ezt az előrehaladást. A viszonylag kis létszámú tanszékek feladatai közt ezekben az években érett be pl. a jogszociológiai reformok igazgatástörténeti feltárása, amelynek az eredményei monografikusan is közkinccsé lettek.⁶⁰ Hasonlóan az utóbbi periódusban kerültek az MTA illetékes szervei elé a „numerus clausus rendelkezések” témakörben⁶¹ védett doktori értekezés, ill. a jelzett sajtójogtörténeti⁶² és a burzsoá igazságszolgáltatás-történeti tárgyú⁶³ kandidátusi értekezések is. A kiemelt tanszéki feladatoknak minősült eszmetörténeti–közigazgatás-történeti kutatások körében már a felidézett tanulmánykötetek, ill. az érintett tanszékek által szervezett nemzetközi tudományos rendezvények idegen nyelvű kötetek⁶⁴ tűntek fel és a komparatív jogtörténeti kutatómunka eredményei⁶⁵ is felemlíthetők. A részletkutatásokból ide sorolhatók még a szocialista jogtípus fejlődéstörténetét tárgyaló újabb vizsgálódások, valamint az ugyancsak komparatív ihletésű államigazgatás-történeti közlemények. Ez utóbbi törekvések jó példája továbbá a nő emancipáció tárgykörében megjelent újabb monográfia is.⁶⁶

A részletutatások jelentős hányada a világnyelvek valamelyikére átültetve került ki-

adásra, miután azok többnyire a soron levő nemzetközi tudományos fórumok valamelyikén nyertek bemutatást. Ez jelzi egyébként az Állam- és Jogtudományi Kar két jogtörténeti tanszékének a jelentős nemzetközi tevékenységét, amely az utóbbi időkben több közigazgatás-történeti (Bp. 1977.; Bp. 1983), összehasonlító jogtörténeti (Prága, 1975.; Varsó, 1976.; Budapest, 1977.; Athén, 1982), ill. regionális fórumon való felépülésében vagy éppen a nemzetközi együttműködés vállalásából fakadó konferencia szervezésében realizálódott. Mindezeken túlterjedően képviseltették magukat tanszékeink a legutóbbi történész világkongresszusokon, ill. a különböző regionális jogtörténeti konferenciákon is. Főként az európai szocialista országok jogtörténetészeivel kifejlesztett kapcsolatokra építenek elsődlegesen katedráink, de az adott tudományágazat természetéből fakadón, az osztrák, ill. a nyugat-európai kutatóközpontok felé is nyitottak kívántak maradni. Így a tanszékek immár rendszeresen megjelenő kiadványaiban⁶⁷ a hazai eredmények mellett feltűntek a csehszlovák, lengyel, bolgár, ill. az osztrák stb. kutatók kapcsolódó eredményei is.

Végezetül megemlíthető, hogy a Kar jogtörténeti tanszékeinek a tudományos szervező (közéleti) tevékenysége az MTA Tudományos Minősítő Bizottság ad hoc jellegű megbízásainak (opponensi, bíráló bizottsági, aspiránsképzési) teljesítésében, valamint az ismert hazai, ill. nemzetközi történeti–jogtörténeti szervezetek⁶⁸ munkájában történő közreműködésben jelentkezik.⁶⁹

Jegyzet

- 1 Itt nevelkedett többek közt a Degré Alajos, Bónis György és a komparatív jogtörténeti kutatómunka újjáéledéséncz az ígérését jelentő Murarik Antal is. *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk. *Csizmadia Andor*. Bp. 1972. 40–41.; *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás a Horthy korban. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei III. Bp. 1969. 1–2. sz. 96.; *Móra Mihály*: Jogtörténetünk új iránya. Magyar Jogászegylet Könyvtára. 28. Bp. 1948. 6.
- 2 Sőt, esetenként cselekvő tagként ismeretes pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Ságvári Endre, Hegedűs Géza és mások. JKT jegyzőkönyvei. 1954/55. 4. rendes ülés anyaga.
- 3 A történelmi napok szellemét felidézve emlékezünk arra, hogy a Kar nyújtott otthont ismét a munkássemináriumoknak. A modern jogtudományok, a szociológia, a közgazdaságtan, ill. a tudományos államépítés és a politika első felszabadult katedrái ragadták magukkal tehát a munkásegyetem hallgatóit.
- 4 A párhuzamos előadások (Illés halála miatt) már 1944-től megszakadtak és a tanszéki segédanyag is éveken át hiányos maradt. JKT jegyzőkönyvei 1947/48. 15. rendes ülés anyaga, ill. a JKT 1948/49. évi 1. rendes ülés anyaga.
- 5 L. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. Szerk. *Sinkovics István*. Bp. é.n. 355–356.
- 6 *Eckhart Ferenc*: A Magyar Alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946.
- 7 Érdeme – mondjuk joggal – hogy a nemzeti önhittség és az elzárkózó tudománytalanság megtagadása útján ismét a történeti–jogtörténeti ténykutatásra, a gazdasági-társadalmi okok kiterjedtebb keresésére és a jogfejlődés népeket átfogó kölcsönhatásainak a reálisabb szemléletére fordította a figyelmet. *Székely György*: Eckhart Ferenc. Nekrológ. Századok, 91. évf. (1957). 883.; *Steinacker, H.*: Austro Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungars und der österreichisch-ungarischen Monarchie. München, 1963. 62. JKT jegyzőkönyvek 1954/55. 5. rendes ülés anyaga.
- 8 *Magyarai G.* – *Illés J.* – *Holub J.*: Jelentés a jogi monográfia – jutalomdíjról. Akadémiai Értesítő, XXXVII. (1926). 124.

- 9 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 416–440.; *Móra Mihály*: Jogtörténetünk új iránya. Magyar Jogászegylet Könyvtára. 28. Bp. 1948. 4., 15.
- 10 1848, a szabadság éve. Bp. 1948.; La Revolution de 1848 en Hongrie et la cour de Vienne (Extrait des Actes du Congrès historique de Centenaire de la Revolution de 1848). c. írásai alapján.
- 11 *Székely György*: Eckhart Ferenc (1957) 884.; MTA Könyvtár kéziratára. MS. 733/m.
- 12 Az 1946. évi módosított tanulmányi vizsgarend. (60.000/1946. VKM.sz. rend.); JKT jegyzőkönyvek 1946/1946. rendes ülés anyaga.; *Vigh József*: A jogászképzés tizenegy éve (1945/56) a statisztikai adatok tükrében. Bp. 1958. 57–58.; *Szabó Imre*: Az összehasonlító jog Magyarországon. In Szocialista jogelmélet, népi demokratikus jog. Bp. 1967. 215.
- 13 Még egy merőben új utakat kereső monográfia: (*Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XV–XVII. században. Bp. 1954. ill.: *Uő.*: a Bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Bp. 1958. 492. adott bizonyítékok erre a megállapításunkra.
- 14 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970) 358–359.; Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi, valamint Jog- és Közigazgatástudományi Karának 1948/49. évi tanrendje. 6–9.
- 15 *Horváth Pál*: A szocializmus viszonyai közt újjáéledő egyetemes állam- és jogtörténettudomány. Magyar Tudomány, X. (1965). 764–773.; *Révész T. Mihály*: A magyar jogi historizmus világképének alakítása. In: Összehasonlító jogtörténeti tanulmányok. A Feudális jogtípus fejlődéstörténete (összehasonlító jogtörténete). Szerk. *Révész T. M.* Bp. é.n. (1982). 7–8.
- 16 Az Állam- és Jogtudományi Kar 1948/49. évi tanrend 6–8.
- 17 Így a 4.105/1949. Korm.sz. rendelet alapján felszámolt miskolci és egri jogakadémiákról új erők (*Révész László*, *Csizmadia Andor*) kerültek be a Karra. L. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970). 360.
- 18 *Világhy Miklós*. Felsőoktatásunk tíz éve. Felsőoktatási Szemle, IV. 1955. 163.; *Szabó Imre*: A szovjet jog szerepe a magyar népi demokratikus jog kialakításában és fejlődésében. Állam- és Jogtudomány, X. (1967) 490–501.; A VKM 1454–27/1950. sz. rend.; Az ELTE ET 1950/51. jegyzőkönyvei. 1951. ápr. 18-i ülés anyaga.
- 19 *Bolgár Elek* (1883–1955) ez az idős, de szellemileg friss, tudós elme a klasszikusok által megteremtett marxista gondolkodás mestere volt. Tagja volt hajdan a Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság progresszív erőinek, tanítója, szervezője a hazai és a nemzetközi munkásmozgalomnak, aktív harcosa a Magyar Tanácsköztársaságnak. A munkáshatalom idején vezető tisztségeket (bécsi követ, külügyi népbiztos helyettese) töltött be, és egyetemi tanári kinevezést is nyert. Az ellenforradalom idején külföldi emigrációban élt, tudását a nemzetközi munkásmozgalomnak szentelve, majd a Vörös Hadsereg kötelékébe lépve tért vissza Magyarországra. *Bolgár Elek* élete 1883–1955. In: *Bolgár Elek*: Válogatott tanulmányok. Bp. 1958. 7–13.
- 20 *Horváth Pál*: Egy bujkáló életmű. *Bolgár Elek* születésének a száz éves évfordulójára.; Magyar Tudomány, XXVIII. új folyam (1983). 7–8. sz. 546–554.
- 21 A Londonban viselt utolsó állami megbízatása (1949–1951) után az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja (1951–1952), majd pedig az Állam- és Jogtudományi Kar Általános jogtörténeti tanszékének vezetője volt.
- 22 A monarchia elnyomorodott néptömegének a kivándorlása, a modern proletariátus történelmi szerepe, a népjogok a polgári társadalomban, a Magyar Tanácsköztársaság történelmi tapasztalatai, a demokrácia útjai és sok más témakörrel I. *Bolgár Elek* életműve. In: Összehasonlító jogtörténet. *Bolgár Elek* emlékkönyv. Szerk. *Horváth Pál* – *Révész T. Mihály*. Bp. 1983. 5–12.
- 23 *Bolgár Elek* szavaival: Lenin segítsége a Magyar Tanácsköztársaságnak. Előadás az 1953. évi Magyar Történészkongresszus (jún. 6–13.) alkalmával.; *Bolgár Elek*: Válogatott tanulmányok. Bp. 1958. 284.
- 24 Szellemének a korabeli értékei között találjuk ebben az időben a Párizsi Kommun történelmi tapasztalatainak a felidézését, ill. a szocializmus történetéről és a Kommunista Kiáltványról szóló előadásait. L. *Bolgár Elek* műveinek bibliográfiája. In: Válogatott tanulmányok. Bp. 1958. 324.
- 25 L. Arbeiterliteratur. Berlin, 1924. 7–8. számában az „An der fünften Jahreswende” címmel, *Üj Március*, IV. évf. Wien, 1928. 149–154. „A Magyar Tanácsköztársaság és a világpolitikai helyzet” címmel közreadottak alapján.

- 26 A szocialista állam és a szocialista gazdaság. Bp. 1946.; Az Októberi Forradalom békepolitikája. Jövendő, Bp. 1946. nov. 7. sz.; A szovjet alkotmány. Uo. dec. 5. sz.
- 27 A magyar jogi historizmus újjászületését szolgálta pl. az első marxista jogtörténeti kézikönyv (Egyetemes állam- és jogtörténet), ill. a modern forráslemező munka megteremtésének az előkészítésében.; JKT jegyzőkönyvei 1957/58. a 7. rendes ülés anyaga és a kari irattár 2328/57–58. D.sz. ügyirata.
- 28 Ahol 1910-ben „Die Entwicklungsgeschichte des modernen Sozialismus in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika” c. doktori értekezését védte meg. *Horváth Pál*: Egy bujkáló életmű. ih. 1983. 547.
- 29 Bolgár Elek élete. ih. (1955), 8.
- 30 Ahol a Nagy Honvédő Háború első éveiben tanított.
- 31 Születésének a 100 éves évfordulóján, 1983-ban I. Összehasonlító Jogtörténet. Bolgár Elek Em-lékkönyv. Bp. 1983.; Bolgár Elek születésének 100 éves évfordulóján. Egyetemi Lapok, XXV. évf. (1983). 15. sz.
- 32 Rajta keresztül hatott talán a legnagyobb mértékben a tudományos szocializmus az idős Eckhart Ferencre, ezt a sokat ígérő szellemi kapcsolatot azonban Bolgár Elek 1955-ben bekövetkezett halála megszakította. L. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970). Szerk. *Sinkovics István*. Bp. é.n. 365. Vö. *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. I.h. (1972). 44.
- 33 Így pl. a haladó hagyományok megítélése a hazafias nevelés feladatai, a burzsoá objektivizmus elleni küzdelem.
- 34 JKT jegyzőkönyvei 1954/55. 5. sz. rendes ülés anyaga, ill. a kari irattár 855–11/6–1955. d. sz. ügyiratok.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970). 366–367.
- 35 Bolgár Elek 1955-ben, Eckhart Ferenc 1958-ban.
- 36 Amit az utánpótlás hiánya és az a körülmény is megnehezített, hogy az oktatás, ill. tudományos munka szervezését átmenetileg ellátó Székely György az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Csizmadia Andor pedig a Pécsi egyetemen nyert professzori kinevezést. Így került az államapparátusban végzett munkája alapján mb. egyetemi tanárként a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék élére Kovács Kálmán (aki korábban miniszteriális és más állami szervek munkájában vett részt. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd igazságügy-minisztériumi államtitkár, Szolnok megye főispánja volt, 1954-től ismét igazságügy-miniszter-helyettes, majd pedig a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztályának a vezetője volt), Bolgár Elek helyét pedig a nagy nyelvismerettel rendelkező, de előrehaladott korú Sarlós Márton professzor foglalta el. Közéleti és irodalmi munkásságáról l. *Horváth Pál*: Sarlós Márton (1886–1971) egyetemi tanár, az ELTE Jogi Kari Egyetemes jogtörténeti tanszék vezetője. Nekrológ. Jogtudományi Közlöny, XXVII (1972) 1–2.sz. 49–51.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970). 368–371.
- 37 Főként Sarlós Márton törekedett most a jogtörténeti kutatómunka összefoglalására. L. A magyar jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai. Jogtudományi Közlöny, XIII. (1958) 321–332.
- 38 31.757/1962. VI. sz. MM leiratban foglaltak; Kari irattár DK 101/1962. sz.
- 39 L. Az új, korszerűsített tananyagok tapasztalatai alapján készült *Csizmadia–Kovács–Asztalos*: Magyar Állam- és Jogtörténet. Szerk. *Csizmadia Andor*. Bp. 1972.; Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Szerk. *Horváth Pál*. Bp. 1984.
- 40 *Sarlós Márton*: A magyar jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai. Jogtudományi Közlöny, XVII. (1958). 321–323.; *Kovács Kálmán*: A magyar jogtörténeti kutatások útja és jelenlegi feladatai. MTA IX. Osztály Közleményei, III. (1969). 1–2. sz. 55–57.; *Vargyai Gyula*: A jogtörténetírás Magyarországon. (1969–1971). Jogtörténeti Tanulmányok. III. Szerk. *Csizmadia Andor*. Bp. 1974. 281–284.; *Kovács Kálmán*: A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai. Bp. 1975. 29., 43.
- 41 *György Bónis*: Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtssreibung (1945–1969). Erster Teil: Die Zeit bis 1526. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung 87 (1970). 559–570. Uő: Zweiter Teil: Die Zeit nach 1526 bis 1918.; Uo. 88 (1971). 475–484.; *Both, Ö.*: Wissenschaftliche Forschungsrichtungen auf dem Gebiete der Ungarischen

- Rechtsgeschichte seit 1945. In: Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts. Acta Jur. et Pol. Szeged. XVIII. 1970. 189–218. *Horváth, P.*: Polozsenie nauk isztorii prava v. Vengrii. Annales Univ. Sc. Budapestinensis. Sectio Juridica V. (1964). 37–56. *Uő*: A koordinált jogtörténeti kutatómunka alapvető forrásai. Századok. 1977. 5. sz. 946–986.; *Nagyné Szegvári Katalin*: A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után. Helyzetelemzés. Jogtörténeti Értekezések, 7. sz. Szerk. *Kovács Kálmán*. Bp. 1975. 127.; *Csizmadia Andor*: A magyar állam és jogtörténettudomány. Bp. 1972. 44–47.
- 42 *Révész T. Mihály*: A magyar jogi historizmus világképének kialakítása. Bp. 1982. 5–6.
- 43 *Magyar G. Illés J. – Holub J.*: Jelentés a jogi monográfia jutalomdíjról. In. (1936). 124–126.
- 44 *Kovács Kálmán*: A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása. I. h. (1975) 32–33. Beszámoló az 1976–1980-as években végzett kutatási tevékenységről az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Bp. 1981. 51.
- 45 „Meg kell szüntetni (végre) azt az állapotot, hogy az utolsó két század jogtörténetünkben szinte légüres teret mutasson.”; *Sarlós Márton*: Magyar és jogtörténetírásunk jelenlegi helyzete és legközelebbi feladatai. I. h. (1958). 326.
- 46 A magyar reformkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, a neoabszolutizmus, a dualizmus, az 1918/19-es polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a felszabadulás címszavak alatt kivethető kutatási eredményeket l. *Nagyné Szegvári Katalin*: A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái. I. h. 1975. 55–58.
- 47 A találó megállapítást l. *Révész T. Mihály*: A magyar jogi historizmus világképének alakítása. I. h. (1982). 6.
- 48 A politikai és jogi gondolkodás történetével foglalkozó Jogtörténeti Értekezések. *Kovács Kálmán*. Bp. 1982.; Az állami intézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon. I. h. 1983.
- 49 *Kovács Kálmán*: A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása. I. h. (1975). 39.; *Nagyné Szegvári Katalin*: A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái. I. h. (1975). 59., 68.
- 50 Az Asztalos László közreműködésével születő Magyar Állam- és Jogtörténet (1972) tankönyve. Harmadik rész III. fejezetének 1. címe és az Ötödik rész II. fejezetének 1. címe.
- 51 És különösen a még latin nyelven író exegetikusok és persze a történeti jogi szemléletet alapozó Frank Ignác alapján, amiből a szintetizálók mind máig tudva vagy csak az elődök nyomán merítenek anélkül, hogy az eredőkhöz nyúlának.
- 52 A Jogtörténeti Értekezések 8. számaként megjelenő, *Degré Alajos*: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig című műve. Bp. 1977.
- 53 Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944). Red. *Csizmadia, A. und Kovács, K.* Bp. 1970. alapján, amely a Budapesten megtartott civiljogtörténeti (nemzetközi) konferencia anyagát foglalja magába. Hasonló törekvések kifejezője a Jogtörténeti Értekezések 6. számaként megjelenő Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Bp. 1974. 178. c. tanulmánykötet, amely a Krems Stein-ben (Ausztria) lezajlott jogtörténeti konferencia magyar résztvevőinek a tanulmányait adta közre.
- 54 A szakjogi intézménytörténet, ill. a civiliztikai intézménytörténet címszavai alatt l. *Nagyné, Szegvári Katalin*: i.m. Jogtörténeti Értekezések, 7. sz. 59–68. 110–111., 116–117.
- 55 A tudománytörténeti és módszertani feldolgozások címszava alatt l. *Nagyné, Szegvári Katalin*: i.m. (1975). 49–52.
- 56 Szinte a Lenin-től származó gondolat iránymutatásait követi. l. Lenin Összes Művei. 18. k. Bp. 1964. 322.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története (1945–1970). 378.; *Pach Zsigmond Pál*: Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. Századok, 98. 1964. 5–6. sz. 1012.
- 57 A részletkutatásokon túl ezt jelzi az egyetemes jogtörténet oktatási feladatainak a kiterjesztése a szocialista jogtípus fejlődéstörténetére. *Both – Csizmadia Hajdú – Horváth – Nagyné*: Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Bp. 1984.
- 58 „és igyekszik a jelen társadalmi jelenségeinek a konkrétságáig hatolni, mert a jog hatékonysága csak történelmileg értelmezhető, ennél fogva vizsgálata is csak a társadalom történeti folyamatainak együttes értékelésével hozhat valós eredményeket”. A találó megfogalmazást l. *Kulcsár Kálmán*:

- Történetiség a XX. század jogtudományában. In: Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről. Szerk. Szabó Imre. Bp. 1963. 147. p. *Uő*: A jog hatékonyságának társadalmi feltételei. Gazdaság- és Jogtudomány. VII. (1974) 45.
- 59 Beszámoló az 1976–1980. években végzett kutatási tevékenységről az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Bp. 1981. Vö. az Eötvös Loránd Tudományegyetem évente megjelenő Értesítőjében tanszékenként közölt bibliográfiai adatokkal.
- 60 Hajdú Lajos: József II. (magyar király) igazgatási reformjai Magyarországon. Bp. 1982. 527. *Uő*: A közös szolgálatában. A Jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Bp. 1983. 298.
- 61 Nagyné, Szegvári Katalin: Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon. Bp. 1981. c. értekezésének a vitaanyaga alapján, ill. az idevágó részletpublikációk nyomán.
- 62 Révész T. Mihály: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon (1867–1871) címen (megjelentés alatt).
- 63 Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása. (Bp. 1982. 239.)
- 64 Az Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa. I–III. Red. Kovács, K. Bp. 1978–79.; Voproszju primenenija szravnitel'nogo metoda v iszledovanijah isztorii goszudarsztva i prava. Pod. red. Hamza, G. i. Kállai, J. Bp. 1977.
- 65 Horváth, P.: Vergleichende Rechtsgeschichte. Wissenschaftsgeschichte und Methodik. Bp. 1979. 363.; *Uő*: Bevezetés az összehasonlító jogtörténet alapelemeibe. Bp. 1979. 468.
- 66 L. N. Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Bp. 1981. 226.
- 67 L. Jogtörténeti Értekezések, ill. Összehasonlító Jogtörténeti Tanulmányok. Bp. 1969.
- 68 Így a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztályában, a Magyar Történelmi Társulatban, az MTA Egyetemtörténeti Bizottságában, a Clara Zetkin Társaságban, a Société Jean Bodin-ban, az Association d'Histoire Comparative-ben, a Commission Internationale pour l'Histoire des Assembles d'État-ban, ill. a Société d'Histoire du droit-ban stb.
- 69 Elhangzott előadás az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 1985. március 29-i ünnepi tudományos ülészakán (Hazánk felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából).

Dokumentumok, források

IRATOK ÉS FELJEGYZÉSEK

A MAGYAR JAKOBINUSOK VEZETŐINEK KIVÉGZÉSÉRŐL

1. Hajnóczy József ítéletlevele

I. 1795. április 20-án a Királyi Tábla a következő ítéletet hozta: a fogságban levő vádlott két kátéba foglalt törvényellenes összeesküvéssel — mely káték közül az első a Reformok Kátéja, a másik a Polgár és Ember Kátéja címet viseli, s amelyeket ugyanennyi titkos társaság az országban forradalom kiobbantása céljából propagált —, valamint e káték ártalmas principiumaival az ország trónjának és a hozzátartozó törvényes hatalomnak megdöntésére, az ország államának s ősi alkotmányának felforgatására tört. A vádlott, dacára annak, hogy királyi hivatalban lévén és a főherceg kegyelméből rendes fizetéssel ellátván, a királyt és az országot érhető mindenféle ártalom ereje szerinti elhárítására és rendíthetetlen hűsége esküdött, s továbbá, hogy korának s ítélőképességének kipróbált érettségével mind a törvényellenes büntett szörnyűségét, mind pedig az egymással ugyan ellentétben álló, de a demokratikus principiumokon alapuló forradalom célját biztosabban szolgáló, a belső mozgolódás szításának aljas tervéből egyidőben felállított titkos társaságok tevékenysége eredményeként az egész országot sújtó véres következményeket és megpróbáltatásokat tisztán átlátta, mint saját vallomásaiban elmondja, mindkét társaság aligazgatói tisztét Martinovics Ignácól megkapván, s azt esküvel fölállván, a két kátét, a társaságok szabályait s jeleiket magának leírván, a Polgár és Ember Kátéját franciából németre fordította, és nem csak sajátmaga igyekezett e két utálatos intézménybe társakat szerezni, hanem társait is, miként az ügy aktáiból kitűnik, szüntelen buzgalommal a konspiráció kiszélesítésére ösztökélte. Így mind az előzőkből, mind egyéb súlyosbító processzuális körülményekből és bizonyítékokból kiderül, hogy a vádlott Isten és a Király ellen fölesküdvén, Martinovics Ignáccal egyetemben istentelen sugallatoktól vezéreltetve a királyi méltóság s az ország java ellen eltökélt lélekkel összeesküvést szőtt, s az összeesküvést terjesztette, s ezért az 1715. 7. art. értelmében a felség- és hazaárulás bűnébe esett, s a törvényes ítéletvégrehajtást elrendelem.

II. A királyi ügyész amennyiben szükséges fellebbez.

III. A fogva tartott vádlott részéről. Az előbbi ítéletet, melyet a fogoly az ítélet kihirdetésekor az 1791. 56. art. értelmében tisztelettel megfellebbezett, ügyvédje is, ugyanezen új törvény értelmében, Őszentfelsége kegyelméhez való folyamodását fönntartván, tisztelettel a Hétszemélyes Táblához utalja, s védencét a felülvizsgálati fórum igazságosságához és a császári és királyi kegyelemhez irányítja.

IV. 1795. ápr. 30-án a Hétszemélyes Tábla úgy döntött, hogy a Királyi Ítéletábla ítéletét jóváhagyja.

(Fordította: Klima Gyula)

2. Szabó János főszolgabíró jelentése
Martinovics Ignác, Hajnóczy József,
Laczkovics János, Szentmarjay Ferenc
és Zsigrai Jakab kivégzéséről

Jelentés

az alább megnevezett, felség- és hazaárulás miatt fővesztésre ítélt kivégzéséről

Alulírott, a kegyes és nemes testület folyó, 1795. év május 17-i határozatának engedelmeskedvén, melyet az, partikuláris ülésén, az Őszentkirályi Fensége Országnádorának a nemes vármegye alispánjához írott utasítására hozott, mely utasítás megkövetelte, hogy a Királyi Kúria által Martinovics Ignác József apát, Hajnóczy József, Laczkovics János, Szentmáryai Ferenc és Zsigrai Jakab ellen, felség- és hazaárulás miatt hozott halálos ítélet végrehajtására egy szolgabíró is kiküldetessék, alázatosan jelentem: rögtön ugyanazon nap a megye alispánjával Budára mentünk, hogy Őszentkirályi Fensége Országnádorának utasításait ez ügyben meghallgassuk. Őszentkirályi Fensége viszont, szintén evégett, a királyi jogügyigazgatóhoz utasított. Őszentkirályi Fensége eme kegyes utasítására tehát ugyanezen a napon a királyi jogügyigazgatóhoz érkezvén azt a parancsot kaptam, hogy a következő napon, tehát folyó év május 18-án, Budán, azon a helyen, ahol az elítélteket fogva tartják, formális átvételükre és Martinovics apát degradációjára jelenjek meg.

Mely nap, nevezetesen május 18-a fölvirradván, kollégámmal, Kovachioczy László megyei szolgabíróval Budavárba, a fent említett elítéltek fogva tartási helyére mentünk, átvételük jeléül a ház udvarára négy fegyveres megyei hajdút vezényeltünk, magunk pedig, a királyi tábla delegátusaival és a királyi jogügyigazgatóval a ház hálóterméből az ülésterembe mentünk. Itt a négy jelenlevő elítéltnak kihirdetén Őszentkirályi Fensége elhatározását a kegyelell megtagadásáról, a célból, hogy Martinovics apátnak is kihirdessük a hasonló elhatározást, a királyi tábla deputációjával egyetemben átmentünk a többi fogoly fogva tartási helyétől nem messze eső volt ferences kolostorba, ahová Martinovicsot ugyanazon nap pitymallat előtt áthelyeztettük. Innen a kihirdetés megtörténte és az elítélt apát degradációjához szükséges idézésnek a tiszteletreméltó egyházközség által történt előadása után, a gyalogos magyar katonáktól és két megyei hajdútól közrefogott elítélt apáttal és a királyi tábla deputációjával a degradáció lefolytatására kijelölt volt ferences templomba mentünk. Innen, miután a degradáció rendben lezajlott, és a degradáló püspök degradáltnak, mi pedig mint bírák átadottnak nyilvánítottuk, a foglyot, mint az imént, közrefogva az iménti fogva tartási helyére visszavezettük.

A Királyi Kúria által a fent nevezett foglyokra szabott ítélet végrehajtását illetően a királyi jogügyigazgatótól azt a parancsot kaptuk, hogy ezen ítéletnek megfelelően, a rákövetkező császári és királyi elhatározás után, folyó év május 20-án, hajnali 5 órakor, Budán a vár alatt, a hozzátartozó mezőn, miután a királyi jogügyigazgató az írásos pa-

rancsot (melyet itt mellékelek) nekem bemutatta, az ítélet végrehajtása megkezdettessék.

Ugyane napon, nevezetesen a folyó 1795. év május 20-án hajnali öt óra előtt Budavárba a nevezett elítéltek fogva tartási helyére mentem. A katonai láncos bilincsbe vert foglyokat két megyei hajdú őrizete alatt, az e célra korábban odarendelt szekerekre ültetvén, s lelkiatyáik által lelküknek a halálra való felkészítéséről gondoskodván, az elítélteket az odarendelt páncélos lovas katonák kíséretében a bécsi kapun át a kivégzés fent említett helyére vezettem. Itt, egy kisebb magaslaton, melyet felfegyverzett magyar gyalogos katonák már korábban négyszögbe zártak, s ahol az odarendelt két hóhér is várakozott segédeivel, miután a királyi jogügyigazgató a parancsot nekem átadta, 1-ször Martinovics Ignác József elítélt apátot, hogy a Hétszemélyes Tábla ellene hozott ítélete értelmében társai kivégzését végignézhesse, a katonák formálta négyszög keleti sarkában helyeztük el.

Akit ily módon elhelyezvén,

2-szer Zsigray Jakab gróf elítéltet, miután bilincseit levették, lelkiatyja kíséretében a kivégzés helyére vezették. Ahol, miután kihirdettem a magas Királyi Kúria ellene hozott ítéletét, és minden lelki vigasszal ellátták, a budai hóhér, két elhibázott csapás után, a harmadik csapásra fejét vette. Mivel azonban a véres látványosságra mindkét városból s a szomszédos helyekről összegyűlemlett köröttünk hullámozó hatalmas tömeg, hogy a gróf kivégzését a hóhér hibája ily módon a kihirdetett ítéletben foglaltakon túl és fölül még kegyetlenebbé tette, zajosan zúgolódni kezdett, mert a megérdemelt büntetést egyébként pillanatszerűen kellett volna végrehajtani, ezért, a további következmények elhárítására, s csak avégett, hogy a többi kivégzendő kivégzése meg ne akadályoztassék, s csak hogy a nemes testület által kiszabott megérdemelt büntetésről beszámolhassak, tartózkodtam minden intézkedéstől, s jelentéstételtől, míg eme jelentést a nemes testület megfontolására benyújthatom.

Zsigrai Jakab gróf ily módon lezajlott kivégzése után 2-szer Szent-Mariai Ferencet, 3-szor Laczkovics Jánost, 4-szer Hajnóczy Józsefet és végül Martinovics Ignác Józsefet, miután rendre a 3, 4, 5 és 1 szám alatti ítéletüket kihirdettem, s lelki vigaszukról gondoskodás történt, a másik otlévő fiatalabb hóhér lefejezte, Martinovics Ignác József kivégzésekor még azzal a körülménnyel, hogy a hóhérsegéd, miután ezen elítélt szemét rosszul kötötte be, éppen mikor a hóhér a pallost csapásra emelve azt az elítélt nyakára irányította, az elítélt szemén lévő kötést meggondolatlanul meghúzta, s ezzel a hóhért csapás közben megzavarta, s ily módon a hóhér által az elítélt nyakának irányított pallos az elítélt szeme láttára lendülvén, a Hétszemélyes Tábla által már megszigorított ítéletet még ezzel is súlyosbította. A kivégzés ily módon lefolyván, a Hétszemélyes Tábla Martinovics ellen hozott ítélete értelmében a hóhér tüzet gerjesztett, s az általam korábban proklamált s kézjeggyemmel ellátott írásokat, úgy is mint a 3, 4 és 5 szám alatt található két kátét, a titkos társaság 6 szám alatti szabályzatát s a császárhoz szóló 9 szám alatti levelet jelenlétemben s a körülállók szeme láttára hamuvá égette, s ezzel az egész véres kivégzés befejeződött.

Pest, 1795. június 9.
Szabó János
megyei főszolgabíró

(Fordította: Klima Gyula)

3. Tudósítás Szolárcsek Sándor és Őz Pál halálos sententiajok végben vitele végett

Alább írt alázatosan tudósítom a tekintetes nemes vármegyét, hogy tekintetes consiliarius és ordinarius vice-ispány Nagy-Szigethy Szily József úr jelentése mellett e folyó június holnapnak második napján méltóságos consiliarius Németh János úr eö nagyságához, mint fölséges királyunknak directorához menvén, a kitül-is Szolárcsek Sándor és Őz Pál, ő fölsége és hazájok ellen való támadások végett, mind tekintetes Királyi, mind pedig fölséges Septemviralis Tábláknak ellenek hozott halálos sententiajok iránt rendelést vévén, a mintis más napra kelvén, úgymint júniusnak harmadikán regveli hat óra tájban budai várbul, a hol rabságban voltak, jelen létemmel ki indítottak, és a nevezet vár alatt már el készítettett helen, kinek kinek maga előtt sententiaját el olvastam, amintis először Szolárcsek Sándornak, másodsor pedig Őz Pálnak, az elsőnek egy vágással, másodiknak pedig két vágással a hóhér pallosa által fejek vétettetett, ennek utána jelen létemben három le pecsételt paquetákban a hóhér keze által meg égettettek Versegi Ferencz páternek, Szláv Jánosnak és Őz Pálnak specificatióban ide rekesztett írásaik.

Költ Pesten 3-ik júniusban, 1795-ik esztendőben.

Bicskey Sándor
fő szolga bíró m.p.

4. Részletek Kazinczy Ferenc naplójából

Május 16dikán

A' Septemviralis Tábla helybenhagyja halálos ítéletemet. Jelen valának ennek felolvasása alatt Mailáth György, később personalis, protonotarius Melczer, Boronkay és director Németh, sőt nem az asztalnál, hanem a ' falak mellett sokan mások, 's ezek közt Madács, a' prokátor. A' többit nem ismerém. — Arczom' színe sápadt, hajam megnöve és fésületlen; szakállam hegyes, mert fülem alatt egész az állig kevés a szőr, s még akkor minden szála szakállamnak: 's hajamnak fekete.

Május 17dikén

Miklós öcsém szabadon eresztetett, de cum imputatione perpressae captivitatis.

Május 18dikán

Martinovicsnak, Haynóczynak, Laczkovicsnak, Szent Marjaynak, Zsigraynak felolvastatik a' királyi kegyelmet megtagadó válasz, 's mindenikének külön.

Zsigrayt ájúlva vitték vissza szobájába.

Szentmarjay szörnyű tüzrel támadá meg a' causarum regaliū directort. Domine Magnifice, haec ergo est publica fides? Dominatio Vestra me deceptit, dum mihi spem fecerat, fore, ut si omnia ingenue fassus fuero, gratia vitae mihi danda sit. Ego morior, sed exspecto Diminationem Vestram coram illius tribunali, qui perjuriū vindex est.

Laczkovics összeb ... ta az illy bírók lelkeiket, 's irtóztató megvetéssel hagyta ott. — Ördögök teremttette! kiálta belépén szobájába; ez egyszer hittem a papnak, 's ez is halálra viszen. — Martinovicsot értette.

Hajnóczy sokrateszi nyugalomban hallgatá felolvastatni a' parancsot. — Possum abire? kérdé. — Potest, felele a' director, elrémlvén nyugalmán. Meghajtá fejét minden szó nélkül 's visszaméne szobájába.

Martinovicsnak a' megtagadott grationalis nem a' gárdaháznál olvastatott fel, hanem a' franciscanus klastromban, mert ő a' refektóriumból egyenesen vitetett a' templomba, hogy degradáltassék. Felolvastatván néki a' parancs, hatalmasan tartá beszédét. — Én hideg vérrel halok meg, érdemlettem azt a királytól, kit megbuktatni készültem, de a' mi nem az én munkám lesz később. De mondjátok meg nekem, ti bírák, melly lélekkel ölhetitek meg ezt a' nemeslelkű, de minden jóra 's rosra alkalmatlan Zsigrait, kit én csak azért vettem segédemnek, mert siettem, de akit kivettem volna, alkalmasra találván. Véthet e az ilyen annyit, hogy meghaljon érte?

A bírák félbeszakaszták beszédét 's a' templomba vitették, hol uralkodónk 1792 június 6dikán megkoronáztatott.

Egymásba öltött karral, kevély lépésekkel, tettetett nyugalomban lépe a tele tömött templomba. Az ő gyűlölt ellensége, Kondé tituláris, később váradi püspök várá. Rá rakták a' papi öltözetet, mellyet osztán a' négy rend ritusa szerint le is szedtek róla. Az assizáló papok megtévedve, levették, a' mit még nem kelle, 's Martinovics mondá nekik, hogy azt még ne.

Kondé most a bírák felé fordult: Vobis ergo, judices, hominem hunc, qui contra patriam conspiravit... — Non est verum, contra patriam non, sed contra regem! — kiáltá Martinovics, képzelhetetlen hatalommal.

De az a hánykódás hamar elhagyá szobájában. Visszavive oda, megnyitá az ajtót, 's azon hangon a' hogy a' papok az oltárnál énekelnek, búcsút veve társaitól, 's azokat megkövette, hogy rájuk veszélyt vont. Hol a' vallástalant játszá, hol a' setét vakot. Csókolgatá a' crucifixust, majd elvetette. Felizent a' palatinushoz, hogy adassék néki rastrált papiros; azon tizenhárom lengyel tánczot akarja ráírní, mellyet fogsága alatt komponált. — Nem engedtet meg.

Május 20dikán

Reggel 7 óraker egy tót katona jöve szobámba. Tudakozám tőle suttogó hangon, mi dolog, hogy az ablakkal által ellent álló házak cserépjait egy ölnyre leszedték, és ott egy órával ez előtt annyi ember gyűlt vala össze? — Ussu precs, — mondá a' katona (már odavannak). — Kik? — Az az öt. — Micsoda öt? — A pap, a' vice ispán, a' kapitány, a' szép ifju és a' vak gróf. — A' pap alatt Martinovicsot értette, a' vice ispán alatt Hajnóczyt ki vice ispán vala Szerém vármegyében; a kapitány alatt Laczkovics Jánost; a' szép ifjú alatt a' szálas, sugár növésű, szöke 's liliomfejérségű, rózsapirosságú, délczeg járású Szentmarjayt, kinél Pesten és Budán nemigen volt szebb ifjú, és a vak gróf alatt Zsigrayt, kinek arczát és egyik szemét a' himlő elrondotta.

De mindenekelőtte elbeszelném, mint vesztek el, elő kell adnom, mit mivele Hajnóczy, visszavitetvén szobájába.

Ezen ötnem nem egy, hanem két katona állíttatott örül; vagy azért, hogy annál bizonyosabban tartassanak meg a' hóhérpallos alá, 's magokat meg ne ölhessék, vagy hogy izeneteket ne tehessenek 's egyik őt a' másikat elárulhassa; talán azért is, hogyha Laczkovics vagy Szent Marjay az egyik kezéből a' kardot kikapná, a' másik ezt védhesse.

Levétetvén a' szokás szerint rólok a lánc, Hajnóczy felfogta azt, 's megzörgetvén, ajtajában ezt kiáltá: *Amici, malomori, quam hoc vel tribus annis gestare.*

Alig mondá ki a' szót 's kapitány Novák belépe, 's hozta a' pesti lutheránus papot, Molnárt, de ment is. Hajnóczy kiáltá: Herr Hauptmann! Novák jött. — Führen Sie mir den Mann weg. Molnár: Haben sie wider mein Amt, oder wider meine etwas? — Ihr Amt ist und war mir mein ganzes Leben durch ehrwürdig. Es gibt auch gute Menschen unter der Geistlichen. Aber glauben sie denn, dass ich nicht wisse, dass Sie aus einem protestantischen Jesuitismus zur geheimen Polizey sich aabgeschlossen, und ihre Mitbürger vor dem Hof angeklagt haben? Weg, weg mit einem Schurken! Weg, sage ich Ihnen, Herr Hauptmann. — A' szegény Novák ment 's otthagya a' papot.

Molnár kérte Hajnóczyt, essék által a' czeremónián, neki vele egyéb dolgai vannak. Akkor kérdést teve nála, ez 's ez meg' az nem kérdezettek e? Hajnóczy látta, hogy a' spitzlik is használhatnak 's megengesztelődött iránta. — Most folytatom a' kezdett beszédet.

Zsigray annyira el vala gyengülve, hogy katonák emelték le a' grádicson 's fel a' szekérre.

Szentmarjay hangosan füttyölé el a' Marseilli Marsot, 's annyiszor, a' mennyi strófája az éneknek volt.

Laczkovics nem akara gyónni; de meggyónt azon ígélet alatt, hogy természeti gyermekeit megláthatja 's hagyománya az ő rendelése alatt fog kiosztatni. Elfelejtém a' gyónás czeremóniáját, tehát kérdjen atyaságod — mondá. Egyik vétkének azt vallotta, hogy papnak hitt.

Belépe a' tisztt, jelentvén, hogy várja a' szekér, Laczkovics paszomános világos kék nadrágba öltözve, kalapja után nyúlt, de a' tisztt jelentette, hogy arra nem lesz szükség. — Jó, mondá Laczkovics, de azt csak megengedi az úr, hogy mercurialis pilluláimból kettőt elnyeljek az útra? Elnyelte, ment, felült a' szekérre maga erejével, bátran, de nem csendesen. — *Servus Latinovics!* kiáltá erre, meglátván a' sokaságban. Latinovics elfordult. — *Nézzétek, ez még szegényli, hogy ismert engem!* — Kratucsek kezébe tólá a' crucifixust. Megcsókolta, mint a' rhebarbarát, de visszaadta a' papnak; tartsa azt ő.

Kivitetvén a' bécsi kapun, meglátta, hogy egy német fattyu az ott keresztül vont gerendára felmászván, onnan nézte az alatta elmenő szerencsétleneket. — Du Kerl, schau zu, dass du herabfallst, und mich todschlägst, ehe ich auf den Richtplatz komme.

A' vérhelyre jutván, meghallá, hogy a' sokaság valamin elnevette magát. — Was lachen sie? Hält man denn eine Krönung?

Visszatekinte a' szekérből 's megpillantá Szentmarjayt. — *Bon voyage, mon ami!* — kiáltá rá.

Hajnóczy mint psychologus utolsó három napja alatt limonáddal hűtötte vérét. Nyugalommal lépe a' szekérhez, fellépvén a' hágóra, egy közember segíteni akart neki. Visszatekinte a' katonára: — Ne fárasza kend magát, én saját erőmmel is fellépek. Akkor meglátá a' *causarum regalium directort.*: — Domine Magnifice! Commendo sororem meam, faciat Dominatio Vestra ut quod ego meo servitio et pater meus suo peperimus, ipsae maneat. — Tantum tu curam animae tuae habeas, non sororis, — felelé a' felfuvalkodott ember.

A' megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba, 's ezt látván Martinovics, kit azért állítának kapitány Plecz mellé (igy beszélé ezt nekem maga Plecz), ájulva dől el, 's Plecz

elébe áll, hogy többé semmit se láthasson. A' többi egy ütésre veszett. A' Laczkovics igen nagy teste, leüttetvén feje, feldönté székét. Hajnóczynak elébe mentek a' hóhérlegények, 's le akarák vonni ruháját. Nem engedte, hogy hozzányúljanak. Maga vette le kabátját. Akkor megölelé Molnárt. Leült a' székre csudált nyugalommal. Csak akkor borzada meg, midőn a' hóhér ketté repeszté ingét, hogy két vállain lehullhasson, 's midőn ollójával nyakaán az apróbb hajakat elmeteszé.

Martinovicsot bajjal vonták a' székhez. Ott beköték szemeit 's a' hóhérlegény tartotta a' kendő végét. A' kopasz koponyáról lesiklott a' kendő, 's Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Gráziát reményle. De szemeit bekötötték, 's feje repült. Homokkal hintették be a' vér helyét, 's az öt testet kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek.

Más nap reggel a' vérhelyen rózsza virított. Valaki rózsákat ása le ott csuprokban.

KÖTETÜNK KÉPEIRŐL

Illusztrációink történelmi eseményekhez kapcsolódnak: a Wesselényi-féle összeesküvés vezetőinek 1671-es, továbbá Martinovics Ignác és társai 1795-ös kivégzéséhez.

Az 1664-es vaskücsi béke után a magyar főnemességnek addig elkötelezett Habsburg-párti vezető politikusi is úgy látták, hogy Bécs feladta a török elleni harcot, s a magyar nemesi önkormányzat megszüntetésére tör. Az összeesküvés élére maga a nádor, Wesselényi Ferenc állt. Irányítása mellett szövetséget hoztak létre, török és francia támogatást keresve. Wesselényi váratlan halála után (1667) azonban a mozgalom vezetői között elmélyültek az ellentétek. A tervezett felkelést hanyagul készítették elő; a mozgalmat a császári katonaság 1670 tavaszán elfojtotta. A konspiráció felgöngyölítése az ország katonai megszállására és a nyílt abszolutizmus bevezetésére indította a bécsi udvart. A császári udvar Bécsben törvénytelenül (idegen bíróság előtt) hűtlenségi perbe fogta és halálra ítélte a letartóztatott főurakat. 1671. április 30-án Nádasdy Ferencet Bécsben, Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet Bécsújhelyen kivégezték. Egyedül I. Rákóczi Ferencnek sikerült kemény feltételek mellett kegyelmet kapnia.

A XVIII. század utolsó évtizedében széles körű nemesi ellenállás bontakozott ki. I. Ferenc önkényuralma ellen, mely összekapcsolódott a haladó értelmiség – „a magyar jakobinusok” – mozgalmával. A nemesség a nemzeti függetlenség ügyéért szállt síkra, az értelmiség ennél sokkal radikálisabb felfogást vallott: célja volt a feudalizmus felszámolása is. A két irányzat egy táborba tömörítését Martinovics Ignác vállalta, Hajnóczy József, Laczkovics János, Szentmarjai Ferenc és Sigray Jakab segítségével. Az események közismertek. Az összeesküvés felfedezése után a forradalomtól rettegő bécsi udvar szigorú példát kívánt statuálni, ezért a mozgalom elfogott vezetői közül hetet kivégeztetett, sokan súlyos börtönbüntetést kaptak.

A kivégzés elrettentő hatását növelendő grafikai ábrázolásokat is cirkuláltattak. Igen elterjedtek azok az egykorú rajzok, melyek az összeesküvés szervezetét hol fa, hol több fejű sárkány képében mutatták be, hogy azután hatalmas pallos tegye ártalmatlanná a hűtlenekeket.

A közölt rajz is bemutat egy ilyen „Martinovics-fát”. A fő téma azonban maga a kivégzés. A rajzon Sigrayt fejezi le a bakó. Három foglyot szekéren hoznak a vesztőhelyre. Elöl Laczkovics János, kezében pipával. Martinovics az ún. kivégzési négyszögön belül van ábrázolva, gyóntatójával imádkozik. A kivégzést pallossal hajtották végre. (A címlapon hóhérpallos markolata.)

Az illusztrációk lelőhelyei:

- a) Ausführliche und Warhafftige (Beschreibung. Wie es mit denen Criminal-Processen, und darauff erfolgten Executionen Wieder die drey Graffen Frantzen Nadassdi, Peter von Zrin, und Frantz Christophen Frangepan, eigentlich hergangen. Wien 1671. RMK. III. 2549. (Nádasdy, Zrínyi, Frangepán kivégzése.)
- b) Sententiae tam inclutae Tabulae Regiae judicariae quam excelsae Tabulae Septem-

viralis contra criminis lasae majestatis seu perduellionis reos latae. Pestini 1795. (A Martinovics-féle összeesküvésben részt vevők ítéleteit tartalmazó kiadvány címlapja és Martinovics Ignác arcképe.)

- c) Cennerné Vilhelml Gizella: Magyarország történetének képek könyve 896–1849. Bp. 1962. 251.p. (Martinovics Ignác és társainak kivégzése.) 1795. V. 20. Ismeretlen mester goauche-a, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnok.
- d) Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára 55.3614. (XVIII. századi hóhérpallos markolata.)

A címlapon: hóhérpallos markolata

1. Nádasdy Ferenc kivégzése a bécsi városházán 1671. április 30-án
2. Zrínyi Péter kivégzése Bécsújhelyen, 1671. április 30-án
3. Frangepán Ferenc bécsújhelyi kivégzése, 1671. április 30-án
4. Martinovics Ignác és társainak kivégzése, 1795. május 20. (MNM Történelmi Képcsarnok)
5. A Martinovics-féle összeesküvésben részt vettek ítéleteinek szövege
6. Martinovics Ignác ismert arcképe az ún. „Martinovics-fával” az összeesküvés ügyében hozott ítéletszövegeket közlétevő kötet illusztrációja

Társasági élet

MAGYAR JOGTÖRTÉNETÉSZEK BARÁTI KÖRE

A tudományág iránt érdeklődőknek igazi örömhír: nemrégiben megalakult a Magyar Jogtörténeti Baráti Kör. Az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének meghívására mintegy harmincan gyűltek össze az alakuló ülésre: javarészt történészek, jogtörténészek, de gyakorló jogászok is szép számmal képviseltették magukat. A Baráti Kör célja – miként azt Révész T. Mihály beköszöntőjében mondotta – a jogtörténet iránt érdeklődők tömörítése, a legújabb kutatási eredmények megismertetése, vitafórum teremtése.

Első alkalommal Magyarország és a Vatikán két világháború közötti kapcsolata került terítékre Csizmadia Andor, a magyar jogtörténet-tudomány európai hírű kutatója és a fiatalabb nemzedéket képviselő, de a témában már régóta búvárkodó Gergely Jenő közreműködésével. A megvitatott előadás érdekességét fokozta az a tény, hogy a „Horthy-Magyarország” és a Szentszék közötti viszonyt nem szabályozta konkordátum. Jóllehet 1920-ban a két fél között létrejött a diplomáciai kapcsolat, mely kapcsolat a világháborúk között zavartalan volt. Hogy miért nem született meg a szerződés, arra egy 1933-as külügyminisztériumi feljegyzés és Serédi Jusztinián egy 1941-es levele adja meg a választ.

A külügyminisztériumi feljegyzés arra utal, hogy a kormány nem tartja előnyösnek a konkordátumot, mert az kedvezőtlenebb lenne a tényleges helyzetnél. A konkordátum a vallásalapot, – amit a Vallás- és Közoktatási Minisztérium kezel – a püspökök kezébe adta volna, s így az interl. alásis jövedelmekkel ők rendelkeznének.

Sokkal részletesebb Serédi Jusztinián magyarázata, amit Révay jezsuita páterhez intézett leveléből ismerünk. Szerinte Magyarország azért nem kíván konkordátumot kötni, mert „... az ún. vegyes ügyek konkordátumon kívül úgys rendezve vannak. A nagyjavaldmak adományozási módja írásban is le van fektetve, a főkegyúri jog csak szünetel, egy részét azonban a kultuszminiszter a főkegyúrtól nyert delegálás alapján gyakorolja. Az iskolaügy törvény által szabályozva van; az egyház adóketési jogát – elvben – elismerik, bár a gyakorlatban az adóbehajtásnál és a kezelésnél vannak nézeteltérések. Azonkívül azt mondják, hogy a mostani bizonytalan és átmeneti helyzet – „király nélküli csonka haza” – nem alkalmas a végleges nemzetközi szerződések megkötésére stb. Rómában viszont a bizonytalan átmeneti helyzetre utaláson kívül azért sem lelkesednek a konkordátumért, mert az rendszerint egyoldalú leköttést jelent a gyakorlatban, mint azt a román és szerb konkordátum különösen megmutatta ...” Serédi levelében rámutatott még a konkordátumkötés belpolitikai nehézségeire is, közte az akkor legnagyobb elválasztó prob-

lémára, a egyes vallású országban a katolikus házasságjog érvényesülésének lehetetlenségére is.

Noha sem állami, sem egyházi részről nem foglalkoztak komolyan a konkordátum gondolatával, történtek diplomáciai lépések, amelyek a következő kérdéscsoportokat foglalták magukba: 1. az egyház szabadsága körüli jogok; 2. a papság privilégiumai; 3. a javadalmak létesítése és betöltése; 4. a szerzetesrendek jogviszonyai; 5. az egyház jogai az oktatás terén; 6. az egyház vagyongjai; 7. az egyházi házasság. Közülük mind a Vatikán, mind a magyar állam kétségkívül az ún. főkegyúri jog néven ismert komplexumot tekintette a legfontosabbnak.

Az 1918 májusában életbe léptetett Codex Juris Canonici 329. kánonjában a pápa magához vonta a főpapok kinevezésének jogát, ami magyar vonatkozásban a főkegyúri jog legfontosabb jogosítványát jelentette. A vatikáni központosítás pedig nemcsak a magyar államnak eddig adott vagy elnézett engedményeknek szólt, hanem a magyar katolikus egyház szokásjogát – ha ez az állammal kapcsolatban állt is – törekedett felszámolni. Segítette e törekvést a nuncius (Schioppa Lőrinc c. érsek, eddigi bajor nuncius) megjelenése, akinek legfőbb gondja volt, hogy Róma érdekei felett őrködjék, s a Codex rendelkezéseit érvényesítse.

Nem könnyített a helyzeten az sem, hogy a kormányzó Horthy Miklós maga református volt, így a katolikus egyház belső életébe mélyen belenyúló főkegyúri jogot, legalábbis annak legtöbb jogosítványát aligha gyakorolhatta. A kormány – noha a főkegyúri jogra mindenképpen igényt tartott – a főpapkinevezési jogosítvány teljes gyakorlását Horthy református volta miatt nem is erőltette. Egyelőre megelégedett azzal, hogy az 1920. I. tc-be elvi deklarációként beiktatta a főkegyúri jog fenntartásának igényét, az egyházi hierarchia megnyugtatóására hozzátéve, hogy azt a kormányzó nem gyakorolhatja.

Bonyodalmakat okozott továbbá a váci püspökség betöltésének kérdése, mivelhogy a Vatikán Hanauer Á. Istvánt még a Tanácsköztársaság alatt nevezte ki e tisztségre, a későbbi kormány azonban ezt nem kívánta elismerni. Ugyancsak vihart kavart IV. Károly 1920. január 25-én Pranginsban tett nyilatkozata, amely szerint lemond a mai Csehszlovákiában fekvő családi birtokokkal kapcsolatos kegyúri jogról, de a Szentszék ezt úgy értelmezte, hogy az exkirály a magyar főkegyúri jogról mond le.

A kiélezett helyzetben Vass József kultuszminiszter 1922. február 10-én engedélyt kért a kormánytól, hogy a főkegyúri jog fenntartásáról tárgyalásokat kezdhessen a Szentszékkal. E tárgyalásoknak azonban csak 1927-ben lett eredménye, amikor is március 24-én Klebelsberg kultuszminiszter és a vatikáni képviselő Gasparri bíboros között szóbeli megegyezés jött létre, melyben Róma – elvileg – a püspökök kinevezésének a kormány által javasolt módját elfogadta, s beleegyezett abba, hogy a Szentszék jelöltjével szemben nemcsak politikai, hanem bármiféle ellenvetést felhozzon.

Néhány héttel később a kultuszárca államtitkára foglalta írásba a megegyezést, mely – „*intesa semplice*” néven – vonult be a diplomáciatörténetbe. A megegyezés a primási szék betöltésekor még a konszenzus évében kiállta legnagyobb erőpróbáját. A Szentszék és a magyar kormány között a főpapkinevezések közül Serédi primássága alatt teljes együttműködés jött létre, amely az *intesa semplice*-ben foglalt elvek betartásához, sőt ennek kibővítéséhez vezetett. A kormány jelöltjei közül csupán Vass József majd Luttor Ferenc – Serédi utóda a kánonjogi tanácsosságban – nem lett püspök, egyébként azok a jelöltek, akikben Serédi a kormánnyal megegyezett, megkapták e címet. Serédi primás

Gasparri kedveltje volt, Pacelli államtitkár pedig, a későbbi XII. Pius pápa korántsem volt az az erőszakos és ravasz diplomata, mint államtitkár elődje. A kapcsolatok megerősödésében továbbá döntően közrejátszott az az együttműködés, amely a pápai államot a fasiszta Olaszország szövetségében lévő és sok tekintetben azonos eszmei-politikai vezetés alatt álló Magyarországhoz fűzte. Nem utolsósorban azonban közrejátszott az a bizalom s azok a személyes kapcsolatok is, amelyek a Szentszéknél Serédi primás személyéhez fűződtek.

Pomogyi László

EGYETEMI LEVÉLTÁRI NAP A 350 ÉVES EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEMEN

A közelmúltban érdekes és figyelemre méltó tanácskozás zajlott le az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában. Az ELTE Levéltári Bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szakosztálya 1984 őszén Egyetemi Levéltári Napot rendezett, amelynek keretében tudományos ülésszakot rendeztek a történeti segédtudományok szerepéről, műveléséről. Az ülésszak ideje alatt különböző történeti segédtudományi kiadványok kerültek a könyváruusi pultokra, s ezzel párhuzamosan paleográfiai, heraldikai, genealógiai és fallerisztikai tanácsadó szolgálat működött.

Az Egyetemi Levéltári Nap megrendezésének kezdeményezője a Magyar Történelmi Társulat nemrégiben létrehívott Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szakosztálya volt, amelynek már eddig is több, nagy érdeklődéssel kísért rendezvényére figyelhetett fel az érdeklődő közönség. A különböző összejöveteleken elsősorban a történelem segédtudományait érintő kérdések, problémák kerültek megvitatásra, s időközben értékes tanulmányok foglalatként megjelent a „Magyar Herald Nr.1.” (Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv). A szakosztály tevékenységéről a hírközlő szervek is rendszeres tájékoztatást adnak. A szakosztály tervei közt szerepel a „Magyar Herald” folytatása és a „Családtörténeti Adattár” című kiadványsorozat megjelentetése.

Az Egyetemi Levéltári Nap alkalmából rendezett tudományos ülésszak jó alkalmat szolgáltatott Kumorovitz Lajos Bernát köszöntésére is. Poszler György egyetemi tanár, rektorhelyettes és Kállay István tanszékvezető egyetemi tanár, a szakosztály elnöke 50 éves egyetemi tanári jubileuma alkalmából köszöntötték az idős professzort, aki visszatekintve pályafutására, szeretettel emlékezett meg tanáraitól, akik őt indulásakor önzetlenül segítették, köztük is elsősorban Szentpétery Imréről.

A rendezvény előadásainak sorában elsőként Szögi László egyetemi adjunktus, az Egyetemi Levéltár igazgatója az egyetemi levéltárüggyel foglalkozott. Összefoglalta a hazai felsőoktatás múltját, intézményi kereteinek kialakulását. Ismertette a felsőoktatásra vonatkozó történeti forrásanyag keletkezésének körülményeit, hányatott sorsát, majd a XX. században bekövetkezett többszöri nagymértékű pusztulását. Öröndetes tényként említette, hogy ellentétben az általános felfogással a forrásanyag pusztulása nem volt

olyan nagy mértékű, mint azt korábban feltételezték. Az anyag inkább szétszóródott, elkallódott, kikerült abból a szerves egységből, ahol keletkezett, s így a kutatás számára elérhetetlenné vált. Most a legfontosabb feladat ezek őrzési helyének pontos feltérképezése, majd összegyűjtése és levéltári rendezése. Ilyen céllal alakult meg nemrég az ELTE Egyetemi Levéltára, amely napjainkban főleg a veszélyeztetett levéltári anyag mentését és feldolgozását végzi. Az előadó szolt még az összegyűjtött iratok és dokumentumok jelentős tudományos értékéről, és ismertette az egyetem történetének fő forráscsoportjait, s szorgalmazta az egyetemmel kapcsolatos szétszóródott tárgyi emlékek összegyűjtésére egyetemi múzeum létrehozását.

Kállay István tanszékvezető egyetemi tanár referátumában a forráskutatásról, forráskiadványokról beszélt. Kiemelte annak fontosságát, hogy az elmúlt években a történeti segédtudományok terén elért kutatási eredményeket minél hamarabb rendszerezzék és közlétegyék. Szolt a szakosztály gondozása alatt álló „Családtörténeti Adattár” című sorozatról. A szerkesztők évente egy-egy ilyen kötet megjelenését tervezik, amelyek forráskiadványokat és feldolgozásokat egyaránt tartalmaznak. A kötetek majd az elkészült anyagok sorrendjében közlik a magyarországi családokat. Kb. 40 000 családra vonatkozó adatokat kívánnak összeállítani. Feladatuk közé tartozik még az is, hogy a XVIII–XIX. századi nemességösszeírások anyagát közlétegyék, ami jelentős mértékben segítené a birtoktörténeti kutatásokat.

Gazda István tudományos kutató „Bibliográfia és forráskutatás” című előadásában a bibliográfiakészítés mostoha megítélését ecsetelve beszélt a megszakadt nagy bibliográfiai sorozatokról, például Gulyás Pál művéről, s a mai lehetőségekről. Szolt arról, hogy a megfelelő bibliográfiák hiánya a tudományos kutatást milyen mértékben hátráltatja.

Máthé Gábor az Államigazgatási Főiskola tanszékvezető tanára a közigazgatás-történet és a kortörténet kutatásának összefüggéseit elemezte, s utalt e témák iránt mind itthon mind külföldön megnőtt érdeklődésre. Az összehasonlító kutatási módszer hasznosságát hangsúlyozva kiemelte: olyan jogintézményeket kutassunk, amelyekből a ma embere is vonhat le tanulságokat. Kovacsics József tanszékvezető egyetemi tanár a II. József kori népszámlálás jelentőségéről, tudományos értékéről s a fejlődésre gyakorolt hatásáról beszélt, e népszámlálás 200. évfordulója alkalmából. Az előadássorozat záróakkordjaként Révész T. Mihály tanszékvezető egyetemi docens a XVIII. században népszerű több kiadást megért, de azóta méltatlanul elfelejtett jogi munkáról, Szegedi Tyrociniumáról tartott előadást, amiben e mű jelentőségét, utóéletét s a szerző rövid életrajzát ismertette.

Sáry Frigyes

A MAGYAR JOGÁSZ SZÖVETSÉG JOGTÖRTÉNETI BIZOTTSÁGA

A hazai jogtörténet-tudomány hosszú ideig egyetlen szervezete volt a felszabadulást követő években alakult Jogtörténeti Bizottság, amelyhez nemrégiben csatlakozott a Jogtörténeti Baráti Kör.

A Bizottság nemcsak a jogtörténetet hivatásszerűen művelőknek biztosított és biztosít nyilvánosságot, hanem a rokontudományok művelőinek, a jogászai pályán működő, az állam- és jogfejlődésünk iránt aktív érdeklődést mutató szakembereknek. Alapvető szerepet játszott a jogi karok jogtörténeti műhelyeinek integrálásában. (A jogtörténettel hivatásszerűen foglalkozók 90%-a tanszékeken dolgozik.)

Kéthavonta vitaulésekre kerül sor, melyeken olykor több tucatnyi hallgató előtt rész-kutatásaik eredményeit mutatják be az előadók, s a résztvevők nemegyszer vitáznak a jogtörténeti, s rokonterületi monográfiákról.

(Példaként az utolsó 5 évben megvitattott kiemelkedő jelentőségű monográfiákat említhetjük. Így: Ruszoly József „A választási bíráskodás fejlődése”-t bemutató dolgozatát, Tárkány Szücs Ernő „Magyar jogi népszokások”-at elemző munkáját, Varga János „Deák Ferenc és az első magyar polgári büntető rendszer tervezete” című előadását.)

A vitaulések témái átfogták a magyar állam- és jogfejlődés szinte teljes spektrumát. Meghatározó súllyal az alkotmányjogi, közigazgatás-történeti előadások szerepeltek; a civilisztikatörténeti kutatások ismertetése sajnálatos módon háttérbe szorult. Igaz, a referátumokat vagy a kutatási tervvállalások vagy a jogtörténetet nem hivatásszerűen művelők érdeklődése határozza meg.

A Bizottság feladatának tartja, hogy bevonja tevékenységébe és szakmai orientálásában segítse a jogászai hivatást gyakorlók mind szélesebb körét. Ezt szolgálja az évente meghirdetett jogászszövetségi pályázat, amely közigazgatás-történeti, jogtörténeti témák feldolgozására ösztönöz. Eredményeként születtek értékes, új kutatásokat tartalmazó pályázatok, bár a színvonal a pályázók széles köre miatt egyenetlennek mondható.

A Jogászszövetség Jogtörténeti Bizottságának tudományszervező tevékenysége nem merül ki az eddig említettekben, hanem rendszeresen kitekintenek más jogi tudománnyal foglalkozó társaságok munkájára is. Így az Államigazgatási, a Büntetőjogi és Kriminálisztikai Bizottsággal közös témákban együttes munkaértekezlet rendezésére is nyílt alkalm.

A „Magyar büntető törvényhozás 100 éve” c. nemzetközi tanácskozás sikerében nem kis szerepet vállalt a Jogtörténeti Bizottság.

Az évtizedek során a nemzetközi tudományos együttműködés kialakításában, fejlesztésében is példás részt kért a joghistorikusok e testülete. Így rendezvényein előadóként gyakorta szerepelhettek külföldi szakemberek is. A közelmúltban Prof. Dr. Erwin Melichar (Wien), Prof. Dr. Hans Ankun (Amszterdam), Prof. Dr. Pirmin Spiess (Mannheim) és Dr. Reinhard Schiffers (Bonn) tartott értékes előadást.

A Jogtörténeti Bizottság sokáig nem rendelkezett időszaki kiadvánnyal. Ezen változtatott a Jogtörténeti Tanulmányok c. sorozat, amely 1966-ban jelentkezett először a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában. 1985-ig 5 kötet jelent meg, segítvén a tudományterület eredményeinek széles körű megismertetését. Az 5. kötetet már a Tanulmánykiadó adta ki – oktatási segédanyagként is használható.

A Jogtörténeti Bizottság több évtizedes gazdag, szerteágazó tevékenységének illusztrálására álljon itt az elmúlt év magyar előadásainak változatos listája: Kajtár István nyitotta a sort a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemről „Arisztokraták a magyar katolikus püspöki karban” című dolgozatával, majd Káhler Frigyes (MNME Miskolc) előadására került sor „A pizetumjog a középkorban” címen. Járy Péter bírő „Rupert Dezső, egy demokrata politikus jogi nézetei és kritikája” c. előadása után már az idén januárban

hangzott el Kállay István (ELTE Bölcsészettudományi Kar) dolgozata „Óvadék a magyar feudális jogban” címmel.

– Sz –

„AZ ÓVADÉK A MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN” (CAUTIO FIDEJUSSORIA)

KÁLLAY ISTVÁN ELŐADÁSA A MAGYAR JOGÁSZ SZÖVETSÉGBEN

Kállay professzor nagy levéltári anyagot feldolgozva, átfogó képet nyújtott a magyar jogtörténet egyik kevésbé feldolgozott intézményéről az óvadékról, a feudalizmus időszakájában.

A római jog a kaució a perbeli képvisellel kapcsolatban ismerte, a képviselőt kaució adására kötelezték, ebből a felperes vagy az alperes károsodása esetén kielégíthette magát. A másik előfordulása a kauciónak: a szolgalmakkal kapcsolatos jogsegély, amikor az alperest kaucióra kötelezték, hogy ne zavarja tovább a felperest.

Magyarországon az 1445:X.tc-ben találjuk először annak a nyomát, hogy akiket kaució alapján elengedtek, nem kell azt megfizetniük. A hatalmaskodással kapcsolatban tehát már Mohács előtt ismert volt a kaució. Az Érszegi Géza által szerkesztett Dózsa-kötetben is több ilyen ügyet találunk: kártérítés fejében elfogott parasztokat kezesség mellett engedtek ki.

A magyar feudális joggyakorlatban e két kifejezés, de különösen a kaució, nagy karriert futott be. Óváspénzt vagy büntetést jelentett. A cautio damni infecti a fenyegető kár iránt való „bátorságosítást”, a cautio de dolo csalás ellen való „bátorságosítást”, a cautio de pretio restituende a jószág árának visszafizetését, a cautio juratoria az „esküvés bátorságosítást”, a cautio legatorum servandorum hagyomány kifizetéséről adott biztosítékot, a cautio literaria írott kezességet, a cautio litis sumptuum perköltség megtérítéséről adott biztosítékot, a cautio pignoratitia zálogadás általi kezességet, a cautio subjectiva summa óvatolást, a cautio nales kezeslevelet, a cautionalis summa pedig magát az óvadékot jelentette.

A legérdekesebb, a magyar fejlődést legjobban tükröző kifejezés a cautio fidejussoria „kezeségi bátorságosítás, biztosíték” és a cautio expeditoria „szavatosság, vagyis evectio”. Ennek felel meg Varga Endre – a szerző által idézett – meghatározása, aki szerint a kezesség a mások kötelezettségéért vállalt jótállás. A magyar joggyakorlatban a kezesség és a jótállás összeolvadt. Erre az előadó több érdekes példát hozott illusztrációként.

Áttekintette a régi jogi irodalmat is, kihangsúlyozta, hogy a korai szerzők (Werbőczy, Szegedi) nem említik, csupán a későbbi időszakban tevékenykedő jogtudósoknál fordul elő (Kelemen, Frank, Wenzl, Zlinszky) a téma.

Az 1770-es évektől kezdve a kauciót betáblázták a megyei és városi betáblázási könyvekbe. Az 1780-as évektől kezdve ezt tették a katonatiszti kaucióval is.

Kállay professzor szólt az óvadék ellenében való szabadlábra helyezés intézményéről is. Ennek meglétét számos, elsősorban úriszéki és a városi joggyakorlatban fellelhető példával illusztrálta.

P. A.

Jogtörténeti arcképcsarnok

ECKHART FERENC

A huszadik század egyik legnagyobb hatású polgári joghistorikusa 1885. november 18-án született Aradon. 1911-ben fejezte be egyetemi tanulmányait. Ezután a bécsi Staatsarchiv munkatársa lett. Így esett rá a Tanácsköztársaság diplomáciájának választása, amikor is 1919 áprilisában megbízást kapott az Osztrák–Magyar Monarchia magyar vonatkozású iratanyagának hazaszállítását előkészítő munkálatokra. Utóbb ezt a feladatát már külügyminisztériumi osztálytanácsoként látta el. 1928-ban a bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatójává nevezték ki. 1929-ben került a Pázmány Péter Tudományegyetemre a magyar alkotmány- és jogtörténet nyilvános rendes tanáráként. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja lett, a felszabadulás előtt a Századok szerkesztője (1943–1945), 1946 és 1949 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Az Állam- és Jogtudományi Kar 1946-ban dékánjává választotta, utóbb prodeánként tevékenykedett. 1957. július 28-án, hetvenkét éves korában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar állam- és jogtörténeti tanszékének vezetőjeként hunyt el.

Eckhart Ferencet a szellemtörténet egyik képviselőjeként ismerte meg a közvélemény. Ugyanakkor vallotta a források előítéletmentes kritikájának döntő szerepét a történettudományi kutatásokban. Professzori tevékenységét mindvégig heves viták tüzeiben foly-

tatta, egyetemi tanári működésére a nagy változások és változtatások nyomták rá bélyegüket. Katedrára kerülése után kidolgozta a magyar alkotmány- és jogtörténet új szemléletű oktatási és kutatási programját. Ez a tudományos vázlat csaknem megfosztotta a tanítás lehetőségétől: heves támadásokat intéztek ellene nemcsak a tudományos életben, de még a képviselőházban is. A jobboldali felháborodást a nemzeti önhittséget, a sovizsma elvakultságát, faji felsőbbrendűséget, a történetietlen közjogi iskolát megkérdőjelező kritikája idézte elő. A harmincas évek irredenta hangulatában meglehetősen népszerűtlen szerep hárult rá, amikor új tudományos alapokra kívánta helyezni a jogtörténeti kutatásokat.

Tudományos munkássága is ugyanezen törekvéseit tükrözi. Egyik legtermékenyebb jogtörténetírónk volt, ahogyan kortársai is nevezték, „a levéltári kutatás mestere”. Eckhart Ferenc a történettudomány felől közeledett a joghistoriához, így vált munkássága jellemzőjévé az összehasonlító módszer, az alapos levéltári forráskritika, az okleveles anyag minden korábnál szélesebb körű felhasználása. Életműve a feudális állam és jog újkori történetének feldolgozása volt. Legjelentősebb művei: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában; A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon 1780–1815; A bécsi udvar jogpolitikája 1761–1790; A szentkorona eszme története; A királyi adózás története Magyarországon, és tankönyve, az 1946-ban megjelent Magyar alkotmány- és jogtörténet. Foglalkozott továbbá a hiteles helyek fejlődésével, a leányeggyessel, a püspöki szék betöltésének kérdéseivel, a Habsburg-Lotharingiai ház családi törvényeivel, a Bocskai-felkelés jogi nézeteivel, a földesúri büntetőbíráskodással is. Ezenkívül megjelentetett több nyelven is Magyarország történetét feldolgozó munkákat.

A harmincas évek elejének nagy viharai visszahúzódnak készítette Eckhart Ferencet: tudományos viták helyett az oktatás- és a tudománytörténet felé fordult. Megírta a napjainkra már — az egyetemi levéltári iratanyag jelentős részének megsemmisülése folytán — nélkülözhetetlenné vált kézikönyvét az állam- és jogtudományi kar történetéről.

A felszabadulás után újjászerveződő tudományos élet és egyetemi oktatás újabb változásra készítette az ötvenéves tudóst. Megismerkedett a marxista történeti módszerekkel és tanításokkal, sőt oroszul is megtanult, hogy történeti ismereteit teljesebben gyarapíthassa. Ekkor írta meg egyetemi tankönyvét, melynek közzétételére csak most talált alkalmasnak az időt. 1945-öt követően aktivitása fokozódott, forráskutatásainak jelentős eredményeit helyezte sajtó alá. Az ötvenes években számos támadás érte a szellemtörténetről vallott nézetei miatt. Ez azonban nem csorbíthatta már tekintélyét, s nem vesztette el a jogászgenerációkra gyakorolt nagy hatását sem.

Eckhart Ferenc viharoktól tépázott évtizedek, átmeneti kor embere volt, tudományos életművében a szellemtörténettől jutott el a marxista felfogásig. Munkáinak különös jelentőséget kölcsönöz ez a pálya.

Eckharttól, a tudós joghistorikusról tanúskodnak művei. A tanárról, a professzorról a dolgok lényegéből fakadóan nem maradtak fenn dokumentumok. Ám akik még hallották a katedrán, azok Székely Györggyel együtt vallhatják: „Jogtörténeti és egyetemes történeti előadásai higgadt és kritikus történeti szemléletével, számos hamis nézet cáfolásával, mítoszok megdöntésével, a magyar–szláv kapcsolatok pozitív oldalainak akkor egyedülálló feltárásával a maga eszközeivel való állásfoglalást jelentettek. Előadásai, maga által vezetett szemináriumai, a történeti segédtudományok megismertetésének igénye a

polgári tudomány legjobb hagyományainak ébren tartását jelentették. Nem tartotta véka alatt a tudományos elemzés finom módszereit, a forráskutatás módjait, helyet adott az önálló véleményeknek, fiatal hallgatói előtt megszólaltatta tudományos pályán dolgozó egykori tanítványait. Hallgatóit nem csak tanította, de szerette, féltette, nevelte és istápolta őket a válságos, de fordulókat érlelő években, amikor a tudósnak, ha tudós akart maradni, az embernek, ha ember akart maradni, hallgatnia nem lehetett.” 28 esztendő professzori működése alatt tudományos álláspontját beolvasztotta az előadásokba. S ha elismerjük könyvei jelentőségét a tudomány fejlődésében, még hangsúlyozottabban ki kell emelnünk azt a (talán jóval nagyobb) hatást, melyet évről évre több száz leendő jogász szemléletének alakulására gyakorolt.

Horváth Attila

(Eckhart Ferenc tudományos munkásságáról rövidesen részletes bibliográfia lát napvilágot.)

ILLÉS JÓZSEF

1902-től a magyar alkotmány- és jogtörténet egyetemi tanára, 1914-től rendkívüli egyetemi tanár, 1917-től nyilvános rendes egyetemi tanár 1944-ig. Az MTA 1915-ben levelező, 1936-ban rendes tagjává választotta.

Munkái máig kiindulópontjai a magyar középkori magánjogtörténetnek.

1871. november 10-én Huszton született. A szatmári királyi Katonai Gimnáziumban, majd a pesti Piarista Gimnáziumban tanult, és az itt tett érettségi után a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karát végezte el. Ezt követően egyéves állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányutat tett: Berlinben Gierke mellett dolgozhatott, Párizsban Esmein szemináriumát hallgatta, tanult Lipcsében és Londonban is.

Hajnik Imre tanítványának vallotta magát; a tőle tanult pozitívista szellemben, módszeres adatgyűjtéssel, de a Hajnik-féle közjogi iskola irányultságával szakítva, a középkori magyar magánjog történetének megírását tűzte ki tudományos célul.

Magánjogtörténetünk teljesebb feldolgozásában aktív közéleti szereplése és igazságügy-minisztériumi szolgálata is akadályozták.

1896-ban mint törvényszéki joggyakornok került az igazságügy-minisztériumba, ahol 14 évig a Törvényelőkészítő Osztály előadója, három évig a Közjog-Nemzetközi Jogi Osztály főnökhelyettese. Ez idő alatt volt törvényszéki jegyző, minisztériumi fogalmazó, törvényszéki bíró, majd táblai bíró is.

Rövid megszakítással 26 évig mint országgyűlési, illetve nemzetgyűlési képviselő vett részt a politikai életben; a képviselőháznak jogtörténeti, közjogi szakértője volt, később Közjogi Bizottságának elnöke. Közéleti tevékenységét az 1945 után megjelent szakirodalom reakciónak ítéli.

Történetírói munkásságáról szólva azonban el nem hallgatható, hogy Illés József tudományos munkáival a magyar magánjogi kutatások módszeres megindítója lett. Tanítványa és méltatója, Degré Alajos szerint a jogtörténetet elsősorban a jogtudományok pedagógiai stúdiumának tekintette. Célja a tételes jog történeti fejlődésének láttatása volt; elsődlegesen dogmatikai szempontokat tartott szem előtt.

1910-ben megjelent és az ellenforradalmi korszak végéig használt tankönyve, a „Bevezetés a magyar jog történetébe” – Degré Alajossal szólván – inkább pedagógiai jelentőségű. Részletesen foglalkozik benne Werbőczivel, kiemeli a Hármaskönyv magánjogi jelentőségét.

Tudományos munkássága kiemelkedő útjelzői a középkori magyar magánjog történetét bemutató monográfiák. Ezekben az oklevelekből gyűjtött adatait, eredményeit összevetette a nyugat-európai és kánonjogi adatokkal, megállapításokkal, hatásukat is figyelembe véve építette fel elképzelését a magyar jog fejlődéséről.

Jelentősebb monográfiái *Árpád-kori magánjogtörténetünk*ről:

– „Magyar házassági és vagyonjog az Árpádok korában.” 1900. – „Magyar szerződési jog az Árpádok korában.” 1901. – „Törvényes öröklés rendje az Árpádok korában.” 1904. – „Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában.” 1906.

Munkái társadalomtörténetünket is gazdagították. Közjogtörténeti tanulmányai – amelyeket a magánjogiak „melléktermékeinek” tekintenek – számos új eredményt hoztak történetírásunkba. (Így: a szláv hatás a vármegyék eredeténél, a gazdasági tényezők jogalakító szerepének hangsúlyozása stb.) Közgazdaság-történeti munkái közül említésre méltó: az 1900-ban született „Anjou-kori társadalom és adózás”, „A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor” (1908), „A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása” (1908), „A jogtörténeti kutatás módszertani követelményei és a vármegyék eredete” (1912). Több munkájában foglalkozott még a Quadripartitummal, írt a magyar címer történetéről (1911), az Intelmekről. Műveinek teljes bibliográfiája az Eckhart Ferenc–Degré Alajos (mindketten tanítványai voltak) szerkesztésében megjelent „Emlékkönyv Illés József tanári működésének 40. évfordulójára.”, (Bp. 1942. 612–618.) c. kötetben található. A Századok 1944. évfolyamának 1–3. számában Degré Alajos megemlékezését olvashatjuk az Illés vezette jogtörténeti szeminárium működéséről (1928–34), ugyancsak ő írt beszámolót, melyben Illés tanári tevékenységébe nyерhetünk betekintést.

Szabó Mária

Literatur

SPUREN DER WIRTSCHAFTSKRISE DER KAISERZEIT IN DEN RÖMISCHEN RECHTSQUELLEN

(Károly VISKY: Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen. Dr. Rudolf Habelt GmbH Bonn – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. s. 260)

I.

1. In der Literatur der juristischen Romanistik ist die Ansicht als vorherrschend anzusehen, dass unsere Kenntnisse von der rechtlichen Widerspiegelung der Wirtschaftssphäre oft sehr unzulänglich sind. Es ist sehr eigenartig, dass auch diejenigen Forscher der antiken Rechte, die sonst ohne Zweifel die enge Verbindung zwischen der "sozialen Realität" und der Rechtsregelung erkennen, sich mit der Frage der Widerspiegelung von Wirtschaftsbeziehungen nicht befassen. *Ellul* schreibt zum Beispiel, dass die "réalité sociale" und das geltende "système juridique" in manchen Zeitaltern – und das bezieht sich besonders auf die Antike – miteinander in vollem Einklang stehen. Nach seiner Ansicht löst sich dieser "plein accord" eben in dem modernen Zeitalter auf. Infolge solcher bewussten, oder weniger bewussten theoretischen Grundstellung ist es kein Zufall, dass der übrigens offensichtlich komplizierte Problemkreis der Widerspiegelung der Wirtschaftssphäre im Recht für die meisten Forscher der Antike nicht von Interesse ist.

Als Károly VISKY, der hervorragende Vertreter der internationalen juristischen Romanistik, sich in seinem Werk damit befasst, wie die Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den Rechtsquellen erscheint, wählt er sich eben die Widerspiegelung der Wirtschaftssphäre im Recht zur Forschungsaufgabe. Der Autor ist sich bewusst dessen, dass die Erschliessung der Zusammenhänge zwischen Wirtschaftsbereich und rechtlicher Regelung durch die anachronistische Annäherungsweise erschwert wird. Besonders realistisch zu sein scheint die Gefahr der anachronistischen Annäherungsweise bei diesem Forschungsthema, weil die Wirtschaftskrise auch in dem modernen Zeitalter nicht unbekannt ist. Wir weisen nur andeutungsweise darauf hin, dass zum Beispiel der berühmte Altertumshistoriker *Pekary* auf die Gefahren und Fehlerquellen aufmerksam macht, die von der Projizierung moderner Kategorien (wie: Kapitalismus, Sozialismus, Planwirtschaft usw.) auf die Antike herrühren. Die Projizierung moderner wissenschaftstheoretischer und soziologischer Kategorien auf die Antike ist gewissermassen unumgänglich. Ein

Vergleich, der auf forcierte Aktualisierung verzichtet, macht an sich einen gewissen "Anachronismus" nötig. Wir möchten hier erwähnen, dass auch *Max Weber* in seinen Werken über Wirtschaftsgeschichte der Antike moderne politische und wirtschaftliche Kategorien verwendet. Die Anwendung des Begriffsystems des vorigen Jahrhunderts bei der Schilderung des Warenproduzenten scheint uns aber nicht für gezwungen, da sie auch auf die Unterschiede hinweist, die eine Zäsur zwischen den beiden Wirtschafts- und Gesellschaftsgebilden darstellen.

2. Weiterhin erschwert auch das Fehlen eines entsprechenden Quellenmaterials die Analyse der Beziehungen zwischen Wirtschaftssphäre und Sphäre der rechtlichen Regelung. Ein entscheidender Grund dafür ist – wenigstens in ihren Tendenzen – eine Art "splendide isolation" der römischen Rechtsgelehrten vor der Wirtschaftsrealität. Oft könnten die Quellen des römischen Rechtes – unter ihnen eben die *responsa* der *iurisperiti* – als Paradigmen der Abstraktion gelten – wie *Schulz* und *Wieacker* darauf hinweisen. Nur selten findet man eine – von den Rechtsgelehrten als "*obiter dicta*" aufgefasste – Schilderung der Wirtschaftsumgebung vor. *Mitteis* weist darauf hin, dass zahlreiche Tatbestände – und das bezieht sich in erster Linie auf die Rechtsfälle in den *Digesten* – gerade Phantasieprodukte der *iurisperiti* sind. In dieser Isolations-tendenz wurzelt – in der Sphäre der Geschichtlichkeit – diese, sich besonders zur Zeit der Pandektistik durchgesetzte Betrachtungsweise, die das Recht von der wirtschaftlichen Realität, d.h. von den Grundlagen abstrahierend untersucht. Erwähnenswert ist auf der anderen Seite auch der Umstand, worauf uns *Kaser* aufmerksam macht, nämlich, dass die Isolation in der Terminologie nicht zu finden ist. Das rechtliche Begriffssystem wird also sozusagen auch in den *responsa* den Wirtschaftsgrundlagen nicht "entfremdet".

Diese wichtigen Fragen beantwortet *Károly VISKY* in seinem Werk, und von diesem Gesichtspunkt aus betrachtet ist sein Buch auch methodologisch bahnbrechend. Auf Grund der oben gesagten ist es kein Zufall, dass die Auswirkungen der Wirtschaftskrisen der Kaiserzeit auf die Entwicklung des römischen Rechtes in der Literatur nicht analysiert wurden. *Landucci*, als er die geschichtliche Herkunft der auf die *laesio enormis* bezogene Regelung analysiert, formuliert nur die Notwendigkeit der Forschung auf diesem Gebiet. *Rostowtzeff* wirft im Bezug auf das Rechtsleben von Ägypten das Erfordernis nach der Analyse der rechtlichen Widerspiegelung der Wirtschaftskrise auf. Man kann auf jeden Fall feststellen, dass es weder in der heimischen, noch in der internationalen Literatur ein Werk zu finden ist, dass diesen Fragenkreis umfassend analysieren würde.

II.

3. In dem ersten Teil des in neun Kapitel gegliederten Buches analysiert *Károly VISKY* im allgemeinen die Wirtschafts- und Finanzkrise des III. Jahrhunderts, näher ihre Auswirkungen auf das Leben des *Imperium Romanum*. Der Autor betont, dass sich die romanistische Literatur mit der Krise selbst eingehend auseinandersetzt, aber man schenkt in diesen Forschungen keine Aufmerksamkeit der Frage, welchen Einfluss diese Wirtschaftskrise – deren Hauptmerkmale die Verringerung der Kaufkraft des Geldes und das Ansteigen der Preise sind – auf die Entwicklung der Vertragsbeziehungen ausübt. Die Ursachen und die allgemeine Ausbildung der Krise untersuchend weist der Autor darauf hin, dass sich der Wert des Geldes in Rom, im Laufe der früheren Jahrhunderte – trotz

der von Fall zu Fall vorkommenden Wirtschaftsprobleme – wesentlich nicht ändert. Die Periode, in der der Wert des römischen Geldes verhältnismässig stabil bleibt, ist in die Zeitspanne vom 200 v.u.Z. bis 200 u.Z. zu setzen (die These von Crawford). Károly VISKY befasst sich ausführlich mit den konkreten Symptomen der immer hochgradiger werdenden Geldentwertung in der Kaiserzeit, die schliesslich zur Geldreform von *Diocletianus* und zur Erlassung des Höchstpreisediktes führen. Kennzeichnend für das Mass der Kaufkraftverringerung des Geldes ist die Tatsache, dass zur Zeit der Regierung von *Gallienus* (253–268) die Inflation des Silberdenars – nach Berechnungen von Jones und Heichelheim – das 2400 Prozent erreicht. Die Geldreform von *Diocletianus* und das *Edictum de pretiis rerum venalium* stellen Teile einer umfassenden Geldreformkonzeption dar. Zweck der Geldreform ist die Schaffung eines neuen Geldes, das seine Funktion wirklich erfüllen kann. Das Preisedikt maximiert die Preise von Waren und von anderen Dienstleistungen, sowie nicht selten auch die Arbeitslöhne und verordnet Sanktionen für Fälle ihrer Überschreitung. Die Bedeutung des Höchstpreisediktes ist nach Károly VISKY sehr gross, trotzdem dass es einerseits nur in den unmittelbar *Diocletianus* untergeordneten Provinzen (Thracien, Hellas, die asiatischen Provinzen und Ägypten) tatsächlich durchgesetzt wurde – obwohl es formell von jedem Mitherrscher als für sich verbindlich anerkannt wurde –, andererseits sich zeitlich nur auf fünf Jahre (bis zum Zeitpunkt, als *Diocletianus* seine Krone abgelegt hat) erstreckte. Der grundlegende Zweck des *Edictum* von *Diocletianus* ist die Instandsetzung der in Krisensituation geratenen Wirtschaft, so ist es wirtschaftsgeschichtlich ohne Zweifel von überragender Bedeutung.

4. Die Wirtschaftskrise hat auch solche Konsequenzen, die sich unmittelbar bei manchen Institutionen des römischen Rechtes zeigen. In den folgenden Kapiteln des Buches überblickt der Autor die Entwicklung dieser Institutionen.

Das zweite Kapitel befasst sich mit der unrömisch (Kaser) *laesio enormis* genannten Rechteinrichtung. Auch diese, in den Quellen als *laesio ultra dimidium* vorkommende Institution, widerspricht dem beim Kaufgeschäft verlautbarten Prinzip der Vertragsfreiheit (Pomponius, Paulus). So kann zur Modifizierung des Kaufgeschäfts durch staatliche Einmischung das Fehlen der sogenannten Proportionalität zwischen der Ware und dem Kaufpreis nicht zugrunde gelegt werden. Dieses Prinzip kommt auch in den kaiserlichen Reskripten in unveränderter Form zur Geltung. Diese *rescripta* zeugen davon, dass Anträge der Revision des Wertmissverhältnisses durch den *Imperator* in der Regel abgeschlagen werden (C.J. 8.40-41.18, C.J. 4.44.4., C.J. 4.44.6., C.J. 4.44.9., C.J. 4.44.11.1. und C.J. 4.45.2.2.). Die Gesuchsteller der erwähnten *rescripta* beanstanden ohne Ausnahme, dass das Entgelt seitens des Käufers das *iustum pretium* nicht vertritt. Der Herrscher erklärt nur in Ausnahmefällen den Vertrag für ungültig, nur bei Fällen, wo die personellen Umstände des Verkäufers (sein jugendliches Alter, seine Unerfahrenheit, eventuell eine Täuschung) zu berücksichtigen sind. Somit spielt bei der Wiederherstellung des ursprünglichen Zustandes die Proportionalität gar keine Rolle. Es gibt zwei *rescripta* (C.J. 4.44.2. und C.J. 4.44.8.) – beide rühren von den Kaisern *Diocletianus* und *Maximianus* her – die dem Antrag des Verkäufers stattgeben. Das ist der Fall, wo der Verkäufer nicht einmal die Hälfte des Wertes der verkauften Sache als Kaufpreis erhält.

Der Autor weist auf die Theorie hin, die am frühesten von *Grandenwitz* formuliert wurde. Nach dieser Theorie wären die zur Frage stehenden *rescripta* interpoliert. Bei dieser Vermutung kommt der Tatsache, dass die *laesio enormis* (Fachausdruck für diese

Institution im Mittelalter) im *Codex Theodosianus* nicht zu finden ist, eine entscheidende Rolle zu. Die Theorie von *Grandenwitz* wurde in der Literatur der Romanistik fast allgemein angenommen (*Ferrini, Costa, Bonfante, Perozzi, Girard, Mynial, Brasloff*). Es gelten für Ausnahmen die Autoren (so *Monnier, Windscheid, Landucci*) die diese Institution nicht als Produkt, bzw. als Erfindung der justinianischen Kodifikation ansehen.

Károly VISKY hält diese Institution für eine notwendige Konsequenz der Politik und Wirtschaftspolitik von *Diocletianus*. Mit der Anerkennung der *laesio enormis* beabsichtigt *Diocletianus* die weitere Verschlechterung der Lage der mit materiellen Schwierigkeiten Kämpfenden – sogar mit Verstoss gegen das Prinzip der Vertragsfreiheit – zu verhindern. In diesem Zusammenhang ist besonders beachtenswert – übrigens weist auch der Autor selbst darauf hin – dass für den *fiscus* das Recht des Rücktritts vom Kontrakt sichergestellt ist, wenn der Preis nicht entsprechend ist (*Divi fratres rescripserunt in venditionibus fiscalibus fidem et diligentiam a procuratore exigendam et iusta pretia (G.H.) non ex praeterita emptione, sed ex praesenti aestimatione constitutui: sicut enim diligenti cultura pretia praediorum ampliantur, ita, si negligentia habita sint, minui ea necesse est – Callistratus (D.49.14.35.)* Nach der Ansicht des Autors – und auch des Rezensenten – ist die Auffassung von *Grandenwitz* nicht fundiert. Der Hinweis auf die *laesio ultra dimidium* ist in *Codex Theodosianus* darum nicht zu finden, weil in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts die Symptome der Wirtschaftskrise langsam dahinschwinden. Aus dem neuen Auftauchen dieser Institution in dem *Codex Iustinianus* ist es darauf zu schliessen, dass die Wirtschaftsprobleme offensichtlich mit erneuten Kräften erscheinen. Im letzten Teil des Kapitels befasst sich der Verfasser mit dem "Fortwirken" der *laesio enormis* im Mittelalter, wobei der Kommentar von *Bartolus* zu den auf diese Frage bezogenen Rescripten des *Codex Iustinianus* zweifellos eine grosse Rolle spielt. Die Neuerung von *Bartolus* besteht darin, dass er diese Regel auf Mobiliare erstreckt, sie auch für den überzahlenden Käufer für gültig hält und nicht auf den Bereich der Kaufgeschäfte beschränkt.

5. Im dritten Kapitel beschäftigt sich der Autor mit der Entwicklung der Konventionalstrafe und Zinsennormen. Im ersten Teil des Kapitels analysiert der Verfasser die rechtliche und wirtschaftliche Bedeutung der Konventionalstrafe. Er weist darauf hin, dass das Pönale bei den Römern dem Privatdelikt naheliegt. Ein Zeichen dafür ist, dass der Fachausdruck *poena* gleicherweisen Rechtsnachteil durch Privatdelikt und Pönale bedeutet. Des weiteren untersucht Károly VISKY die Frage der Erstreckung von zinsenbeschränkenden Verordnungen auf das Pönale. Er stellt fest, dass die Parteien für Verzugsfälle immer öfter in Pönalien übereinkommen, für deren Summe gar keine Beschränkung geltend ist. Aber im 3. Jahrhundert erstreckt der Staat – wiederum aufgrund wirtschaftspolitischer Überlegungen – die zinsenbeschränkenden Verordnungen auch auf das Pönale, was einen weiteren Verstoss gegen das Prinzip der Vertragsfreiheit darstellt.

Im dritten Teil des Kapitels analysiert der Autor das Seedarlehen und das damit verbundene Pönale. Das *fenus nauticum* – das im Altertum grundlegend die Funktion des Sicherungsvertrags erfüllt – ist nach der communis opinio von hellenischer Herkunft und seine Begriffsmerkmale sind auf Grund der attischen Quellen leicht zu rekonstruieren (dabei kommt besonders das *Corpus Demosthenicum* in Betracht). *Paoli* weist darauf hin, dass das *daneion nautikon* nicht nur in Athen bekannt, sondern eine florierende Insti-

tution in jeder, an dem Seehandel beteiligten *polis* im Mediterraneum ist. Nach unserer Meinung wäre es zweckmässig gewesen, im Bereich der allgemeinen Informationen auch den Surrogationsgedanken von *Pringsheim* über das Seedarlehen – wenigstens skizzenhaft – darzulegen. Es wäre ebenfalls zweckmässig gewesen – wenigstens die Hauptlinien des Tatbestandes darlegend – das Fragment Cervidius Scaecola (D. 45. 122.1.) zu analysieren, das zur Anleitung der römischen Praxis der *pecunia traiectitia* dient. Und vielleicht eben in Hinsicht auf die Sphäre der *origo* – hätte die Rolle dieser Institution, die sie in der rechtlichen Integration des Mediterraneums spielte, mehr betont werden können.

In etlichen Quellen sind in Verbindung mit dem Seedarlehen Pönalbedingungen zu finden. Nach einer Auffassung in der Literatur (*Biscardi*) kann man auf Grund des *fenus nauticum* – weil ihm ein *pactum* zugrunde liegt – nur dann einen Prozess einleiten, wenn auch eine *stipulatio poenae* dazukommt. Nach einer anderen Auffassung (*De Martino*), da das Seedarlehen ihrem Wesen nach *mutuum* ist, erfolgt die Vorausbedingung des Pönale aus dem Zweck, dass der Darlehensgeber sein Geld zurückbekommt als das Schiff in seinem Bestimmungsort (Hafen, *emporion*) ankommt. Die zinsenbeschränkenden Verordnungen werden auch auf die – dem Seedarlehen ähnliche – Konventionalstrafe erstreckt. In Quellen aus dem 3. Jahrhundert wird das Prinzip formuliert, dass nach der Ankunft des Schiffes in dem Bestimmungshafen nur die gewöhnlichen Zinsen – *usurae communes* – gefordert werden können (D. 22.2.4.1. und CJ, 4.33.1.). *Justinianus* führt weitere Änderungen ein: bei dem *fenus nauticum* erlaubt er nur 12-prozentige Zinsen (Ideoque iubemus..in traiectionis autem contractibus vel specierum fenori dationibus usque ad centesiman tantummodo licere stipulari nec eam excedere, licet veteribus legibus hoc erat concessum... CJ. 4.32.26.2.) Es ist erwähnenswert, dass *Iustinianus* in seiner Novelle 106 diese Beschränkung ausser Kraft setzt und nicht viel später – in der Novelle 110 – die Anwendung dieses Verbotes wieder verordnet. Die Modifizierung von *Iustinianus* – stellt *Károly VISKY* fest – liquidiert tatsächlich die Institution des Seedarlehens.

Im letzten Teil des Kapitels analysiert der Autor die Institution der *hemiolia*, die in den Papyri oft vorkommt und in dem griechischen Recht bekannt ist. *Hemiolia* ist ein 50 prozentiger Geldzuschlag zu der Summe des Kapitals und bedeutet folglich seinen anderthalben Teil. Die Beurteilung der *hemiolia* ist recht unterschiedlich. Einige Quellen qualifizieren sie rechtlich als gleichbedeutend mit dem Zins, nach anderen Beurteilungen hat sie mit dem Pönale verwandte Züge. Sehr interessant ist der Wandel der Funktion von *hemiolia* und der Autor macht uns darauf in beschaulicher Form aufmerksam. Diese, an sich sui generis Institution, stellt anfangs ein geeignetes Mittel in Händen der Wucherer dar, später aber – im 3. Jahrhundert – ist ihr Zweck die Verteidigung gegen die Geldentwertung, die hauptsächlich die Kreditoren betrifft.

6. Das vierte Kapitel analysiert die in der Normung des Draufgeldes (*arrha*) erfolgte Veränderung. Vor allem weist der Verfasser darauf hin, dass das Draufgeld beweisbar aus dem hellenischen Recht in das römische Recht übernommen wurde. Hier bemerken wir, dass keine unmittelbaren Informationen über die semitische Herkunft der *arrha* vorliegen. Was den, im alten Testament (Gen. 38.17.) vorkommenden Fachausdruck *erabon* betrifft, ist es nämlich zweifelhaft, ob er Draufgeld, oder eine als Pfand gelassene Sache bedeutet. Nach *Pringsheim* ist der übergebene Ring ein *arrha*, während er nach der Interpretation von *Wolff* eher Pfand bedeutet. Selbst *Károly VISKY* schliesst die

Möglichkeit nicht aus, dass die Hellenen diese Institution von den semitischen Völkern übernommen haben. Nach unserer Ansicht wäre es zweckmässig gewesen darauf hinzuweisen, dass sie nachweisbar in mehreren hellenischen poleis bekannt war. Auf Grund der Werke von *Aristoteles* (Pol. 1259a), *Isaeus* (8.23), und *Theophrastos* (Stob. 44.22.) ist es darauf zu schliessen. Ebenfalls zweckmässig wäre es gewesen das zu erwähnen, dass die Wendung, die an die Gabe des *arrha* deutet, (*didonai arrabona*), in den zur Verfügung stehenden Quellen einheitlich vorkommt. Sie wird von *Aristoteles*, *Theophrastos*, *Isaeus*, *Harpokration*, *Palutius*, *Varro*, von den klassischen Rechtsgelehrten und *Iustinianus* (*dare arrabonem*) gebraucht. Und derselbe Fachausdruck ist in den ptolemäischen Papyri, sowie in denen des romanisierten Ägypten und in dem Neuen Testament zu finden. Das ist ein entscheidender Beweis für die mit *arrha* zusammenhängende Praxis. Es ist natürlich eine andere Frage, dass die Funktion des *arrha* in dem hellenischen, beziehungsweise in dem römischen Recht verschieden ist. Der Autor weist darauf hin, dass die Funktion des *arrha* in dem hellenischen Recht die Garantie für die Erfüllung eines Schuldverhältnisses ist, während das römische Draufgeld ursprünglich nur zum Zeichen der Vertragsschliessung dient. Er weist darauf hin, dass die kaiserlichen *rescripta* im Westen des *Imperium Romanum* auch im 3. Jahrhundert das Draufgeld noch konsequent dem römischen Begriff entsprechend anwenden. Aber in den Provinzen des Ostens wird das Draufgeld schon aufgrund der griechischen Normen gedeutet.

Es ist unzweifelhaft, dass das Draufgeld, zur Zeit der Wirtschaftskrise, in griechischem Sinn vorteilhafter ist, als das nach dem römischen Recht gedeutete *arrha*. Das hellenische Draufgeld ist vorteilhafter in dem Fall, wenn sich der Preis des Gegenstandes der Leistung in der Zeitspanne zwischen dem Abschluss und der Erfüllung des Vertrags wesentlich ändert. Darum muss sich der Herrscher öfters mit der Deutung der Draufgeldnormen befassen. Der Autor betont, dass *Iustinianus* die hellenischen Draufgeldnormen für richtungsgebend ansieht (CJ. 4.21.7. und Inst. 3.23.pr.)

Im fünften Kapitel untersucht der Autor die Entwicklung der Normen, die sich auf den Vergleich und die damit verwandten Vereinbarungen beziehen. Der erste Teil des Kapitels analysiert die Frage des Vergleichs, der *transactio*. Der Autor betont, dass der Vergleich eine endgültige Regelung von Streitfragen bedeutet. Auf Grund der Quellen ist die Folgerung berechtigt, dass die Gültigkeit der *transactio* mit der *res iudicata* identisch ist. Auch die Folgerung ist plausibel, nach der ohne die Differenzierung zwischen den Vereinbarungen auf dem Wege des Prozesses und ausserstreitig, nur der Vergleich auf dem Wege des Prozesses die Gültigkeit der *res iudicata* besitzt.

Károly Visky hebt hervor, dass beim Vergleich das Prinzip der Vertragsfreiheit zur Geltung kommt, das heisst es hängt von dem Willensentschluss der Parteien ab, worin sie einander nachgeben. Aber auch die Privatautonomie hat ihre Schranken. Besonders anschaulich ist diese Beschränkung bei der Regelung der Unterhaltsverträge in Form des Vergleichs, die sonst nur nach behördlicher Genehmigung gültig sind. Der Vergleich in diesem Bereich wirft oft schwierige Probleme auf und darum bestimmt der Senat – auf Antrag von *Marcus Aurelius* – dass eine Übereinkunft mit solchem Inhalt nur mit Genehmigung des *praetor* gültig ist. (D. 2.5.8. pr. – *Ulpianus*). Aber wir kennen den genauen Inhalt dieses *senatusconsultum* nicht, es ist nur auf Grund der ebenfalls von *Ulpianus* herrührenden Quelle (D. 2.158.6.) – mit mehr oder weniger Genauigkeit – zu rekonstruieren. Der Autor weist darauf hin, dass die Ausarbeitung von *ausführlichen*

Normen über die Gültigkeit des Vergleichs nur im Laufe des 3. Jahrhunderts erfolgt. Wie die Quellen es dokumentieren, kommt es nicht selten zur Anfechtung der *transactio*. Der früher zustandegewordene Vergleich wird aber nur in Ausnahmefällen durch kaiserliche *rescripta* entkräftigt – das erfolgt laut CJ. 2.20.5. pr. nur im Fall der *unmässigen Beeinträchtigung* (*laesio immodica*).

In dem darauffolgenden Teil des Kapitels analysiert Károly Visky die *novatio*, die mit dem Vergleich verwandte Züge aufweist. Nach Schilderung der allgemeinen Wesenszüge der *novatio* analysiert er die verwandten Charakterzüge der *transactio* und der *novatio*. In diesem Zusammenhang untersucht er das *rescriptum* des Kaisers Alexander (JC. 2.4.3.). Auch auf Grund eines ulpianischen Fragments kann man auf die Erkennung von verwandten Charakterzügen der beiden Institutionen schliessen (D. 2. 15.4.). Die *stipulatio Aquiliana*, die frühere Ansprüche der Partner für ungültig erklärt, spielt in diesem Bereich eine wesentliche Rolle. Der grundlegende Unterschied zwischen *transactio* und *novatio* besteht darin, dass beide Institutionen eine Veränderung des Rechtsverhältnisses zwischen den beiden Partnern bedeuten. Die *novatio* – so betont es der Autor – ist im 3. Jahrhundert ein geeignetes Mittel zur Interessenwahrung des Schuldners, da der *debitor* sich, aufgrund der *novatio* – zur Kompensierung seiner Schäden durch die Geldentwertung – eine höhere Summe als die in der ursprünglichen Dienstleistung vereinbarte ausbedingen kann.

Im letzten Teil des Kapitels untersucht der Autor die Geldablösung der *operae liberti*. Er betont schon in dem einleitenden Teil die soziale Bedeutung der *lex Aelia Sentia* von 4 u.Z., weil dieses Gesetz die Vermietung des Dienstes des *libertus* verbietet. Aber für die Umgehung des Verbotes bieten sich zahlreiche Möglichkeiten an, worauf die Rechtsgelehrten selbst etlichemal hinweisen. Im 3. Jahrhundert gibt es viele Zeichen für die Verhinderung der Verwertung für Geld, oder der Ablösung der Dienstleistungen – der Arbeit – des *libertus*. Besonders gut veranschaulichen diese Tendenz die kaiserlichen *rescripta* (CJ. 6.3.1., CJ. 6.3.3., CJ. 6.3.4. und CJ. 6.3.7.) Der Grund für die tendenziöse Rückdrängung der Geldablösung der *operae liberti* ist nach Károly VISKY der Schutz des *patronus*. Die Dienstleistung *in natura* kann nämlich – infolge der Geldentwertung – keineswegs mit der Ablösungssumme für gleichwertig betrachtet werden.

8. Im sechsten Kapitel untersucht der Autor die Normen der Kreditgeschäfte. Auf Grund der Definition von *Celsus* (D. 12. 1. 1.1.) – Ulpianus-Celsus gehören zu den Kreditgeschäften ausser der Anleihe auch das *commodatum* und das *pignus*. Gleichzeitig ist es eine diskutierte Frage in der Literatur, ob das *depositum* zu dieser Gruppe gezählt werden kann. In den Dokumenten aus den 2. und 3. Jahrhunderten sind keine Informationen vorzufinden, nach denen die Regeln der Anleihe sich ändern würden. Die Papyri zeugen dafür, dass die *chresis* (Anleihe) das am öftersten vorkommende Kreditgeschäft ist. Auch das *daneion* ist ein Kreditgeschäft, es ist im allgemeinen von längerer Dauer. Ausserdem kann das *daneion* auch die Kreditierung von Dienstleistungen bedeuten, die der *debitor* im Zusammenhang mit anderen Geschäften leisten muss. Nach BGU 989 und P. Oxy. VII. 1031 hat es eine Frist von sechs Monaten, während nach P. Lond. III. 1164 b – und das bedeutet ohne Zweifel eine Verkürzung – von einem Monat. Im Bereich des *commodatum* gibt es keine wesentliche Änderung.

Der Autor befasst sich ausführlich mit dem *pignus Gordianum*. Die in dem *rescriptum* des Kaisers Gordianus (CJ. 8.26.27.1.2.) geregelte Institution hat zweifellos eine

wirtschaftliche Motivation. Infolge der Preiserhöhungen — das *rescriptum* stammt aus 239 — wächst die Zahl der Kreditsuchenden an, das andererseits die Anforderung an höhere Garantien nach sich zieht. Nach Károly Visky ist es nicht ausgeschlossen, dass diese Institution ihren Wurzeln nach auf die Papyri zurückreicht (BGU 741 und P. Lips. 10.), das auch nach unserer Meinung eine plausible Annahme ist.

Die Hinterlegung — betont der Autor — kann in ihrer ursprünglichen Form nicht für Kreditgeschäft angesehen werden, und das bestätigt den Standpunkt von *Albanese*, laut dessen das *depositum* nicht zu den Kreditgeschäften gehört. Aber durch die Zunahme der Bedeutung der Banken wird die Kreditfunktion der Hinterlegung immer mehr anerkannt. Das in den hellenistischen Rechten wurzelnde *depositum irregulare-paratheke* bürgert sich auch im römischen Recht ein, das in wesentlichem Masse *Papinius* zu verdanken ist (D. 16.3.24. und D. 16.3.25.1.). Nach einem *rescriptum* von *Gordianus* (CJ. 4.34.2. und CJ. 4.34.4.) kann der Deponent nach dem von dem Depositar genutzten Geld auch auf Zinsen Anspruch erheben, das ein Zeichen für die Ausgestaltung des *depositum irregulare* ist. Der wirtschaftliche Vorteil des *depositum* zeigt sich hauptsächlich darin, dass der Deponent sein Geld zu jeder Zeit zurückbekommen kann, das eben zur Zeit einer Wirtschaftskrise von grosser Bedeutung ist.

9. Im siebten Kapitel gibt Károly VISKY einen Überblick von Regeln über Miete und Pacht. Im einleitenden Teil weist er auf die Willensautonomie hin, die bei der Mietpreisfestsetzung massgebend ist. Des weiteren stellt er fest, dass der Mieter-Pächter — nach der Aussage der Quellen — die Miete bzw. die Pacht bei den Römern meistens nicht *in natura*, sondern in Geld zu bezahlen hat. Es ist natürlich möglich, wie man aufgrund des D. 19.2.19.3. — *Ulpianus*, darauf schliessen kann — die Miete auch *in natura* abzuleisten. Diese Mietbezahlung *in natura* ist recht geeignet zur Beseitigung des Schadens infolge der Geldentwertung. Auf Grund von Papyri aus dem 3. Jahrhundert kann man darauf schliessen, dass bei der Verpachtung von Ackerfeld die Bedingung der Pachtzahlung *in natura* immer häufiger wird. Eine allgemeine Tendenz ist ferner die Erhöhung der Mieten, die im Bereich der Sachmiete und der Arbeitsmiete gleichermassen zu beobachten ist.

Im Zusammenhang mit der Teilpacht weist der Autor auf die Diskussion über die Beurteilung dieser Rechtsinstitution hin. Das *rescriptum* von Alexander Severus vom 3. Jahrhundert (CJ. 4.65.8) lässt aber keinen Zweifel darüber, dass die Teilpacht für Pacht angesehen werden muss. Die Dauer der Pacht — sagt der Autor aus — beträgt im allgemeinen fünf Jahre und das ist besonders bei der Pacht eines Immobiliarguts massgebend. Von der Mitte des 3. Jahrhunderts an nimmt die Zeitdauer im beträchtlichen Masse ab, offensichtlich als Folge der Wirtschaftskrise. So kommt es öfters vor, dass der Vermieter — von der jeweiligen Geldentwertung abhängig — die Mietsumme steigert.

Die Möglichkeit einer Mässigung der Miete untersuchend hebt der Autor hervor, dass sie nur in Ausnahmefällen vorkommt. Die Verminderung des Ernteertrages kann aber — für sich genommen — keinen Grund zur Mässigung der Miete darstellen. Nach Quellen vom 3. Jahrhundert (D.19.2.15.4. — *Ulpianus-Papinianus*, CJ. 4.65.18., und CJ. 4.65.10.) ist die Mässigung, beziehungsweise die Erlassung der Miete möglich, wenn der Ausfall, oder die Verminderung der Ertrags, nicht dem Pächter zuzuschreiben ist, aber mit der Bedingung, dass in den nächsten Jahren eine entsprechende Kompensation erfolgt.

10. Im achten Kapitel analysiert Károly VISKY die Frage der Geldverurteilung und der Verurteilung in Naturalien. Das Verurteilungssystem der *extraordinaria cognitio*

bedeutet eine Rückkehr zum Prozess der *legis actio in natura*. Die Förmlichkeiten der *legis actio sacramento* deuten nämlich darauf, dass es lediglich in dem Fall zum *arbitrium litis aestimande* kommt, wenn der rechtsfähige Beklagte den Prozessgegenstand wegen Verlust oder Vernichtung nicht herausgeben kann.

Im kaiserlichen Prozess gibt es schon keine Geldverurteilung. Zur Zeit von *Iustinianus* ist die *condemnatio pecuniaria* schon völlig unbekannt. Darauf deutet ein *rescriptum* von 530 (CJ. 7.4.17.), wo er sich darüber wundert, dass der Richter – im Laufe eines früheren Prozesses – nicht die Herausgabe des streitigen Sklaven *in natura*, sondern die Zahlung einer *aestimatio* verordnete)... Talem itaque altercationem resecantes miramus, quare iudex qui praepositus est in praedicta causa, non omnimodo condemnationem in servum, sed in aestimationem eius fecerat...). Die *condemnatio pecuniaria* wurde eindeutig infolge der Wirtschaftskrise in den Hintergrund gedrängt. Die obsiegende Partei ist in zunehmender Masse an der Verurteilung in Naturalien interessiert und dadurch hat sich das Prinzip von *ipsam rem condemnare* im Bereich der *cognitio extra ordinem* durchgesetzt.

11. Im letzten Kapitel fasst Károly VISKY unter dem Titel "Die Natur der Krise und ihre Lehren für die Rechtswissenschaft" die Ergebnisse und die Folgerungen seiner Arbeit zusammen. Vor allem hebt er hervor, dass die im *Imperium Romanum* im 3. Jahrhundert eingetretene Krise denjenigen, die in der kapitalistischen Welt im Laufe der 19. und 20. Jahrhunderte zyklisch und gesetzmässig vorkommen, nicht gleicht, aber er deutet darauf, dass auch der Grund des Wirtschaftssystems des römischen *Imperium* die Warenproduktion ist, zwar auf der Basis der Sklavenhalterei. Die Krise wurde unmittelbar durch die Geldentwertung hervorgerufen. Ihrer Erscheinungsform nach ist also die Wirtschaftskrise eine Geldentwertung. Aber die Geldentwertung reicht auf die allgemeine Krise der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Formation der Sklavenhaltersysteme zurück.

Der Staat hat sich nicht zum Ziele gesetzt die Rechtsmittel zur Kompensierung des durch die Senkung der Kaufkraft verursachten Nachteils zu schaffen, weil er selbst in diesem Fall um die wirtschaftlichen Vorteile der Geldentwertung kommen würde. Die an dem Warenaustausch beteiligten müssen selbst die Rechtsformen zum Schutz gegen die Geldentwertung-Münzverminderung finden. Die Rolle des Staates beschränkt sich höchstens auf die Anerkennung dieser Rechtsformen. Aber die Anerkennung ist für ein bedeutendes Ergebnis anzusehen, da sie das Funktionieren des Wirtschaftssystems absichert. In diesem Sinne unterstützt der Staat – und das widerspiegelt sich besonders anschaulich in den, im Buche oft zitierten, kaiserlichen Reskripten – mit rechtlichen, oder anders ausgedrückt, mit *rechtspolitischen* Mitteln das sich in Krisenlage befindliche Wirtschaftssystem.

III.

12. Das Buch von Károly Visky, das auf einem umfassenden Quellenmaterial beruht, schildert recht überzeugend den Zusammenhang zwischen der Wirtschaftssphäre und dem rechtlichen Überbau des mit der Wirtschaftskrise ringenden *Imperium Romanum* im 3. Jahrhundert. Der Autor hält sich von dem – durch Anachronismus belasteten – Aktualisieren zurück. Aber das hindert ihn nicht daran, von Fall zu Fall – und eben bei der Analyse der einzelnen Rechtsinstitutionen – solche Folgerungen zu konzipieren, die, in Bezug auf die Regelung der Wirtschaftskrise mit Rechtsmitteln, vom Zeitfaktor unabhängig verwertbar sind. Károly VISKY gründet seine Thesen auf die Analyse von Rechts-

quellen und anderen Quellen, von vielen Papyri mit Interpretationsschwierigkeiten, die auch textkritisch anerkennungswert ist und sich von den Übertreibungen der Interpolationskritik hält. Die auch in methodologischer Hinsicht bahnbrechende Arbeit – wie wir es schon im ersten Teil der Rezension betont haben – kann das Interesse von Pflägern der Zivilistik im weitesten Sinne und von denen der Rechtsgeschichte beanspruchen. Das Buch Von Károly VISKY nimmt eine hervorragende Stelle in der Literatur der Romanistik, die sich mit der Verbindung von Wirtschaftssphäre und ihrer rechtlichen Widerspiegelung auseinandersetzt, ein.

Gábor Hamza

LEHRBUCH

IM THEMENKREIS DER GESCHICHTE DES STRAFVOLLSTRECKUNGSRECHTS SEINER GÜLTIGEN RECHTSREGELN

— Das ungarische Strafvollstreckungsrecht —

(*Balogh László – Horváth Tibor: Büntetésvégrehajtási jog, I. szerk. Horváth Tibor, Bp., 1983, 213 p.; Balogh László – Banka Lajos – Csordás Sándor – Deme Mihály – Gláser István – Horányi Miklós – Horváth Tibor – Lőrincz József – Magyar Miklós – Tandari János: Büntetésvégrehajtási jog, II. szerk. Horváth Tibor, Bp., 1983., 438 p.)*

Unserer rasenden Zeit entsprechend ist — ohne im voraus angekündigt zu werden — das Hochschullehrbuch des Strafvollstreckungsrechtes veröffentlicht worden. Bei dieser Stille hat auch die beschränkte Verbreitung — infolge des "Hausverlags" — mitgespielt. Aber die Freude über die Veröffentlichung beschränkt sich nicht auf die Autoren, und nicht nur die "Zwangsleser" — nämlich die Studenten — haben die Möglichkeit, das Werk kennenzulernen.

Die Rechtsschaffung ist schon über das traditionell pflichtige Mysteriöse hinweggekommen, so ist es noch schwerer zu verstehen, warum eine Erklärung des Strafvollzugs von wissenschaftlichem Wert "innerhalb der Mauern" bleibt. Dieser Umstand bestimmt die Aufgabe des Rezensenten: ihm obliegt es, die Gedanken des Buches zu verbreiten. Das tue ich gerne und nicht weil ich vielleicht als Aufgeforderter oder Eingeweihter zum Lob verpflichtet wäre. Nein, diese Arbeit ist die Äusserung meiner Sympathie der modernen, sich formenden, theoretisch fundierten Strafvollstreckung gegenüber.

Das Lehrbuch hat den unbestreitbaren Verdienst, dass es die Leser erzieht, in Zusammenhängen zu denken und eben deshalb strebt es die Vollständigkeit an: den ungarischen Strafvollzug der 80-er Jahre hält es für ein Ergebnis einer langen theoretischen und historischen Entwicklung, aber gleichzeitig stellt es ihn nur als eine Etappe dieses Prozesses vor. Unentbehrlich ist dieses Werk heute für diejenigen, die den Strafvollzug kennenlernen möchten, es ist sozusagen die einzige Quelle und als solche, ist es bahnbrechend. Aber diese Arbeit ist nicht nur ein gut redigiertes, leicht lernbares Lehrbuch, sondern auch ein Handbuch, das auch für diejenigen nutzbringend ist, die im Besitz der erforderlichen Grundkenntnisse, es zur Orientierung in die Hand nehmen.

Das Buch befriedigt sogar die tiefgreifenderen, wissenschaftlichen Interessen. In dieser Hinsicht sind besonders die Teile bemerkenswert, wo es sich — im ersten, aber auch im zweiten Band — um die allgemeine theoretische Grundlage des Strafvollzugs handelt, wo der Autor die begriffliche Klärung der einzelnen Strafen und Massnahmen, beziehungsweise die Definition ihres Rechtswesens erörtert.

Besonders hervorzuheben sind im theoretischen Teil die Seiten – vielleicht ein wenig auch aus Willkür des Rezensenten – wo der Autor-Redakteur die Stelle und die Rolle der Strafvollstreckung sowohl im Rechtssystem, als auch innerhalb der Wissenschaften sucht. Dieses Streben ist kein Selbstziel, er will nicht für jeden Preis die Selbständigkeit nachweisen. Die Vermehrung der Rechtszweige durch "Teilung" ist ja eine fatale Folge des Rechtssystems in einer, sich immer mehr spezialisierenden Welt, sosehr dieser Vorgang den Wissenschaftlern "des Mutterrechtes" manchmal auch schmerzlich ist.

Die Anerkennung der Strafvollstreckung als selbständiger Rechtszweig und Wissenschaftszweig ist aber ohne spezielle Aufgaben – die im Interesse der Verbesserung der Gesellschaft von Bedeutung sind – nicht viel wert. Auch dann nicht, wenn wir wissen, dass sich einem neuen Rechtszweig neue Rechts- und Staatsinstitutionen anschliessen, mit all den damit verbundenen materiellen und personellen Bedingungen.

Wie steht es um den Strafvollzug?

Theoretisch wurde es schon Anfang des 20. Jahrhunderts angenommen, dass das Recht der Strafvollstreckung eine, sich vom materiellen und prozessualen Strafrecht immer mehr abgrenzende, Normenmenge darstellt. Es gibt keinen einheitlichen Standpunkt in der internationalen Fachliteratur über die Stelle des Strafvollzugsrechtes innerhalb des Rechtssystems. Manchen Ansichten nach ist es ein mehr oder weniger selbständig gewordener Teil des materiellen Strafrechtes, anderen Ansichten zufolge gehört es – als die letzte Periode der Strafverfolgung – zum Bereich des prozessualen Strafrechtes. Es gibt auch einen Standpunkt, nach dem es ein Grenzgebiet zwischen dem Strafrecht und dem Verwaltungsrecht darstellt.

Von der Befreiung an bis zur Mitte der 60-er Jahre war die rechtliche Regelung der Strafvollstreckung in Ungarn so lückenhaft und verstreut, dass nicht einmal der Gedanke auftauchen konnte, dass sie ein einheitliches Rechtsmaterial, einen selbständigen Rechtszweig bilden könnte. Das Material des Strafvollzugsrechtes wurde von der zweiten Hälfte der 60-er Jahre an – und besonders Anfang der 70-er Jahre – von zahlreichen Rechtsnormen erweitert. Als Ergebnis dieser Tatsachen haben sich eine ausgeprägte Form und die Umrisse des Strafvollzugsrechtes abgezeichnet. Als Vollendung dieses Prozesses erschien der Kodex der geltenden Strafvollstreckung, der aus einer einheitlichen Konzeption ausgehend, in einem einheitlichen Rahmen – auf Gesetzesniveau – die Vollstreckungsregeln von allen strafrechtlichen Strafen und Massnahmen geregelt hat.

Ein weiterer, sehr wesentlicher Aspekt muss noch betont werden: die gesellschaftlich-politische Bedeutung der durch das Strafvollzugsrecht geregelten Lebensverhältnisse. Da die Vollstreckung der Strafen und Massnahmen einerseits das empfindlichste Eingreifen in das Privatleben der Bürger bedeuten, und andererseits die Art und Weise ihrer Vollstreckung – besonders ihre Gesetzlichkeit – rechtspolitisch von grundledem Belang ist, ist folglich die Behauptung nicht übertrieben, dass die gesellschaftlich-politische Bedeutung der Strafvollstreckung sich in nichts von der Bedeutung anderer Strafrechtszweige unterscheidet. Man kann mit der Aussage des Lehrbuches einverstanden sein, "... das Strafvollzugsrecht kann – in enger Verbindung mit dem materiellen Strafrecht – mit Rücksicht auf den Umfang des geregelten Rechtsmaterials, auf seine gesellschaftliche Funktion und auf seine gesellschaftlich-politische Bedeutung innerhalb des Bereiches des Strafrechts für einen selbständigen Rechtszweig angesehen werden."

Es ist scheinbar leichter die Lage der Strafvollzugswissenschaft innerhalb der Kriminal-

wissenschaften und der Gesellschaftswissenschaften im allgemeinen zu bestimmen. Dieses — am Anfang "Gefängniswesen" genannte — Meinungssystem hat sich nämlich schon im Laufe des 19. Jahrhunderts vom Material der Strafrechtswissenschaft getrennt.

Später wurden die Rahmen der neuen Wissenschaft noch mehr erweitert. Man hat nämlich erkannt, dass der Freiheitsentziehung auch mit anderen Straftaten in Verbindung steht. Das Gefängniswesen kann also von den allgemeinen Fragen des Strafsystems nicht herausgegriffen betrachtet werden. So wurde die Ansicht vorherrschend, dass es sich nicht um Gefängniswesen, sondern um eine Straflehre handelt, die sämtlichen rechtlichen und nicht rechtlichen Fragen der Strafvollstreckung einschliesst.

Anfang des 20. Jahrhunderts hat Finkey die Gefängniswissenschaft nicht bloss für die Wissenschaft der Vollstreckung der Freiheitsentziehung gehalten, sondern für einen selbständigen Zweig der Strafrechtswissenschaft, der sich mit den Strafmitteln im weitesten Sinne — aber besonders mit der Freiheitsentziehung und der damit zusammenhängenden, oder ihrem Wesen nach ähnlichen, vorkehrenden Massnahmen — und der Organisierung von vorkehrenden Massnahmen und mit den Vollstreckungsmodalitäten beschäftigt.

Doch sind die Meinungen die Strafvollstreckungswissenschaft betreffend heutzutage in der sozialistischen Literatur schon in grossem Masse geteilt. Manche sind der Meinung — von den Gesellschaftswissenschaften her betrachtend — sie stehe der Soziologie nahe, während andere — mit einer rechtswissenschaftlichen Betrachtungsweise — sie für einen Zweig der Rechtswissenschaft halten.

Nach dem Standpunkt des Lehrbuches gehört das wissenschaftliche Material des Strafvollzugs zu dem Bereich mehrerer Wissenschaftszweige. Nach dieser Auffassung ist die Strafe der zentrale Begriff des materiellen Strafrechtes, die Kriminologie befasst sich mit der Wirksamkeit der Strafen; die Umerziehung und die Verbesserung — die eigentlichen Inhalte der Strafe — sind Gegenstände der Pädagogie und der Psychologie. Die Wissenschaft der Strafvollstreckung ist also komplex: sie gehört einerseits zu der Rechtswissenschaft, andererseits zum Bereich von einzelnen Gesellschaftswissenschaften, das heisst von Wissenschaften, die sich mit dem Menschen beschäftigen.

Diese prinzipielle Grundstellung wird auch durch den Aufbau des Buches widerspiegelt. Es enthält in zwei Bänden, in vier Teile gegliedert, wahrhaftig moderne Kenntnisse des Strafvollzugsrechtes. Nach der theoretischen und geschichtlichen Grundlegung im ersten Teil, behandelt der zweite Teil das Rechtsmaterial der einzelnen Strafen, der dritte dasselbe der einzelnen Massnahmen und der vierte Teil das Rechtsmaterial des Vollzugs der von den Strafvollzugsorganen durchgeführten Freiheitsbeschränkungsmassnahmen.

Um den Inhalt ein wenig ausführlicher zu schildern:

Der erste Band befasst sich mit den vergleichenden Rechtskenntnissen, welche die theoretische und geschichtliche Entwicklung des Strafvollzugsrechtes, die Entwicklung der verschiedenen Strafvollzugssysteme erörtert. Eine weltweit vernehmbare Erscheinung ist heutzutage, dass sich besonders die Vollzugslösungen von strafrechtlichen Sanktionen, die mit Freiheitsentziehung zusammenhängen — im Einklang mit der sich ändernden strafpolitischen Betrachtungsweise, die mehr oder weniger auf die Ergebnisse der Kriminalwissenschaften basiert — ständig bewegen, entwickeln. Um das zu verstehen, genügt heute die Kenntnis der gültigen Rechtsnormen des Strafvollzugs nicht mehr, es

ist durchaus erforderlich, auch die wichtigsten Richtungen auf dem Gebiet der Strafvollstreckung kennenzulernen. All dies benötigt die Schilderung und die Analyse der Geschichte, des heutigen Standes und der Entwicklungstendenzen der Strafvollstreckung, die Untersuchung und Verallgemeinerung von internationalen Erfahrungen.

Dementsprechend befasst sich das Lehrbuch mit dem Vollzug der Freiheitsentziehung – mit der Institution des Strafvollzugs, die am meisten diskutiert, am extremsten interpretiert wurde und die aber auch heute noch im Mittelpunkt steht – ausführlicher. Es behandelt in zwei Kapiteln die Herausbildung der Vollstreckung der Freiheitsentziehung in der kapitalistischen Gesellschaft, ihren heutigen Stand und die schon erlebten – manchmal wirklich in eine Sackgasse mündenden – Änderungstendenzen.

Die darauf folgenden beiden Kapitel beinhalten eine historisch-vergleichende Untersuchung der Strafvollstreckung, zuerst in der Sowjetunion, dann in den europäischen sozialistischen Ländern. Vielleicht sonderbar, aber doch ehrwürdig ist die "Vergesslichkeit" des Buches die wissenschaftlichen Werte der einseitigen, kopierenden Periode von 1930 bis 1950 betreffend.

Ein besonderes Kapitel befasst sich mit der Entwicklung des ungarischen Strafvollzugs, der auch nicht frei von Widersprüchen ist. Das letzte Kapitel behandelt die Entwicklungsergebnisse nach der Befreiung, die sich im letzten Jahrzehnt immer vermehren.

Der zweite Band umfasst – im Einklang mit der rechtlichen Regelung – die kategorischen Rechtsnormen, die mit dem Vollzug aller gültigen Strafen und Massnahmen zusammenhängen. Es ist bekannt, dass sich der Vollzug des im Strafgesetzbuch bestimmten Sanktionsystems in der Praxis zwischen der vollziehenden Körperschaft der Strafe und anderen Staatsorganen verteilt. Das Lehrbuch – der internationalen wissenschaftlichen Literatur und den Ansprüchen der Praxis entsprechend – legt den Nachdruck auf das Rechtsmaterial des Vollzugs derjenigen Strafen und Massnahmen, die in die Kompetenz der Strafvollzugskörperschaft gehören. Aber das führt unumgänglich dazu, dass der Band – während er in seinem Aufbau konsequent dem Straf- und Massnahmensystem des Strafgesetzbuches folgt – in dem Umfang und in den Proportionen davon wesentlich abweicht. Eingehend behandeln die Autoren in erster Linie – etwa in einem Drittel des Bandes – die Vollzugsinstitutionen der Freiheitsstrafe und der mit der Freiheitsentziehung und Freiheitsbeschränkung zusammenhängenden Rechtsfolgen, einschliesslich der Normen, die bei der vorläufigen Festnahme und bei der Strafhaft im Laufe des Ordnungsstrafverfahrens angewendet werden.

Das Lehrbuch entspricht immerhin den Anforderungen, die gestellt werden können, es spielt ja eine bedeutende Rolle in der Hochschulbildung und Weiterbildung von Werktätigen der Strafvollzugskörperschaft dadurch, dass es das ganze Wissensmaterial des Strafvollzugsrechtes zusammenfasst.

Obleich die Realität, die ein Lehrbuch beschreibt und systematisiert, dadurch nicht geändert wird, kann die geistige Offenheit der das Buch studierenden Generation eine zukunfts-gestaltende Kraft werden.

Csaba Kabódi

DIE WANDLUNGEN DER STAATS- UND RECHTSINSTITUTIONEN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XX. JAHRHUNDERTS IN UNGARN

(Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében
Magyarországon, Budapest, 1983., 216 p. szerkesztette – Redak-
teur: Kálmán Kovács).

Der neueste – schon der dreizehnte – Band der Publikationsserie des Lehrstuhls für Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität (ELTE) in Budapest versucht im doppelten Sinn frühere – teilweise schon überwundene – Versäumnisse nachzuholen: einerseits durch die Wahl der Autoren, andererseits durch die der Themata. Nach der Meinung des Rezensenten kann die erste nur nützlich sein, aber die zweite ist nicht mehr so eindeutig. Obgleich die Mehrzahl der Aufsätze im ersten Band bisher weniger berührte Fragen angreift, war der Redakteur doch auf Studien angewiesen, deren Gegenstände individuell gewählt worden waren. Der Hinweis auf wissenschaftspolitische Gründe und die eventuelle vorzuschlagende Therapie würde über unsere Rezension hinausgehen. Den nächsten nötigen Schritt könnte – unseres Erachtens – ein wissenschaftliches Studio bedeuten, – gegebenenfalls natürlich die Betreuer dieser Publikationsserie – das kurzfristig die Abstimmung, später aber auch die Themenorientierung in die Hände nehmen könnte, damit die Themenwahl nicht von persönlicher Entscheidung abhängen sollte.

Was den Band 13 der Serie anbetrifft, stellt der Redakteur in seinem Vorwort – sehr richtig – folgendes fest: „...neben der thematischen Annäherung wird die traditionelle Zusammenarbeit der Pfleger von verwandten Wissenschaften, unter anderen, durch die methodologische Ähnlichkeit in den Forschungs- und Bearbeitungsmethoden: durch das Streben nach gleichzeitiger Verwendung von Archivquellen, Parlamentsdokumenten, zeitgenössischer Fachliteratur und Publizistik gekennzeichnet.“

Daraus, und aus der Wesensart der Studienbände, folgt die Tatsache, dass manche Fragen, von verschiedener Seite, in mehreren Aufsätzen behandelt oder berührt werden. So zum Beispiel die Rolle der Äußerungen von wissenschaftlichem Wert, die die Entstehung von Rechtsnormentwürfe begleiten (*Barna Mezey, József Kardos*), oder der Schaffungsprozess einzelner Gesetze (*József Galántai, Katalin Nagy (geb. Szegvári)*). Es hätte eine Ruptur mit den Redaktionstraditionen der Studienbände bedeutet, wenn die Publikation mit einem – die Ergebnisse der einzelnen Arbeiten verallgemeinernden – Kapitel beendet worden wäre. Wir sind überzeugt davon, dass dies – ebenso wie im Fall unseres früher erwähnten Beispiels – die Orientierung des Lesers wesentlich erleichtert hätte.

Der Band beinhaltet ausgezeichnete, gut bearbeitete Studien.

Die schon zitierten Worte des Redakteurs werden durch die Mehrzahl der Schriften auch in der Hinsicht bestätigt, dass sie auf dem *traditionellen Wege der geschichtlichen Erschliessung* geschaffen wurden. Um Missverständnissen vorzubeugen bringen wir nicht diejenigen zur Sprache, die zum Glück – die sine qua non's der neueren ungarischen geschichtlichen Forschungen geworden sind. Was manchmal in den einzelnen Studien noch fehlt, hätte vielleicht durch Anwendung von noch moderneren Mitteln "ertappt" werden können. Wir denken zum Beispiel an die texthistorische Erschliessung der Entstehung von Rechtsnormen, oder an Fragen, die in den einzelnen Studien nur als indirekte Andeutungen berührt worden sind. Zum Beispiel die Fragen der Rolle des Staates und des Munizipalapparates im Vollzug der Rechtsnormen (*Tamás Mihály Révész*), an den bisher kaum berührten Problemenkreis von Wirkungen und Rückwirkungen.

All dies hängt natürlich mit der Wesensart der gewählten Themata zusammen, bei deren Mehrzahl der traditionellere Weg erfolgreicher zu sein scheint.

Der Band enthält 12 Aufsätze. Sieben der Autoren sind Rechtshistoriker, fünf sind Historiker. Die Studie von *Andor Csizmadia* (Institutionen der Gebietskörperschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Ungarn) verspricht in ihrem Titel mehr als sie bietet. Es ist offensichtlich die Folge des engbegrenzten Umfangs, dass die Bewertungen der retrospektiven Zusammenfassung manchmal fragwürdig zu sein scheinen (siehe z.B. 7–8.) Gleichzeitig fehlt in der Studie – die durchgehend auf der Ebene der mit der Frage zusammenhängenden Rechtsnormen und deren Entwürfe verharret – der Lichtblitz der Praxis von Institutionen der Gebietskörperschaften, die auf den Rechtsnormen basiert, sie mit Widerspruch annimmt und modifiziert, beziehungsweise negliert.

Einer der besten Aufsätze ist der von *Alajos Degré* (Rückgang des Gewichts der Gemeindevertretung nach dem ersten Weltkrieg, p. 23–24.). Die Arbeit – die die Motivationen exakt erschliesst – fügt einen auch repräsentativ annehmbaren Prozess, in den Rahmen der grösseren staatsgeschichtlichen Zusammenhänge ein.

Die Arbeit von *Gábor Máté* (Das Verhältnis der bürgerlichen Sozialpolitik und der Sozialverwaltung, p. 77–78.) ist nicht nur durch ihre neuartige Annäherungsweise interessant und wertvoll.

Die Themenwahl der Studie von *Barna Mezey* (Einführung der Institution der Freiheitsentziehung auf unsichere Zeit in Ungarn, p. 89–109.) ist nicht nur wegen der unerschlossener Frage zu bejahen, obwohl seine Feststellungen weitergedacht und weitergeforcht werden können, und die Leser oft nicht in primären Sinn orientiert werden.

Der Aufsatz von *Katalin N. Szegvári* (Die universitätspolitische Gesetzgebung der Bethlen-Konsolidation, p. 111–127.) ist eine sorgfältige, gewissenhafte Arbeit, deren Wert auch unsere, schon erwähnte Andeutung nicht in Frage stellen kann. Es wäre vielleicht nützlich gewesen, wenn die Autorin – anhand ihrer eigenen Forschungen und der bisherigen Ergebnisse – das Wesen der Kulturpolitik von Klebelsberg zusammengefasst (siehe: p. 114.), und ihre Mitteilungen mit der Geschichte des Völkerbundes enger zusammengeknüpft hätte.

Die Studie von *Tamás Mihály Révész* (Zur Entwicklungsgeschichte der Versammlungsfreiheit in dem bürgerlichen Zeitalter in Ungarn, p. 165–177.) gehört zu den Arbeiten von hohem Niveau. Was hier noch fehlt, ist wahrscheinlich dem Umfang anzurechnen (z.B. die weiteren Mängel der Gesetze von April, p. 165.). Ich diskutiere mit dem Autor nur in einer wesentlichen Frage, die den Charakter des dualistischen Systems

betrifft: was der Autor für allgemein hält, ist nach der Meinung des Rezensenten eine Ausnahme und was er für eine Ausnahme hält, ist meines Erachtens die Regel (p. 166.).

Die problematischste Arbeit ist die von *József Ruszoly* (Das Wahlrecht in den Programmen der Arbeiterbewegung bis Anfang des 20. Jahrhunderts, mit besonderer Hinsicht auf Ungarn, p. 191–207). Seine Themenwahl ist verfehlt. Die Zusammenfassung einer Frage, die in einer Monografie zu behandeln wäre, ergibt Mosaikstücke ohne Zusammenhang. Die Mitteilungen – die manchmal denen eines Lexikons oder Handbuches ähnlich sind – enthalten die Endergebnisse von Tendenzen und Ereignissen ohne irgendeine Andeutung auf die Umstände der Entstehung, auf die Entfaltung und Entwicklung der Prozesse.

Wir haben nicht die Absicht, die Leistung der Rechtshistoriker zusammenzufassen und einzeln zu bewerten, wir bemerken nur, dass die Studien die auf sich genommenen Aufgaben gut gelöst haben, ihre Antworten stellen die Forschungsergebnisse der modernen ungarischen Geschichtsschreibung dar.

Unter den Historikern ist die Studie von *József Galántai* (Das Wahlrecht im Parlament in den Jahren des ersten Weltkrieges, p. 35–60), die sich mit der Geschichte einer staatsrechtlichen Institution auseinandersetzt, die Arbeit eines Polithistorikers. Er behandelt das Thema offensichtlich anders wie das ein Pfleger der Staatsgeschichte getan hätte: die politikhistorischen Erschliessungen der Kausae, seine aus Momentaufnahmen zusammengestellten Porträts – die von Tisza und Vázsonyi – sind Beispiele für die Vorteile der Tätigkeit auf einem Fachgebiet in der Nachbarschaft eines anderen. Wir haben schon auf die Möglichkeit hingewiesen, dass ein Teil der Studie weiterbearbeitet werden könnte: die politische Entstehungsgeschichte des Gesetzantrags von Vázsonyi wäre in dem schon erwähnten Sinn zu ergänzen (p. 47–48.).

József Kardos (Öffentlich-rechtliche politische Debatte über die Erweiterung der Befugnis des Reichsverwesers in der zweiten Hälfte der 1930-er Jahre, p. 61–71.) löst mit traditionellen Mitteln eine Frage, die einen Teil eines noch nicht geklärten Problems bildet: die 25 Jahre lange Geschichte der Befugnis des Reichsverwesers, die nicht nur staatsgeschichtlich, aber auch politikgeschichtlich ein zu untersuchendes und zu bewertendes Problem ist. Auch der Autor nimmt das Gewicht dieser Aufgabe wahr, als er behauptet, dass die Macht des Reichsverwesers in diesem ganzen Zeitalter im allgemeinen grösser war, als seine in den Gesetzen festgesetzte Befugnis (p. 64.). Vielleicht hat es nicht den Anschein der Rabulistik, wenn der Rezensent entgegengesetzter Meinung ist: die Befugnis war nicht kleiner, sondern andersgeartet. Unsere Diskussion könnte natürlich auch in dem Fall hier und jetzt nicht entschieden werden, wenn wir die Replik des Autors gleich zitieren könnten. Wer die Frage in einer Monografie bearbeiten wird, unternimmt eine unerhört schwere Aufgabe.

Nicht nur ihrer Gattung, sondern auch ihrem Charakter nach steht die Arbeit von *Ferenc Pölöskei* (István Tisza und die öffentlich-rechtlichen Fragen am Anfang des Jahrhunderts, p. 129–145.) der von Galántai nahe: die primär – aber nicht ausgeschlossen – mit politikgeschichtlichen Mitteln untersuchte Verfassungsgeschichte, die eine Persönlichkeit in den Mittelpunkt stellt, deren Rolle mit den wichtigen, entscheidenden Varianten in den Ereignissen der ersten zwei Jahrzehnten des Jahrhunderts gekennzeichnet werden kann. Das Tisza-Bildnis von Ferenc Pölöskei ist mit grosser Empirie abgebildet, wir müssen es unbedingt für ein neues Porträt halten.

Schon in Hinsicht ihrer Gattung ist die Arbeit von *Pál Pritz* (Die Herausbildung des selbständigen ungarischen Aussenministeriums 1918–1919, p. 147–163.) interessant: er behandelt einen in Ungarn kaum berührten Teil eines oft untersuchten Gebietes – der Aussenpolitikgeschichte – mit den Mitteln der Institutionsgeschichte und manchmal mit denen der Amtsgeschichte. Von Seiten des Lesers ist es ausserdem noch besonders erfreulich, dass seine Forschungsergebnisse eindeutig ein Novum bedeuten.

Mit der Arbeit von *Pál Pritz* verwandte Wesenszüge zeigt die Studie von *Ferenc Rottler*, die ein interessant und farbenreich geschriebener Aufsatz ist. (Gründung und Tätigkeit des Ungarischen Instituts in Rom, p. 179–190.) Übrigens erinnert uns die Studie – die sich an einzelne Zusammenhänge der ungarischen Geschichtsschreibung knüpft – an Schulden: eine tiefgreifende Untersuchung der Geschichte der ungarischen kulturellen Aussenpolitik ist eine dringende Aufgabe.

Die Studien der Historiker-Autoren bewertend kann der Rezensent nur die Behauptungen wiederholen, die er über die Arbeiten der Rechtshistoriker ausgesagt hat: er hat die Möglichkeit gehabt, Leistungen würdigen zu können, die grössere Zusammenhänge gesucht und gefunden hatten.

Unseres Erachtens bedeutet der Band eine sehr gut gelungene Fortsetzung einer Serie, die einerseits die Rechtshistoriker betreffenden Publikationsschwierigkeiten zu überwinden versucht, andererseits auch weitere, erfreuliche Aufgaben übernimmt, das heisst: die Zusammenarbeit von Rechtshistorikern und Historikern, die zu neuen Ergebnissen führt und immer umfangreicher wird.

Gyula Vargyai

**AZ ELTE MAGYAR JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI**

**PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHL
FÜR UNGARISCHE RECHTSGESICHTE
AN DER ELTE-UNIVERSITÄT**

**JOGTÖRTÉNETI SZEMLE
RECHTSGESCHICHTLICHE RUNDSCHAU**

Szerkeszti: Révész Tamás

*

**JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
RECHTSGESCHICHTLICHE ABHANDLUNGEN**

Szerkeszti: Kovács Kálmán

- 1.sz. Révész Tamás A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után. Bp., 1971.
- 2.sz. Buzás József Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején. Bp., 1971.
- 3.sz. Máthé Gábor–Révész Tamás Az esti és a levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970.) Bp. 1972.
- 4.sz. Rácz Lajos A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon. Bp. 1972. (elfogyott)
- 5.sz. Buzás József Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában. Bp. 1974.
- 6.sz. Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht.
Bp. 1974. (Studienband). In diesem Band:
Andor Csizmadia Vorwort
Ungarische zivilrechtliche Kodifikationsbestrebungen
im Reformzeitalter.

- Kálmán Kovács Anfänge der Bestrebungen zur Schaffung eines Zivilrechtlichen Kodexes in Ungarn in den Jahren 1866–1877
- Elemér Pólay Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert.
- Gábor Máthé Verfahren bezüglich der Ablösung der Leistungen nach dem Weingartenbesitz in der Praxis des provisorischen gemischten Gerichtes.
- János Szita Die Entwicklung des Patentrechts in Ungarn.
- Pál Horváth Gestaltung der Rechtsverhältnisse kapitalistischer Monopole in Ungarn und die Kartell-Gesetzgebung. (elfogyott)
- 7.sz. Nagyné Szegvári Katalin A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után. Bp. 1975.
- 8.sz. Degré Alajos A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig. Bp., 1977.
- 9.sz. Révész Tamás A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után. Bp., 1977.
- 10.sz. A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. Bp. 1979. (Tanulmánykötet.)
E kötetben:
- Kovács Kálmán: A Tanácsköztársaság emlékezete.
- Takács Imre Az államforma változásai a polgári forradalom és a proletárforradalom államában.
- Horváth Pál A népi tanács hatalom térhódításának nemzetközi lehetőségei 1919-ben.
- Buzás József A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a Magyar Tanácsköztársaság Alkotmányára.
- Asztalos László A tulajdoni rend a Tanácsköztársaság idején.
- Csizmadia Andor A Tanácsköztársaság szociálpolitikája.
- Nagyné Szegvári Katalin A nők egyenjogúsításának eredményei az 1918/19. évi forradalmak idején Magyarországon.
- Nagy Tibor A tanács hatalom pénzügyi rendszere és pénzügyi joga.
- Szabó András Haladó eszmék a büntetőjogi gondolkodásban a Tanácsköztársaság idején.
- 11.sz. Mezey Barna A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései. Bp. 1981.
- 12.sz. A magyar politikai- és jogi gondolkodás történetéből XVIII–XIX. század.
Bp. 1982. (Tanulmánykötet). E kötetben:
- Kovács Kálmán Előszó
- Buzás József Az osztrák–magyar közjogi vita történetének kérdéséhez.
- Csizmadia Andor Az abszolutizmus magyarországi jogtörténetirői.
- Degré Alajos Reformtörekvések megindoklása régi törvényekre hivatkozással (1846.)
- Kardos József A szentkoronaezme szerepe a XIX. század politikai-közjogi gondolkodásában.
- Kállay István Kelemen Imre az impensióról és a processus summariusról.
- Máthé Gábor Bíraskodás a közigazgatásban.

- Mezey Barna II. Rákóczi Ferenc állampolitikai elképzelései.
Pölöskei Ferenc Tisza István és a képviselőház az 1890-es években.
Rottler Ferenc Ipolyi Arnold a nemzetről és a nemzetiségről.
- 13.sz. Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon.
Bp. 1983. (Tanulmánykötet) E kötetben:
- Csizmadia Andor A területi önkormányzati intézmények a XX. század első felében Magyarországon.
Degré Alajos A községi képviselőtestület súlyának hanyatlása az első világháború után.
Galántai József A választójog a képviselőházban az első világháború éveiben.
Kardos József Közjogi-politikai vita a kormányzói jogkör kiterjesztéséről az 1930-as évek második felében.
Máthé Gábor A polgári szociálpolitika és a szociális igazgatás viszonya.
Mezey Barna A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon.
Nagyné Szegvári Katalin A bethleni konszolidáció egyetempolitikai törvényhozása.
Pölöskei Ferenc Tisza István és a közjogi kérdések a századelőn.
Pritz Pál Az önálló magyar külügyminisztérium kialakulása 1918–19.
Révész Tamás Mihály A gyülekezési jog polgári kori fejlődéséhez Magyarországon.
Rottler Ferenc A Római Magyar Intézet alapítása és működése.
Ruszoly József A választójog a munkásmozgalom programjaiban a XX. század elejéig, különös tekintettel Magyarországra.
- 14.sz. A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében,
Bp. 1985. (Tanulmánykötet) E kötetben:
- Horváth Pál A tanszabadság fejlődéstörténete.
Csizmadia Andor Az alkalmazottak jogi és közigazgatási képzésének és képesítésének fejlődése 1929–1944-ig.
Degré Alajos Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban.
Asztalos László Grosschmid tanítványok – Szladits-iskola.
Mezey Barna A jogakadémiák 1874. évi reformja.
Szabó György Jogi oktatás Pápán. A Pápai Ref. Jogakadémia története 1832–1885-ig.
Nagy Sándor A jogi oktatás és szervezete a debreceni ref. Kollégiumban 1742–1914-ig.
Ladányi Andor A magyar felsőoktatás intézményrendszerének változásai a felszabadulás után.
Takács Imre A jogi oktatás reformja a felszabadulás után és a szocialista jogászképzés kialakítása.
Sárándi Imre A jogi alap- és továbbképzés kapcsolata Magyarországon a XX. században.
Kardos József A magyar egyetemek szervezetének és működésének szabályozása 1969-ben.

Bihari Mihály A felsőoktatás helyzete Magyarországon és fejlődésének főbb irányai.

ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIÁK

STAATS- UND RECHTSGESCHICHTLICHE BIBLIOGRAPHIEN

Szerkeszti: Mezey Barna

Pál Lajos	Állam- és jogtörténeti tárgyú tanulmányok a magyar jogi folyóiratokban 1945–1979. Bp., 1981.
Király Miklós	A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó közlemények három történettudományi folyóiratban. Bp. 1982.
Illés Krisztina–Pomogyi László	A Századok című folyóiratban megjelent publikációk állam- és jogtörténeti bibliográfiája. Bp., 1982.
Pandula Attila	Múzeumi évkönyvek állam- és jogtörténeti bibliográfiája (elfogyott). Bp., 1983.
Pomogyi László	A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája. Bp., 1983.
Horváth Béla	A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó források és tanulmányok a Századok című folyóiratban. Bp., 1983.
Antall György András	A Levéltári Híradó, Levéltári Szemle és a Levéltári Közlemények jogtörténeti bibliográfiája. Bp., 1983.
Ökrös Edit	A tudományegyetemek jogtörténeti kutatóinak és oktatóinak publikációs tevékenysége az egyetemi és kari kiadványok tükrében 1945–1983. Bp. 1983.
Hamza Gábor szerk:	A magyar római jogi szakirodalom 1945–1984.
Szabó Mária	A Történelmi Tár és a Történelmi Szemle állam- és jogtörténeti bibliográfiája. Bp., 1984.
Horváth Attila	A Magyar Jogászegyleti Értekezések bibliográfiája (1881–1943). Bp., 1984.

EGYÉB KIADVÁNYOK

ANDERE PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHLs

- Kovács Kálmán A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848–1944-ig Bp. 1971. (elfogyott)
- Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa. (Internationale Rechtshistorische Konferenz, Budapest, 12–15. September 1977.) I–II–III. Bp. 1978–1979.

I.

Kálmán Kovács (Budapest) Vorwort.

- F. Milkova (Sofia) Développement de la réglementation juridique de la Commune de Sofia durant la période de l'État bourgeois Bulgare.
- I. Melzer (Berlin) Zur Herausbildung und Entwicklung der Rechtsstellung der örtlichen Organe der Staatsmacht in der DDR.
- E. Melichar (Wien) Die Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den vergangenen 100 Jahre in Österreich.
- J. Senkowski (Warszawa) Die Grundlagen der Organisation der Territorialverwaltung in Polen in den Jahren 1944–1950.
- L. Pauli (Kraków) Die Haupttendenzen der Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in Polen in den letzten 100 Jahren.
- V. Gionea (Bucuresti) Les traits essentiels de l'organisation administrative en Roumanie dans la période d'entre les deux guerres mondiales.
- G.I. Litwinowa (Moskwa) Principii organizatii i dejatelnosti mestnich sowetow (1917–1936 gg.).
- K. Maly (Praha) Tendenzen der Entwicklung der örtlichen Verwaltung in den böhmischen Ländern (1848–1945).
- L. Bianchi (Bratislava) Weiterbestand der munizipalen Gauverwaltung auf dem Gebiete der Slowakei in den Jahren 1918–1928.
- A. Csizmadia (Pécs) Entwicklung der regionalen und städtischen Verwaltung in Ungarn.
- K. Kovács (Budapest) Haupttendenzen der Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa.

II.

- K. Baran (Kraków) L'évolution de l'administration municipale en Angleterre au XIXe siècle et son rôle pour l'Europe centrale.
- A. Degré (Zalaegerszeg) Changements dans les fonctions des conseils villageois de Hongrie entre 1920 et 1945.
- G. Farkas (Székesfehérvár) Einige Fragen der Verwaltung der Stadt Székesfehérvár 1919–1939.
- L. Hajdú (Budapest) Regionale und lokale Verwaltungskonzeption des Josephinismus in Ungarn.
- R. Hoke (Wien) Zur Verwaltung Wiens im 19. Jahrhundert. Die Demokratisierung der Wiener Stadtverwaltung 1848–1850.
- L.E. van Holk (Amsterdam) Quelques développements du droit communal des Pays-Bas depuis 1848.
- H. Izdebski (Warszawa) Les transformations de la division administrative en Pologne aux 19e et 20e siècles.
- I. Kállay (Budapest) Die Tendenzen der regionalen Wirtschaftsverwaltung in Ungarn 1867–1944.

- J. Klimko (Bratislava) Nationale Ausschüsse und nationale Räte als Mittel der sozialistischen Revolution in der Staats- und Rechtsgeschichte der Slowakei.
- H. Kuntscke (Berlin) Zur bürgerlichen politischen Umgestaltung der städtischen Institutionen im 19. Jahrhundert.
- L. Lyniak (Kraków) Le démembrement ou l'unité d'administration en Pologne aux temps de la IIe république (1918–1939).
- L.-T. Maes (Antwerpen) Eine vergleichende Übersicht der regionalen und städtischen Behörde Ungarns einerseits, Belgiens andererseits von der Regierung Maria-Theresias an bis zum 20. Jahrhundert.
- J. Martonyi (Szeged) Entwicklungsfragen der regionalen und städtischen Verwaltung in Ungarn von 1950 bis 1975.
- M. Mihoková (Kosice) Zur Stadtverwaltung von Kosice in den Jahren 1901–1918.
- H. Schäffer (Wien) Die Entwicklung der lokalen und regionalen Planung in Österreich.
- H. Schröder (Berlin) Wesen und Funktion der Kreisordnung für die Provinzen Preussen, Brandenburg, Pommern, Posen, Schlesien und Sachsen vom 13. Dezember 1872 unter besonderer Berücksichtigung der staats- und verwaltungsrechtlichen Anschauungen Rudolf Gneists.
- J. Szekeres (Budapest) Die Entwicklung der Budapester hauptstädtischen Kommunalwerke und deren gesetzliche Regelung (1873–1938).
- E.A. Skripilew (Moskwa) Welikaja Oktjabskaja Sozialistitscheskaja Rewoluzija i sudbi borshuasnowo gorodskowo samouprawlenija w Rossii.
- V. Urfus (Praha) Die Auffassung der Stadt in der Rechtsentwicklung der böhmischen Länder um die Wende des 19. Jahrhunderts und an der Schwelle zu Gegenwart.
- M. Vietor (Bratislava) Die Stellung der ungarischen Komitate in den Jahren 1860–1867.
- H.-J. Ziegler (Jena) Das Staat-Bürger-Verhältnis- ein Grundproblem der Verwaltungsgeschichte.
- III.
- G. Balás (Budapest) Les développements de sièges en comitats (de districts en départements) en Transylvanie.
- Z. Bernáth (Budapest) Die Entwicklung des Verwaltungswesens im Komitat Szabolcs und in der Stadt Nyíregyháza, bei besonderer Berücksichtigung der letzten hundert Jahre.
- W. Brauneder (Wien) Das Gutsgebiet (vom monarchischstädtischen Staatselement zum lokalen Verwaltungssprengel).
- J. Ciagwa (Katowice) L'autonomie de la Voïvodie de Silésie (1922–1939).
- L. Csizmadia (Budapest) Entwicklung der ungarischen Fremdenverkehrsverwaltung in Betracht auf die regionale Verwaltung.

- H. Hofmeister (Wien) Pläne und Ansätze zu einer Kreis- (selbst) verwaltung in der neueren österreichischen Verfassungsgeschichte.
- P. Horváth (Budapest) Die kultur- und rechtsgeschichtliche Rolle der hauptstädtischen Frank Bibliothek.
- G. Máthé (Budapest) Zur Frage der Aufsicht über die Städte (1870–1937).
- S. Mertanova (Bratislava) L'évolution de l'administration municipale et communale en Slovaquie dans les années 1918–1930.
- W. Ogris (Wien) Die gemischten Bezirksämter (1852/1855–1868).
- M. Potemra (Kosice) Die Fragen der Verwaltung Ungarns in der Politik der Slowakischen Nationalpartei in den Jahren 1901–1918.
- T. Révész (Budapest) Presseverwaltung in Verhältnis zwischen der Regierung und den örtlichen Organen.
- I. Stipta (Hajdúnánás) Einige Fragen der Umorganisation des Hajdu-Bezirkes zu einem Komitat 1848–1876.
- J. Szita (Pécs) Die regionale Steuerverwaltung in Ungarn in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.
- Bethlen Gábor állama és kora.
Bp. 1980. Ebben a kötetben:
- Kovács Kálmán Előszó
- Nagy László Bethlen Gábor a magyar törtélemben.
- Mezey Barna Erdély kormányzata Bethlen Gábor korában.
- Tarnóc Márton Irodalom és művelődés Bethlen államában.
- Herczegh Géza Bethlen Gábor külpolitikai törekvései.
- Papp Gáborné Bethlen fejedelemségének magyarországi levéltári forrásai.
- Hernádi László Mihály Bethlen Gábor. Bibliográfia 1613–1980.
- Kovács Kálmán A magyar állam és jog fejlődése. Válogatott tanulmányok Bp. 1981. (A magyar jogtörténeti kutatások néhány új jellemző vonása és további feladatai. Bethlen Gábor erdélyi országgyűléseinek törvényalkotása. A Rákóczi-szabadságharc államának néhány jellemző vonása. A polgári típusú kormány létrehozásáért vívott küzdelem Magyarországon 1847–1848. Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság” idején, 1918–19-ben. A Magyarországi Tanácsköztársaság viszszhangja kilenc európai tőkésország sajtójában. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a felszabadulástól az Alkotmányig (1945–1949). A magánjog kodifikációjával kapcsolatos elvi viták és tervezetek Magyarországon 1866–1877. Feudális vonások a magyar földtulajdonjogban a polgári korszak idején. A Bethlen-kormány kísérletei a gazdasági válság jogi eszközökkel történő megfékezésére (a „válságjog” kezdetei). A büntetőjog oktatása a nagyszombati egyetem jogi karán 1662–1777. Az esküdszék és az articularis

bíráskodás” ügye az 1843–44. évi büntetőeljárás törvényjavaslatok előkészítésének vitáiban. Az első magyar büntetőkódex parlamenti vitáihoz (1877–78). (A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései.)

Kálmán Kovács

Zur Geschichte des ungarischen Strafrechts und Strafprozessrechts 1000–1918. Bp. 1982.

Hernádi László Mihály

A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája (1827 – 1944). Bp. 1983.

*

A kiadványok megvásárolhatók
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar állam- és jogtörténeti tanszékén
(Bp. V. Egyetem tér 1–3, továbbá postán utánvéttel.
(Postacím: Budapest, Egyetem tér 1–3, 1364)

RECHTSGESCHICHTLICHE RUNDSCHAU/1.

**PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHLs FÜR UNGARISCHE STAATS- UND
RECHTSGESCHICHTE DER EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITÄT**

Redakteur: Mihály T. Révész

Inhalt:

Kálmán Kulcsár Einleitung 3

Studien

- Andor Csizmadia** Die Anfänge des Parlamentarismus im Ungarland 5
István Kállay Einbrecher und Rauber vor dem Patrimonialge-
richt 12
Lajos Rác Nomadische Wurzel unserer Machtsymbolik 24
György Székely Die Hinrichtung von László Hunyadi 33

Veröffentlichungen

- Judit Bellér** Pressepolitik nach den Revolutionen (1921–26) in
Ungarn 44
Gábor Máthé Charakterzüge der ungarischen Rechtsentwicklung 51
Barna Mezey Der Fluch (blasphemia) in den Strafrechtsnormen im
16–18. Jahrhundert 56

Wissenschaftsgeschichte

- Pál Horváth** Die Rechtsgeschichtswissenschaft auf der sozialisti-
schen Universität 66

Dokumente, Quellen

- Die Hinrichtung der ungarischen Jakobiner 77

Gesellschaftliches Leben

- Freundeskreis der ungarischen Rechtshistoriker 86
Archivartag auf der Eötvös Loránd-Universität 88
Rechtsgeschichtliche Fachsektion des Ungarischen Juristenbundes 89
Die Kautio im feudalistischen Strafrecht – eine Vorlesung von István Kállay im
Ungarischen Juristenbund 91

Rechtshistorische Portraitgalerie

Ferenc Eckhart 92

József Illés 95

**Publikationen des Lehrstuhls für ungarische Rechtsgeschichte
an der ELTE Universität 115**

**Publications of the Department of Hungarian State- and Legal History
of the ELTE University of Science 115**

**Publications de la chaire d'histoire d'État
et d'histoire juridique hongroises de l'Université ELTE 115**

Inhalt 123

Contents 125

Sommaire 127

LEGAL HISTORY REVIEW /1.

**PUBLICATIONS OF THE DEPARTMENT OF HUNGARIAN STATE-
AND LEGAL HISTORY
OF THE „EÖTVÖS LORÁND” UNIVERSITY OF SCIENCES**

Contents

Kálmán Kulcsár Piece of Advice 3

Essays

Andor Csizmadia The Beginnings of Parliamentarism in Hungary 5
István Kállay Burglars and Robbers before the Manorial Court 12
Lajos Rácz To Nomad Roots of our Power Symbolics 24
György Székely Execution of László Hunyady 33

Publications

Judit Bellér Press Policy in Hungary after the Revolutions (1921–
1926) 44
Gábor Máthé Characteristic Features of the Development of
Hungarian Law (1944–1949) 51
Barna Mezey Blasphemy in the Criminal Rules of Law of the
17th – 18th Centuries 56

History of Science

Pál Horváth Science of Legal History on the Socialist Univer-
sity 66

Documents, sources

Execution of the Hungarian Jacobins 77
About the Pictures of this Volume 84

Society Life

Circle of Friends of Hungarian Legal Historians 86
Archival Day on the „Eötvös Loránd” University of Sciences 88
Legal History Section of the Hungarian Jurists' Association 89

Caution in the Feudal Criminal Law (Lecture of Mr. István Kállay in the Hungarian Jurists' Association) 91

Legal History Portrait Gallery

Ferenc Eckhart 92

József Illés 95

**Publikationen des Lehrstuhls für ungarische Rechtsgeschichte
an der ELTE Universität 115**

**Publications of the Department of Hungarian State- and Legal History
of the ELTE University of Sciences 115**

**Publications de la chaire d'histoire d'État
et d'histoire juridique hongroises de l'Université ELTE 115**

Inhalt 123

Contents 125

Sommaire 127

REVUE D'HISTOIRE JURIDIQUE/1.

**PUBLICATIONS DE LA CHAIRE D'HISTOIRE D'ÉTAT
ET D'HISTOIRE JURIDIQUE HONGROISES
DE L'UNIVERSITÉ EÖTVÖS LORÁND**

Rédacteur: Mihály T. Révész

Sommaire

Kálmán Kulcsár **Viatique 3**

Études

- Andor Csizmadia** **Les origines du parlementarisme en Hongrie 5**
István Kállay **Cambrioleurs et pillards devant la justice seigneuriale 12**
Lajos Rácz **Aux racines nomades de notre symbolique de pouvoir 24**
György Székely **L'exécution de László Hunyady 33**

Publications

- Judit Bellér** **La politique de presse en Hongrie après les révolutions (1921–26) 44**
Gábor Máthé **Les traits caractéristiques du développement de droit hongrois (1944–49) 51**
Barna Mezey **La blasphémie dans les règles de droit pénal des 17–18e siècles 56**

Histoire de science

- Pál Horváth** **La science d'histoire juridique a l'université socialiste 66**

Documents et sources

- L'exécution des jacobins hongrois 77**

Vie de société scientifique

- Cercle Amical des historiens de droit juridique hongrois 86**
Jour des archivistes a l'Université Eötvös Loránd 88
Section d'histoire juridique de l'Association des Juristes Hongrois 89
La caution dans le droit pénal féodal – une conférence de István Kállay a l'Association des Juristes Hongrois 91

Galérie de portrait d'historiens de droit

Ferenc Eckhart 92

József Illés 95

**Publikationen des Lehrstuhls für ungarische Rechtsgeschichte
an der ELTE Universität 115**

**Publications of the Department of Hungarian State- and Legal History
of the ELTE University of Sciences 115**

**Publications de la chaire d'histoire d'État
et d'histoire juridique hongroises de l'Université ELTE 115**

Inhalt 123

Contents 125

Sommaire 127

KÖTETÜNK SZERZŐI

Beller Judit tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Csizmadia Andor egyetemi tanár, PJTE Állam- és jogtörténeti Tanszék
Hamza Gábor egyetemi tanár, ELTE Római jogi tanszék
Horváth Attila könyvtáros, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Horváth Pál egyetemi tanár, ELTE Egyetemes állam- és jogtörténeti tanszék
Kabodi Csaba egyetemi adjunktus, ELTE Büntetőeljárásjogi tanszék
Kállay István egyetemi tanár, ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék
Kulcsár Kálmán akadémikus, az MTA főtítkárhelyettese
Máthé Gábor főiskolai tanár, Államigazgatási Főiskola, Szakjogi Tanszék
Mezey Barna egyetemi adjunktus, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Pandula Attila egyetemi tanársegéd, ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék
Pomogyi László tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Rácz Lajos tudományos munkatárs, MTA Állam- és jogtudományi Intézet
Sáry Frigyes levéltáros, ELTE Levéltára
Szabó Mária tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Székely György egyetemi tanár, a Magyar Történeti Múzeum főigazgatója

RESEARCH WORKERS MAKING THE PRESENT VOLUME

Judit Beller, research worker, of the Hungarian Academy of Sciences
Andor Csizmadia, university professor, Department of State- and Legal History of the „Janus Pannonius” University of Sciences, Pécs
Gábor Hamza, university professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Roman Law
Attila Horváth, research worker, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State- and Legal History
Pál Horváth, university professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Universal State- and Legal History
Csaba Kabodi, university assistant, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Criminal Legal Procedures
István Kállay, university professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Auxiliary Sciences of History
Kálmán Kulcsár, academic, Deputy Secretary-General of the Hungarian Academy of Sciences
Gábor Máthé, professor, College of State Administration, Department of Special Law
Barna Mezey, university assistant-lectures, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State- and Legal History

Attila Pandula, professor's assistant, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Auxiliary Sciences of History
László Pomogyi, research worker, of the Hungarian Academy of Sciences
Lajos Rácz, research worker, Institute of Political and Legal Sciences of the Hungarian Academy of Sciences
Frigyes Sály, archivist, Archives of the „Eötvös Loránd” University of Sciences
György Székely, university professor, academic, Hungarian Historical Museum

KÉPEK

1.

2.

SENTENTIÆ
TAM
INCLYTÆ TABULÆ REGIÆ
JUDICIARIÆ,
QUAM
EXCELSÆ
TABULÆ SEPTEMVIRALIS
CONTRA
CRIMINIS LÆSÆ MAJESTATIS,
SEU
PERDUELLIONIS REOS
LATÆ.

Cum Indultu & Privilegio speciali.

PESTINI,
Typis JUNIORIS MICHAELIS LANDERER DE FÜSKÜT.

1 7 9 5

Olvasóink szíves tudomására hozzuk, hogy a

Jogtörténeti szemle

Budapesten az alábbi könyvesboltokban vásárolható meg:

AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT

(V. Váci utca 22.)

EGYETEMI KÖNYVESBOLT

(V. Kossuth Lajos utca 18.)

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT

(V. Kecskeméti utca 2.)

KÖNYVÁRUHÁZ

(VII. Rákóczi Ut 14.)

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT

(V. Münnich Ferenc utca 8.)

PEDAGÓGUS KÖNYVESBOLT

(V. Múzeum körút 3.)

továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi

Karának Jegyzetellátó Boltjában (Bp. V. Cukor utca 6.)

és a Magyar állam- és jogtörténeti tanszéken

(Bp. V. Egyetem tér 1-3.)

Fk. dr. Földesi Tamás

Megjelent 1000 példányban, ebből 200 német nyelvű melléklettel

ISBN 963 719 949 5

8516014 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

